

T.C
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

KUR'ÂN'DA GAFLET KAVRAMI

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Büşra AKDEMİR

BURSA 2011

T.C
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

KUR'ÂN'DA GAFLET KAVRAMI

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Büşra AKDEMİR

DANIŞMAN
Prof. Dr. İbrahim ÇELİK

BURSA 2011

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

..... Temel İslam Bilimleri Anabilim/Anasanat Dalı,
..... Tefsir Bilim Dalı'nda 7.00.823.007..
numaralı Büsra AKDEMİR'nın hazırladığı
"..... KUR'ÂN'DA GAFLET KAVRAMI
....." konulu Yüksek Lisans (Yüksek Lisans/Doktora/Sanatta Yeterlik
Tezi/Çalışması) ile ilgili tez savunma sınavı, 01./06/2011. günü 11:00 - 12:30 saatleri
arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının
..... başarılı (başarılı/başarısız) olduğuna oybirliği (oybirliği/oy
çokluğu) ile karar verilmiştir.

Prof. Dr. İbrahim Çelik
Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu
Başkanı)

Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Prof. Dr. Abdurrahman ÇETİN
Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Doç. Dr. İsmail Çetin
Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

01./06./2011.

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı	:	Büşra AKDEMİR
Üniversite	:	Uludağ Üniversitesi
Enstitü	:	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	:	Temel İslam Bilimleri
Bilim Dalı	:	Tefsir
Tezin Niteliği	:	Yüksek Lisans
Sayfa Sayısı	:	X+180
Mezuniyet Tarihi	:	... / ... / 2011
Tez Danışmanı	:	Prof. Dr. İbrahim ÇELİK

KUR'ÂN'DA GAFLET KAVRAMI

“Gaflet” kelimesi sözlükte haberdar olmamak, bir şeyi yanılarak ya da kasten terk etmek, yanılmak, ihmal etmek, kayıtsız ve tedbirsiz davranmak, dikkatsiz, aymaz, aldırmaz ve unutkan olmak, boş bulunmak, idrak etmemek, akla/hatıra getirememek gibi manalara gelir. Terim olarak ise, düşünce, ihtiyat ve tedbir azlığından ve az uyanık olmaktan ötürü insana arız olan sehiv/yanlışlık ve yanılmadır. Gafletin İslami bilimlerden özellikle tasavvuf alanındaki anlamı, kullanımdaki son halidir. Söz gelimi tasavvufta kalbin dini eylemlere iştirakını engelleyen şey ve kalbin uykusu şeklinde kabul gören gaflet, kulluk bilincinde olan bir kimsenin ibadet kalitesini düşüren unsur olarak ifade edilir.

Bütün kavramlar gibi gaflet kavramı da çift yönlü bir kavramdır. İlk olarak Allah'tan insana doğru düşünüldüğünde kavram, “gafletin Allah'tan nefyi” şeklinde açığa çıkmaktadır. Çünkü noksan sıfatlardan münezzehtir. İkinci olarak insandan Allah'a doğru düşünüldüğünde kavram, “insanın Allah'ın ayetlerine, ölüme, ahirete-kiyamete ve Allah'ın azabına olan gafleti” şeklinde anlam bulur. İslamdan önceki kullanımlarıyla dalgınlık, uyuşukluk, uyku hali demek olan “g.f.l.” ve türevleri Kur'ân kelime yapısında anlam genişliğine uğramıştır. Kur'ân-ı Kerîm gafletin lügavî anlamını korumakla birlikte ona dinî bir boyut kazandırmıştır. Buna göre gafletin öznesi olan insan, şükür yerine nankörlüğü benimseyen, Allah'ın önünde boyun eğmeyi, O'na teslim olmayı reddeden, zamanlarını oyun, eğlence ile geçirip ahireti hiç düşünmeyen dikkatsiz, hafif meşrep kimseler olarak tanımlanmıştır.

Kur'ân'da müspet olarak “zina gibi kötülüklerden habersiz olmak” anlamında kullanılan gaflet kavramı özü itibariyle menfi bir kavramdır. Genel olarak gaflet kavramı Kur'ân'da sözlük anlamı itibariyle “olandan bitenden haberdar olmamak”; dinî ve uhrevî planda ise ihmal etmek, sapmak, yoldan çıkmak, inanmamak, yüz çevirmek ve son tahlilde irşad çizgisine tamamen kayıtsız kalmak anlamlarında kullanılmıştır.

Anahtar Sözcükler:

Allah-Kur'ân-ı Kerîm-Tefsir-Gaflet-Küfür

ABSTRACT

Name and Surname	:	Büşra AKDEMİR
University	:	Uludağ University
Institution	:	Social Science Institution
Field	:	Basic Islamic Sciences
Branch	:	Tafsir (Commentary of the Qur'an)
Degree Awarded	:	Master
Page Number	:	X+180
Degree Date	:	... / ... / 2011
Supervisor	:	Prof. Doc. İbrahim ÇELİK

THE CONCEPT OF GAFLET IN QUR'AN

The meaning of “Gaflet” in dictionary is to be awareness; to abandon something intentionally or by mistake; to be mistaken; to neglect; to behave improvidently; to be careless, unsusceptible and forgetful; to not comprehend and not remember. But as a term it means; the situation of inaccuracy and misapprehension that comes to a person as a result of not thinking very well, behaving improvidently and being awareness. The meaning of “gaflet” in Tasavvuf, one of Islamic sciences, is the last state of practice. For example, the thing that prevents heart from joining religious activities is gaflet named with other words as the sleep of heart and it is an element that lows down the quality of practice in a person who is aware of worship.

The concept of “gaflet” is double-sided, as many of other concepts are. Firstly if we think it from Allah to human, it means “the banishment of gaflet from Allah”. Because Allah is far away from gaflet by being free from imperfect attributes. And secondly if we think it from human to Allah, it means “the gaflet of man towards verses and signs of Allah, death, afterlife-doomsday and Allah’s punishment”. The pre-islamic uses of “g.f.l.” and its derivatives were as abstraction, lethargy and dormancy, but in the vocabulary of Qur’an it has got a meaning wideness. The Qur’an beside protecting the lexical meaning of gaflet, has given it a religious dimmension. So, the man that is gaflet’s subject, has been defined as a person who appropriates the ungratefulness instead of thankfulness, refuses to bow down in front of Allah and surrender to him, wastes time playing or having fun and as a wanton who never things about afterlife.

Even though the concept of “gaflet” in Qur’an is used as affirmative meaning “being awareness of evils such as fornication”, in substance it is a negative concept. The concept of “gaflet” is mostly used in Qur’an as being awareness of things that happen, but as a religious term it is used in meanings such as to neglect, to deviate and go astray, to not believe and finally to be indifferent to the line of irshad.

Keywords:

Allah, Qur’an, Tafsir, Gaflet, Küfr

ÖNSÖZ

Yaratılış ve işleyiş bakımından Âlem'deki hiçbirşey kendi haline bırakılmamışken akıl ve irade sahibi olan insanın Kur'ân'ın ifadesiyle “başiboş bırakılması”nı düşünmek, en güzel bir biçimde yaratılan varlığın, yaratılıştaki maksadını örseleyen bir anlam ifade etmekten öteye geçmez. Çünkü insan bu dünyaya ancak ve ancak yaratıcısı olan Allah'ı tanımak (ma'rifetullah) ve O'na hakkıyla kulluk etmek (ubûdiyyet) için gönderilmiş, bununla da insanın iki cihan saadetine ulaşması hedeflenmiştir. Ne var ki bir kısım insanlar dünyadayken bu gayeye uygun bir hayat sürmekte, diğer bir kısım ise yaratılış gayesini unutmakta ve/veya bu gayeye düpedüz sırt çevirmektedir. Oysa Kur'ân, dünyanın geçici ve süflî, ahiretin ise ebedî ve ulvî olduğunu her vesile ile vurgulamaktadır. Bu vurgudan nasibini alan bir gurup da şükür yerine nankörlüğü benimseyen, Allah'a tevazü ile itaat etmeyi ve O'na teslim olmayı reddeden, ömür sermayesini oyun, eğlence ve boş şeylerle geçirip ahreti hiç düşünmeyen ve/veya reddeden, yoldan çıkmış, irşada, esasında bir bütün olarak ilahî mesaja kayıtsız kalan gâfillerdir.

Arap Cahiliye devrinde herhangi bir dinî anlam içermemek üzere kayıtsızlık, dikkatsizlik, ihmalkârlık, aldırmaçlık, bu aldırmaçlığın sebep olduğu uyuşukluk, olandan bitenden habersiz olma, dalgınlık, boş bulunma, tedbirsizlik, unutkanlık, yanılma gibi manalara gelen gaflet kavramı, Kur'ân'ın sunumuyla özünde lügat anlamından kopmadan bir takım anlam değışikliklerine maruz kalmış ve dinî bir renk kazanmıştır. Kimi ayetlerde sözlükte geçtiği şekliyle “haberdar olmamak” anlamında kullanılan gaflet, kimi ayetlerde ise kasti olarak ilahi mesajdan haberdar olmamak yani irşada kayıtsız kalmak manasında kullanılmıştır. Bu yönüyle kavram son derece güçlü, uhrevî bir renge bürünmüş gözükmektedir.

Gaflet kavramı ve gafletin öznesi olan gâfil insanın özelliklerinin araştırıldığı bu çalışma genel olarak bir giriş ve iki ana bölümden oluşmaktadır. “Giriş”te okuyucuya konunun işlenişi, metod ve kaynakları hakkında bilgi verilmiştir. “Birinci Bölüm”de

“Genel Olarak Gaflet Kavramı” başlığı altında öncelikle kavramın etimolojik tahlili yapılmış akabinde kavramın “Eş Anlamlı ve “Zıt Anlamlı” kullanımlarına yer verilmek suretiyle kavramın anlam sahası belirlenmiştir. Çalışmanın “İkinci Bölüm”ünde ise “Kur’ân’da Gaflet Kavramı” adı altında kavramın Kur’ân’daki tahlili yapılmış ve Kur’ân’daki kullanımları konu alanlarına göre ele alınmıştır. Kavramın Kur’ân’daki aslı ve talî hedeflerinin sunumuyla da çalışma nihayete erdirilmiştir.

Bu çalışmanın oluşmasında maddi-manevi desteğini esirgemeyen anne ve babama, Tefsir bilgi birikimimi ve kültürümü borçlu olduğum başta çok kıymetli hocam Yrd. Doç. Dr. Mustafa BİLGİN Bey’e olmak üzere Prof. Dr. Abdurrahman ÇETİN Bey’e, hocalarıma ve bütün hak sahiplerine, ayrıca değerli zamanını ayırarak desteğini ve yardımını esirgemeyen danışman hocam saygıdeğer Prof. Dr. İbrahim ÇELİK Bey’e derin şükranlarımı sunuyorum.

KISALTMALAR

Kısaltma	Bibliyografik Bilgi
a.g.e.	Adı Geçen Eser
a.g.m.	Adı Geçen Makale
a.g.md.	Adı Geçen Madde
a.s.	Aleyhisselâtu vesselâm
b.	Baskı
Bkz.	Bakınız
C.	Cilt
çev.	Çeviren
der.	Derleyen
h.	Hicrî
haz.	Hazırlayan
Hz.	Hazreti
m.	Miladî
md.	Madde
S.	Sayı
s.	Sayfa
s.a.v.	Sallallâhu aleyhi vesellem
ss.	Sayfadan sayfaya
tah.	Tahkik eden
Tas.	Tashih eden
Ter.	Tercüme
ty.	Basım tarihi yok
v.dğr.	Ve diğerleri
vb.	Ve benzeri
vs.	Vesaire
yay. haz.	Yayına hazırlayan
y.y.	Basım yeri yok

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
KISALTMALAR	vii
İÇİNDEKİLER	viii
GİRİŞ	1
I- ARAŞTIRMANIN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ	1
A- Genel Olarak Konulu Tefsir Çalışmaları	3
B- Özel Olarak Gaflet Kavramı	5
II- ARAŞTIRMANIN METODU VE KAYNAKLARI	7
BİRİNCİ BÖLÜM GENEL OLARAK KUR'ÂN'DA GAFLET KAVRAMI	10
I- GAFLET KAVRAMININ TANIMI	10
A- Sözlük Anlamı	10
B- Terim Anlamı	19
II- GAFLET KAVRAMININ EŞ VE ZİT ANLAMLI LARI	30
A- Gaflet Kavramının Eş Anlamlıları	30
1- Sehv	30
2- Nisyân	31
3- Zuhûl	34
4- Dalâlet	35
B- Gaflet Kavramının Zıt Anlamlıları	42
1- Habîr	42
2- Basîr	45
3- Şehîd	48
4- Muhît	55
5- Alîm	57
İKİNCİ BÖLÜM KUR'ÂN'DA GAFLET KAVRAMI	60

I- KUR'ÂN'DA GAFLET KAVRAMININ TANIMI	60
A- Biçim Yönüyle Kur'ân'da "ğ.f.l." maddesi ve Türevleri	60
1- Fiil türevleri	61
3- İsim türevleri	62
B- Anlam Yönüyle Kur'ân'da "ğ.f.l." maddesinin semantik sahası	64
II- KUR'ÂN'DA GAFLET KAVRAMININ TAHLİLİ	66
A- Öznesine Göre	66
1- Gafletin Allah'tan nefyi	67
2- Gafletin Peygamber'den nefyi	86
3- İnsanın gafleti	91
4- Putların gafleti	100
B- Nesnesine Göre	104
1- İnsanın Allah'ın ayetlerinden gâfil olması	104
2- İnsanın ölüm, ahiret ve kıyametten gâfil olması	119
3- İnsanın Allah'ın azabından gâfil olması	133
C- Yüklemine Göre	135
D- Gafletin sebepleri	135
1- Allah'ı zikretmeme	136
2- Ölüm ve ahireti düşünmeme	137
3- Maddeye düşkünlük	138
4- Nefis	139
E- Gafletin sonuçları	140
1- Sehv	141
2- Nisyân	141
3- Zuhûl	142
4- Şuursuzluk	143
5- Cehalet	144
6- Pişmanlık	147
7- Gayesizlik	149
8- Hakk'tan yüz çevirme ve dalâl	149
9- Küfr	151
10- Zulüm	153
III- KUR'ÂN'DA GAFLET KAVRAMININ HEDEFLERİ	158
A- Temel Hedefler	159

1- Dünyevî ve uhrevî azaptan kurtarma	159
2- Dünyevî ve uhrevî mutluluğa kavuşturma	160
B- Yan Hedefler	161
1- İnsana dünyaya geliş gayesini hatırlatma	161
2- İnsanın hiçbir eyleminden Allah'ın habersiz olmadığını ifade etme	162
3- Ciddiyet ve sorumluluk bilinci verme	164
4- Gafletin psikolojik bir zaaf olduğunu ortaya koyma	165
SONUÇ	168
KAYNAKLAR	174
ÖZGEÇMİŞ	180

GİRİŞ

I- ARAŞTIRMANIN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

Muhteva tanımı itibariyle Kur'ân, Allah-Alem-İnsan kavramlarından ve aralarındaki ilişkilerden, belli ayrımlar yaparak ve belli alanlar belirleyerek, kendine has bir va'z ve tefsirle bahseden, insana karşı, insana rağmen, insan için ve insanla vahyedilmiş ilahi bir kitaptır.

Allah-Alem-İnsan Kur'ân'ın ağırlık merkezindeki üç anahtar kavramdır. İnanç ve düşünce sistemlerinin, dünya görüşlerinin ve hayat tarzlarının kimi zaman birbiri ile zıtlasmaya ve kıyasıya çatışmaya varacak kadar farklılık, hatta çokrenklilik ve çokseslilik arzetmelerine rağmen, insanlık tarihinin ortaya koyduğu bütün maddi ve manevi mirası bu üç kavrama indirgemek, başka bir ifadeyle, insanla var olan bütün olguları bu anahtar kavramlarla açıp ortaya dökmek mümkündür. Çünkü altı bin yıllık insanlık tarihinde her türlü din, tarikat, felsefe ve ideolojinin temelinde şu veya bu şekilde bu üç kavram yatmaktadır. Kur'ân'ın bu çekirdek kavramları sunması ve açıklaması ise kendine has bir üsluba göredir. Din olarak İslam da bu kavramlar arasındaki ilişkinin en iyi açıklanmış şeklidir.

Kur'ân insana vahyedilmiştir çünkü yüz on üç sure insanı muhatap alır. Kur'ân insana rağmen vahyedilmiştir çünkü Kur'ân'da bilhassa nefsin taleplerine boyun eğen, ulvî değerler yerine süflî değerleri tercih eden insanın fotoğrafı çekilmiştir. Kur'ân insan içindir çünkü Allah Kur'ân'ı, tanrılığını izhar etmek için değil, insana iki cihan saadeti sunmak için göndermiştir. Böylelikle mutluluğunu hedeflediği insan üzerinde çalışırken de birim olarak insanı almış, muhatabının aklını, dilini, üslubunu, bilgisini, kültürünü, örf ve âdetini, umudunu, korkusunu, sevgisini, nefretini, kısacası insanın varlık bütünüyle sahip olduğu her şeyi fakat yine onun mutluluğu için kullanmıştır. Kur'ân insanla vahyedilmiştir çünkü amaç, insanın onu anlamasıdır. Bu sebeple de beşerî kültürle yoğrulmuş, beşerî ölçekle

sınırları çizilmiş, menşei itibariyle ilahî, muhtevası itibariyle beşerî kültürdür. Dolayısıyla Kur'ân insan merkezci (antroposentrik) bir kitaptır.¹

Allah Teâlâ insana yaratılıştan son nefesine kadar hiçbir zaman sıfırlanmayacak şekilde, “teklîf”in insandaki imkanı olan fitrat ve nefis potansiyeli vermiştir. Bu, insanın yüzde yüz ilahî bir hâkimiyetle, yaratılıştaki kişiliğine kodlanan fücûr ve fücûrdan takva kabiliyeti demektir. İnsan teklifle mükellef olduktan sonra ise, Allah'ın hikmetinin, izzetinin, adaletinin bir neticesi olan yüzde yüzlük hürriyeti elde eder. Dolayısıyla sonuçlarına katlanmak suretiyle küfrü veya imanı, taati veya isyanı, zulmü veya adaleti, neticede bir bütün olarak iyiyi veya kötüyü seçecek olan insandır. Bu da kendisini ya fitratı gereği Ahsen-i Takvîm mertebesinde tutup ilahî nimetlere erdirecek ya da Esfel-i Sâfilîn derecesine düşürüp azaba müstahak kılacaktır: “*Sonra o nefse, kötülüğünü (fücûru) ve kötülükten sakınma kabiliyetini (takvayı) ilham edene yemin olsun ki, nefsinin temizleyen kesinlikle kurtulacaktır. Nefsinin günaha sokan da elbette hüsrana uğrayacaktır.*” (Şems 91/8-9)

Esasında insan, yaratılış gayesini yerine getirmek üzere kendisine vehbî olarak verilen aklını kullanarak Rabbini tanıyabilecek ve evrensel prensipleri bulabilecek bir şekilde donatılmıştır. Ancak dinin geliş sebeplerini oluşturan dini, malı, akli, iffeti ve canı korumak şeklindeki beş esasın korunması ve yaşatılması, belli bir düzene sokulması ve garantiye alınması amacıyla kitap gönderilmiştir. Böylelikle insanın, Rahman sıfatına binaen ve bir lütuf olan “Kelamullah”ı içselleştirerek karanlıklardan aydınlıklara yani zulümâtten nûra çıkarılması hedeflenmiştir.

Bir dini “baştan aşağıya doğru” anlamak gerekir. Bu hedefe ulaşmada önce akıl sonra kalp gelir. İslam dininde de başı çeken, aklın ürünü olan fikriyât (baş) dediğimiz itikadî konulardır. Daha sonra ise gönlün (kalp) zımında bulunan ahkâm gelir. Kur'ân'ın gayesi de bünyesindeki bu büyük fikrî bulutları özümseyerek itikadî meseleleri gönlün damlacıkları halinde yoğunlaştırmaktır. Kafa ve gönül eksenini, konuları açısından Kur'ân'ın Mekkî ve Medenî sureleri taksiminde de mevcuttur. Söz gelimi Mekkî Surelerde itikadî ve ahlakî konular ön plana çıkarken Medenî Surelerde ibadât, muamelât ve ukubât konuları

¹ Mustafa Bilgin, “Kur'ân Tefsiri ve Terceme Teknikleri” (Yayınlanmamış Ders Notları), - 2006 Ders Dönemi-, Bursa, 2003, ss. 16-33.

başı çekmiştir. Gaflet kavramını incelediğimiz bu çalışmamızda da kavramın Mekkî Surelerde yoğunlaştığını ve itikadî-ahlakî alanda genellikle menfî bir hüviyete büründüğünü görmekteyiz.

A- Genel Olarak Konulu Tefsir Çalışmaları

Kur'ân Allah Teâlâ'nın bu dünyanın geçici sakinlerine iletmek istediği son mesajlarını içeren ilahi sözler bütünüdür. Ancak bu sözler sanıldığı gibi Zât-ı İlâhî'nin tarih dışı monologlarından oluşan bir derleme değil, insanlık tarihinin mümkün evrelerinden birinde ilk olarak Kur'ân vahyinin ilk muhatapları olan Araplara, açık ve anlaşılabilir bir Arapçayla, yeri geldikçe veya lüzumu halinde söylenmiş sözlerdir.² Dolayısıyla Kur'ân'ın ilk hitap çevresinin dilini kullanmış olması her şeyden önce mesajın anlaşılabilmesinin zorunlu şartıdır.³ (Yusûf 12/2; Fussilet 41/44; Zuhrûf 43/3)

Tarihi vasat içerisinde, tarihi unsurları kullanarak, tarihe yön vererek ve tarih üstü bir mesajla peyderpey tenzîl olan vahyin Hz. Peygamber'e gelmesi küçük "v" ile Kur'ân'ın varlığına, bugün bütün insanlığa mal olan vahiy ise büyük "V" ile Kur'ân'ın varlığına delalet etmektedir. Bu varlığın öncelikle anlaşılması ve akabinde tatbik dediğimiz fiili boyuta dökülmesi için de Hz. Peygamber döneminden günümüze değin çeşitli tefsir çalışmaları yapılagelmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm, bazen vahye muhatap kıldığı kimselerin tavır ve davranışlarında değişikliklere gitmek, bazen onlardaki eksiklikleri gidermek suretiyle var olan olguya müdahale etmiş kimi zaman da vahyin muhataplarının tutumlarına dinî bir hüviyet kazandırarak veya onları aynen bırakarak olgudan etkilenmiştir. Bu suretle olayların değişim ve gelişimini gözeterek ihtiyaca binaen, farklı zaman ve mekânlarda, lüzumu dâhilinde, büyük bir çoğunlukla da bir diyalog içerisinde yirmi üç kûsür yılda peyderpey nazil olmuş ve metnin dizimi ise bizzat Hz. Peygamber (s.a.v.)'in talimatıyla oluşmuştur. Bu çok canlı malzemenin homojen olmaması sebebiyle de bir konu hakkında Kur'ân kelime yapısının sunduğu malzemeyi konu bütünlüğü açısından aynı anda, aynı yerde

² Mustafa Öztürk, **Kur'ân Dili ve Retoriği: Kur'ân Metninin Dokusu Üzerine Tartışmalar**, Kitâbiyât Yayınları, Ankara, 2002, s. 11.

³ Ömer Özsoy, **Sünnetullah: Bir Kur'ân İfadesinin Kavramlaşması**, Fecr Yayınları, Ankara, 1994, s. 25.

bulmak mümkün olmamakta ve muhtevayı oluşturan konular Mushafın başından sonuna yayılmış bir şekilde bulunmaktadır. Kur'ân'ın bu karakteristik yapısı, onun canlı bir diyalog ortamında nazil olduğunun bir göstergesidir ve bu durum belirli bir konu hakkında aynı anda, aynı yerde, derli toplu bilgi edinmeyi imkânsız kılmaktadır. Dolayısıyla Kur'ân-ı Kerîm'in kendine has tertibi ve konuların farklı yerlerde sıralanışı "konulu tefsir" çalışmalarını zorunlu hale getirmiştir.

Konulu (mevzûî) tefsir, Kur'ân'ın bütünü veya herhangi bir sure çerçevesinde, temel ilke ve hedeflerine uygun olarak Kur'ân'ın kendi bütünlüğü içerisinde, konularını ve pratik hayata tatbik yöntemini araştıran bir ilimdir.⁴

Mevzûî tefsirin tarihi İslam geleneğinde Kur'ân tarihi kadar eskidir. Çünkü bizzat Hz. Peygamber (s.a.v.) bu yöntemi ayetlerin açıklanmasında kullanmıştır. Ayrıca ilk tefsir örneklerinde Kur'ân ayetleri açıklanırken tek tek kelimelerin kökenine inme ve nüzul döneminde hangi anlamlarda kullanılmakta olduğunu tespit etme gereği duyulmuş olması, hatta kendi yorumlarının kabul edilebilirliğini artırmak isteyen bazı kimselerin cahiliye şairleri adına beyitler dizme geleneği, ilk dönemlerde de bu gerçeğin ne denli farkında olduğunu gözler önüne sermektedir.⁵

Kavram araştırmalarında İslâm âlimlerinin izledikleri en önemli yol ayetleri nüzul sırasına göre tanzim etmek ve tarihi bağlamlarını belirlemektir. Çünkü ayetlerin nüzul sırasını bilmek araştırmacıya kavramın tedrici olarak anlamında oluşan farklılıkların seyrini takip edebilme ve yorumlayabilme şansını verir.

Günümüz insanına, Kur'ân mesajını ulaştırmanın en emin, en kestirme yolu mevzûî tefsir yöntemidir. Çünkü yaşadığımız çağ, ihtisaslaşmanın çok yaygın olduğu bir zaman dilimini oluşturmaktadır. Gittikçe de ilim dallarının alt başlıkları ortaya çıkmakta ve bu alt başlıklar zamanla geniş bir bilim dalı hâline gelmektedir. Tefsir çalışmalarının da bu duruma paralel olarak alt birimlere ayrılması, Kur'ân'ın muhtevasını oluşturan konuların müstakil olarak anlambilim çerçevesinde incelenmesi ve bu araştırma metodlarının daha da geliştirilmesi artık kaçınılmaz hale gelmiştir. Tabiatıyla bunu konulu tefsir yönteminden

⁴ Şahin Güven, **Çağdaş Tefsir Araştırmalarında Konulu Tefsir Metodu**, Şûra Yayınları, İstanbul, 2001, s. 50.

⁵ Özsoy, a.g.e., ss. 26-27.

başka bir yöntemle gerçekleştirmek mümkün gözükmemektedir. Bu sebeple bu yöntem, çağımız insanının yenilenen ihtiyaçlarını karşılamada ve çağdaş bilimsel teori alanlarının gelişmesi sonucu, Kur'ân'ın her alanda insan hayatına yön verecek en güzel ve mükemmel prensiplerini istifadeye sunmada, başvurulabilecek en güvenilir metottur.⁶ Öte yandan konulu tefsir, ele alınan bir konuyu tüm yönleriyle ve derinlemesine araştırma imkânı verdiği için Kur'ân'a bütüncül ve kapsamlı bakış acısı kazandırır. Bütün bu sebepler çerçevesinde bu çalışmanın kavram çalışması olmasına karar verilmiş ve konu olarak da “Gaflet Kavramı” seçilmiştir.

B- Özel Olarak Gaflet Kavramı

Modern dilbilimde Kur'ân anlam bilimi “Kelime Anlambilimi” ve “Cümle Anlambilimi” olmak üzere iki ana başlığa ayrılmaktadır. Bunlardan Kelime Anlambilimi, “Durgun” yani “Eşzamanlı Kelime Anlambilimi” (Semantik Senkronik) ve “Gelişmeli” yani “Artzamanlı Kelime Anlambilimi” (Semantik Diakronik) olmak üzere iki alt başlığa ayrılır. Aynı şekilde Cümle Anlambilimi de “Modern” yani “Eşzamanlı Cümle Anlambilimi (Dirayet) ve “Geleneksel” yani “Artzamanlı Cümle Anlambilimi” (Rivayet) olmak üzere iki gurupta toplanır.

Kur'ân'da Gaflet Kavramını konu aldığımız bu çalışmada takip edilen yol, kavramın dikey olarak gelişmeli yani artzamanlı bir biçimde Kur'ân'da araştırılması şeklinde olmuştur. Çalışmanın problematiği, en eski kaynaklardan elde edilen birinci dereceden rivayetlerin yardımıyla kavramın Kur'ân öncesi dönemde nasıl kullanıldığı, zaman içerisinde yapısında nasıl bir değişiklik olduğu, Kur'ân kelime yapısında kendine nasıl bir yer edindiği ve vahiy dilinin sulayıp beslediği toprak üzerinde yeşeren Kur'ân sonrası sistemlerde ne gibi bir değişikliğe uğradığı sorularına cevap arama çabasını ihtiva etmektedir.

Mevzûî tefsir çalışmalarında takip edilmesi gereken bir unsur olarak gücümüz nispetinde semantik metodu uygulamaya çalıştığımız bu araştırmamızda, öncelikle sözlük ve terim anlamını tespit etmek suretiyle tanımını ortaya koyduğumuz kavramın, eş anlamlı ve zıt anlamlı kullanımlarından bir kısmını ve en önemlilerini vermeye çalıştık. Zira

⁶ Şahin, a.g.e., ss. 110-111.

anlambilim (semantik) tahlil metodlarından biri de ister geniş ister dar anlamda olsun kavramın eş anlamlı ve karşıt anlamlı kullanımlarını tespit etmek suretiyle araştırılan kavramın anlam örgüsünü belirlemektir. Anlambilim tahlil ilkelerinden bir diğeri de anlambilimsel sahayı belirlemek suretiyle kavramın Kur'ân sistematigindeki anlam alanını ortaya koymaktır. Bu çalışmada da gaflet kavramının küfür-dalâl-zulüm üçlüsüyle semantik bir sahayı paylaştığı tespit edilmiş, kavramın bilhassa küfrün anlam sahasına ne derece yaklaştığı ortaya konmuştur. Öte yandan Kur'ân'da farklı yerlerde geçen ve fakat içerik olarak aynı anlamı ihtiva eden ayetlerdeki paralelliği belirlemek anlambilim tahlil ilkelerinden bir diğereğidir. Bu bağlamda ve bu metodla çalışmamızda gâfil kimsenin, kimi ayetlerde kâfirin bazı sıfatlarını taşıması sebebiyle o ayetler itibariyle bizzat kâfir olarak nitelenebileceğı tespit edilmiştir. Nitekim kâfirler şu veya bu şekilde Kur'ân'da birçok yerde ve hadislerde kalpleri kirli, paslı, taş gibi veya mühürlenmiş şekilde anılmaktadır.⁷ Benzer şekilde gâfil kimse için de Kur'ân'da aynı sıfatlar kullanılmıştır.⁸ Söz konusu ayetlerdeki bu paralellik bize semantik açıdan gâfil kimsenin aynı zamanda kâfir olduğunu da göstermektedir. Ancak bu her gâfilin kâfir olduğu anlamına gelmemektedir. Çünkü Kur'ân'da gaflet kavramı hem kâfirler ve hem müşrikler hem de müslümanlar için söz konusu edilmiştir. Müslümanlar için söz konusu edildiğinde ise kavramın küfrün anlam alanına girdiğini söyleyemeyiz. Bir diğereğ anlambilim tahlil metodu da kavramın vahiy öncesi kullanımından anlam alanını belirlemektir. Nitekim Kur'ân kelime yapısına girmiş birçok kelime, Kur'ân sistemi içerisinde kendine has bir anlam ağı oluşturmasına rağmen kimi zaman vahiy öncesi kullanımıyla da göze çarpmaktadır. Ve bir sözcüğün temel manasını hiçbirşey sözlük kullanımı kadar iyi veremez. Bu bağlamda çalışmamızda gaflet kelimesinin Kur'ân'da geçtiğı şekliyle bir anlambilim tahlil metodu olarak Kur'ân öncesi kullanımlarını göz önünde bulundurarak asıl anlamını tespit etmeye çalıştık.

Çalışmamızın Kur'ân'da gaflet kavramını tahlil ettiğimiz bölümde de, belirlediğimiz konular çerçevesinde, ayetleri Kur'ân'daki tertibine göre ve tarihi bağlamını belirleyerek kavramın tedrici olarak anlamında oluşan farklılıkların seyrini takip etmeye çalıştık.

⁷ Bakara 2/7, 10; Nisa 4/155; A'râf 7/100, 101; Rûm 30/59; Muhammed 47/16.

⁸ Bakara 2/74; A'râf 7/149, 179; Nahl 16/108.

Son bölümde de Kur'ân'da gaflet kavramının temel ve yan hedeflerini tespit etmeye çalışarak araştırmamızı nihayete erdirdik.

II- ARAŞTIRMANIN METODU VE KAYNAKLARI

Araştırmanın “Birinci Bölümü” gaflet kavramını, sözlük ve terim anlamları çerçevesinde anlambilim (semantik) tahlil metoduyla belirleme çabasını ihtiva etmektedir. Kavramın tanımının yapıldığı bu bölümde, kavramın sözlük ve terim anlamları, klasik Arapça kaynaklardan İbn Fâris (v. 395/1004)'in **el-Mu'cemu Mekâyisi'l-Luğa**'sı, Cevherî (v. 400/1009'dan önce)'nin **es-Sıhâh**'ı, Râğıb İsfehânî (v. 502/ 1108)'nin **el-Müfredât**'ı, Zemahşerî (v. 538/1143)'nin **Esâsü'l-Belâğa**'sı, İbnü'l-Esîr (v. 606/ 1210)'in **en-Nihâye**'si, İbn Manzûr (v. 711/ 1311)'un **Lisânü'l-Arab**'ı, Cürçânî (v. 816/ 1413)'nin **et-Ta'rîfât**'ı, Zebîdî (v. 893/ 1487)'nin **Tâcü'l-Arûs**'u ve Tahânevî (v. 1158/ 1745)'nin **Keşşâf**'ı başta olmak üzere önemli lügat eserlerinde incelenmiştir.

Araştırmanın sözlük ve terim anlamlarının belirlendiği bu bölümde terim anlamı çerçevesinde kavramın lügat anlamından itibaren İslam'ın inanç sisteminde nasıl bir yer işgal ettiği tespit edilmiştir. Akabinde İslam'ın inanç sistemine giren kavramın anlamsal örgüdeki güçlü yapısının İslâmî literatürde ne gibi değişikliklere uğradığına değinilmiş ve bu bağlamda kavramın genel hatlarıyla Hadis'te, Tasavvuf'ta, Fıkıh'ta ve Din Psikolojisi'nde ne gibi manalara geldiği araştırılmıştır.

Böylelikle Araştırmanın “Birinci Bölümü”nün birinci ana başlığında sözlük ve terim anlamları birbirleri ile aralarında ilişki kurulmak suretiyle belirlenmiş, kavramın anlamsal örgüsü, lügat ve şiirler yardımıyla en eski kullanımdan Kur'ânî kullanımına ve son olarak sözünü ettiğimiz ilimlerdeki tespitlerin de yardımıyla İslâmî Literatürde geldiği son noktaya değinilerek ortaya konulmuştur. Neticede Gaflet kavramının tanımı, sözlük anlamı, Kur'ânî kullanım ve terim anlamı arasında Kur'ânî kullanım tepe noktası olmak suretiyle bir üçgenin köşeleri arasındaki ilişkiye benzer bir ilişkiyle belirlenmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın ana malzemesini gaflet kavramı, metodolojik yönünü ise kabiliyetimiz ölçüsünde bu kavramın anlambilim tahlili oluşturmaktadır. Kavramsal çalışmaların en büyük özelliği kavramın öncelikle etimolojik ve semantik açıdan incelenmesidir.

Türkçe’de “kavram”, İngilizce’de “term”, Arapça’da “mefhûm” kelimeleriyle ifade edilen teknik terimlerin anlamını belirlemede en güvenilir metod, semantik metoddur. Metod, terim olarak belli bir gayeye varmak için zihnin takip ettiği yol anlamına gelir. “Metodoloji olarak semantik (anlambilim) ise, bir dilin anahtar terimleri üzerindeki tahlili çalışma demektir”.⁹ Anahtar kelimeler Kur’ân’da kendi başlarına diğer kelime ya da kavramlardan bağımsız bulunmazlar. Her anahtar sözcük diğer seçilebilecek anahtar sözcüklerle şu veya bu şekilde müteradif ya da zıtlık içermek suretiyle ilişkilidir. Biz de araştırmamızın “Birinci Bölümü”nün ikinci ana başlığında, ele aldığımız gaflet kavramını, kendisiyle ilişkili olduğunu tespit ettiğimiz kavramlardan bir kısmını seçtiğimiz eş anlamlı ve zıt anlamlı kullanımlarıyla beraber tahlilini yapmaya çalıştık. Çünkü bir kavramın tahlilini yaparken takip edilmesi gereken en önemli yol, onun eş ve zıt anlamlı kullanımlarını tespit edip aralarındaki ilişkiyi ortaya koymaktır. Bu da zaman içerisinde dilde ne gibi bir değişme olduğunu, hakikat ve mecaz kullanımlarının ne gibi bir değişime uğradığını artzamanlı bir şekilde yani dikey olarak incelemeyi gerektirir. Bu durum bize, gaflet kavramında meydana gelen değişiklikleri, en eski lügatlerden başlamak üzere literatüre giren anlam değişmelerini söz konusu eden lügatlere kadar geniş bir yelpazede araştırma yapmayı zorunlu kılmıştır.

Gaflet kavramının anlam alanının belirlenmesi aşamasında kavramın müteradiflerinden seçtiğimiz sehiv, nisyân, zuhûl ve dalâletin gaflet ile birlikte bir bütün olarak ilmin zıttı olduğuna değinilmiştir. Böylece gaflet kavramıyla olayların iç yüzünü düşünmemek suretiyle basit ve isabetsiz hükümler vermek, zihnî körlük ve farkında, bilincinde olmamak anlamlarına gelen cehalet arasında bir nedensellik ilişkisi kurulmuştur. Öte yandan kavramın zıt anlamlı kullanımlarını söz konusu edilirken, gafletin Allah’tan nefyine olan vurgu esas alınarak Allah’ın gâfil değil, bilakis kullarının yapıp ettiği eylemler hususunda Habîr, Basîr, Alîm, Muhît ve Şehîd olması sebebiyle, başlıklar özel anlamda Allah’ın söz konusu sıfatları ve genel anlamda içerdikleri anlam itibarıyla incelenecek şekilde mastar değil de sıfat halinde verilmiştir. Bu sıfatlar ve sıfatları

⁹ Toshihiko Izutsu, **Kur’ân’da Allah ve İnsan**, çev. Süleyman Ateş, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, ty., s. 17.

meydana getiren kökler türevleri ile birlikte tetkik edilerek gafletin karşıt anlamlarına göre konumu belirlenmeye çalışılmıştır.

Kur'ânî bağlamı açısından Gaflet Kavramına gelince kavram, Kur'ân-ı Kerîm'de on yedisi Mekkî, dördü Medenî olmak üzere yirmi bir sûrede, otuz beş ayette geçmiştir. Kavramın Kur'ân'da tekrarlanma sayısı ve sıklığı onun ilk etapta Kur'ân kavramlarının en önemlilerinden olmadığı izlenimini verse de Kur'ân'daki çok mühim anahtar kelimelerle irtibatı ve onlara anlamca yaklaşması itibariyle kendisini niceliğinin ötesinde niteliksel olarak önemli kavramlar arasında zikredilmeye değer kılmıştır. Bu sebeple çalışmanın ana bölümünü oluşturan Kur'ân'da Gaflet Kavramının tahlili, ayetlerin nüzul sırasına göre ve siyak-sibak ilişkisi göz önünde bulundurularak, aynı konuda hüküm veya yorum ifade eden ayetler aynı başlık altında incelenmek suretiyle imkânlar çerçevesinde tefsirlerden tarama çabasını ihtiva etmektedir. Bu bölümde tartışmaya açılan konular ise kavramın Kur'ân'daki öznesi, bu özenin yapıp etmelerini ihtiva eden nesnesi ve sebep-sonuçlarının irdelendiği yüklemine göre bir sınıflanmaya tabi tutulmuştur. Bu konuların işlenmesinde müfessirlerden San'ânî (v. 126-211 h.), Taberî (v. 310/ 922), Zeccâc (v. 311/ 923), Cessâs (v. 370/ 980), Kuşeyrî (v. 465/ 1072), (v. 516/1122), Zemahşerî (v. 538/ 1143), Endelüsî (v. 546/ 1147), Râzî (v. 606/ 1209), Beydâvî (v. 685/ 1286), Neseî (v. 701/ 1301), Bursevî (v. 1137/ 1725), Şevkânî (v. 1250/ 1834), Âlûsî (v. 1270/ 1854), Tabâtabâî (v. 1401/ 1981)'nin tefsirleri başta olmak üzere çalışmanın ilgili olduğu dalın kaynaklarını tarama ve tanıma amacına uygun olarak klasik ve çağdaş tefsirlerden ulaşılabildiği ölçüde faydalanılmaya çalışılmıştır. Ayrıca gaflet konusunda yazılan güncel makaleler erişilebildiği kadarıyla gözden geçirilmiş ve konunun işlenişine paralel olanlardan yararlanılmaya çaba gösterilmiştir. Konuyla ilgili olarak T.D.V. İslam Ansiklopedisi'nin yayınlanmış maddelerinden istifade edilmiştir. Meal olarak ise büyük ölçüde Diyanet Vakfî'nin meali esas alınmıştır. Bütün bunların sonucunda çok kabarık olmayan ve fakat en eski ve en mühim Arapça kaynakların hem metinde hem de kaynakçada ağırlıklı olarak yer aldığı bir çalışma ortaya çıkmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

GENEL OLARAK KUR'ÂN'DA GAFLET KAVRAMI

Genel olarak gaflet kavramına bakıldığında özellikle İslam vahiy tarihinden sonra oluşmuş dinî literatürde, o literatürün özel terminolojisi çerçevesinde ortaya konulmuş tanımlar göze çarpmaktadır. Bu tanımların ortak noktası ise kavramın sözlüklerde derinlemesine araştırılmasının ihmal edilmesi olmuştur. Bu bağlamda çalışmanın bu bölümünün ilk başlığında gaflet kavramının sözlük ve terim anlamları özellikle en eski lügatlerde derinlemesine araştırılmış, ikinci başlıkta ise kavramı ne olduğu ve ne olmadığı ile ortaya koyabilmek amacıyla gafletin eş anlamlı ve zıt anlamlı kullanımları okuyucuya sunulmuştur.

I- GAFLET KAVRAMININ TANIMI

Gaflet kavramının sözlük ve terim anlamının belirlendiği bu bölümde tanımın “efradını cami, ağyarını mani” bir tanım olmasına dikkat edilmiş, bu bağlamda çeşitli lügat kaynakları, şiirler, ayet ve hadisler kullanılmıştır.

A- Sözlük Anlamı

Gaflet (غَفْلَة) kelimesi, sülâsî birinci baktan gelen “g.f.l.” (غَفْل) fiilinin mastarıdır. Aynı fiilin bir de gufûl (غُفُول) şeklinde mastarı vardır. Bu mastarların her ikisi de; bir şeyi terk etmek,¹ ihmal etmek,² yanılarak ya da kasten terk etmek,³ düşünce, ihtiyat, tedbir ve

¹ İbn Fâris, Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed Râzî Kazvînî Hemedânî (v. 395/1004), **el-Mu'cemu Mekâyisi'l-Luğa**, I-IV, tah. Abdüsselâm Muhammed Hârûn, 2. b., Musâ el-Bâbi'l-Halebî, Kâhire, 1971, IV, s. 386; Cevherî, Ebû Nasr İsmâ'îl b. Hammâd (v. 400/ 1009'dan önce), **es-Sihâh Tacü'l-Lüğa ve Sihâhü'l-'Arabiyye**, I-VII, tah. Ahmed Abdülğafûr Attâr, Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, Beyrût,1990, V, s. 1783; İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed Ensârî Rüveyfî (v. 711/ 1311), **Lisânü'l-'Arab**, I-XV, Dâru Sâdır, Beyrût, ty, XI, s. 497; Fîrûzâbâdî, Mecdüddîn Muhammed b.Yakub (v. 817/1415), **el-Kâmûsü'l-Muhît**, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût, 1406/1986, s. 1343; Zebîdî, Seyyid Muhammed Murtazâ (v. 893/ 1487), **Tâcu'l-'Arûs**, I-X, el-Matba'atü'l-Hayriyye, Kâhire, 1306/1888, VIII, s. 47.

uyanık olma konusundaki zafiyetten dolayı dikkatsiz, dalgın, ihmalkâr ve unutkan olmak,⁴ bir şeyin gerekliliği ortada iken bunu idrak edememek,⁵ akla/hatıra getirememek⁶ manalarını taşırlar.

“G.f.l.” maddesinden türeyen gaflet kelimesi, aynı zamanda gafel (غَفَلَ) ve guflân (غُفْلَانٌ) kelimeleri gibi bir isimdir.⁷ Guflân kelimesinin mastar da olduğu söylenmekle birlikte isim olma ihtimali daha yüksektir⁸ ve gâfillik⁹ manasına gelir. İsim olan gafletle aynı manda olan gafel kelimesinin İslam öncesi edebiyattaki kullanımına örnek olması açısından şu şiiri aktaralım:

Bir gaflete dalmışız ki en büyük gayretimiz,
Ekin ekmek ve komşudan uzaklaşmak olmuş.¹⁰

Zikrettiğimiz şiirde de gaflet kelimesinin bir şeyi ihmal etmek, yanılarak veya kasten terk etmek, önemsememek, akla/hatıra getirememek gibi sözlük manalarını içerdiği görülmektedir. Yine gaflet kelimesinin ihmalkârlık, dış dünyada olup bitene karşı kayıtsızlık, aldırmaçlık manalarını ihtiva etmesi açısından Hz. Peygamber’in şu hadisini örnek verebiliriz:

“Kim bir avın peşine düşerse gaflete düşer.”¹¹ Yani kalbi onunla uğraşır, ona odaklanır ve böylece kendisinde gaflet meydana gelir.¹²

² İbn Fâris, a.g.e., IV, s. 386; Râğıb, Hüseyin b. Muhammed İsfehânî (v. 502/ 1108), **Müfredâtü Elfâzi'l-Kur'ân**, Dârü'l-Kalem, Dımeşk 1423/2002, s. 609; İbn Manzûr, a.g.e., XI, s. 497; Fîrûzâbâdî, **el-Kâmûsü'l-Muhît**, a.g.e., s. 1343; Fîrûzâbâdî, **Besâiru Zevi't-Temyîz fî Letâifi'l-Kitâbi'l-Azîz**, I-VI, tah. Muhammed Alî Neccâr, el-Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrût, ty., IV, s. 140; Zebîdî, a.g.e., VIII, s. 47.

³ İbn Fâris, a.g.e., IV, s. 386.

⁴ Râğıb, a.g.e., s. 609; Fîrûzâbâdî, **el-Kâmûsü'l-Muhît**, a.g.e., s. 1343; Fîrûzâbâdî, **Besâiru Zevi't-Temyîz fî Letâifi'l-Kitâbi'l-Azîz**, a.g.e., IV, s. 140.

⁵ Ebu'l-Bekâ, Eyyûb b. Mûsâ el-Hüseyinî Kefevî (v. 1094/1683), **el-Külliyât fî'l-Mustalahâti ve'l-Furûki'l-Lugaviyye**, tah. Muhammed Mısıri- Adnan Derviş, 3. b., Müessesetü'r-Risâle, Beyrût, 1413/1993, s. 506.

⁶ Cürçânî, Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî Seyyid Şerîf Hanefî (v. 816/ 1413), **et-Ta'rifât**, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût, 1983, s. 162.

⁷ İbn Manzûr, a.g.e., XI, s. 498; Fîrûzâbâdî, **Besâiru Zevi't-Temyîz fî Letâifi'l-Kitâbi'l-Azîz**, a.g.e., IV, s. 140; Zebîdî, a.g.e., VIII, s. 47.

⁸ Zebîdî, a.g.e., VIII, s. 47.

⁹ Fîrûzâbâdî, **el-Kâmûsü'l-Muhît**, a.g.e., s. 1343.

¹⁰ İbn Manzûr, a.g.e., XI, s. 498; Zebîdî a.g.e., VIII, s. 47.

¹¹ Ebû Dâvud, Sayd, 4; Tirmizî, Fiten, 69.

“G.f.l.” kökünün sülâsî kalıbından olan (غَفَلَ) fiili de bir şeyi terk etti, gözden kaçırdı, unuttu veya ihmal etti manasında (غَفَلَ- يَغْفُلُ) şeklinde kullanılır.¹³ İbn Fâris’e göre gaflet kelimesindeki söz konusu terk, yanılarak (sehven) gerçekleşir ve Araplarda fiil, bir şeyi yanılarak terk ettiğinde, (غَفَلْتُ عَنِ الشَّيْ غَفْلَةً غُفُولًا) şeklinde kullanılır.¹⁴

“G.f.l.” maddesinin if’âl kalıbından olan (اغْفَلَهُ) fiili, bir şeyi terk etti, onu önemsemedi, gözden kaçırdı, ihmal etti, unuttu ve yanıldı yani gaflet etti manasına gelen (غَفَلَ عَنْهُ) sülâsî fiiliyle aynı anlamı taşır. Dolayısıyla fiilin mastarı olan igfâl (اغْفَالٌ) kelimesi, yeterince uyanık ve dikkatli davranılmaması sebebiyle insanın içine düştüğü yanılı hali demek olan gaflet ve gufûl mastarlarıyla aynı manaya gelir.¹⁵ Bir insanın anlatacaklarıyla ilgili olan şey kafasından uçup gittiğinde, “onu unuttum, atladım, sahi o da vardı” manasında (اغْفَلْتُ الشَّيْ) şeklinde kullanılan fiil,¹⁶ bir kimseyi gâfil kıldı,¹⁷ gaflete düşürdü,¹⁸ gâfil diye isimlendirdi,¹⁹ gafletini kendisine ulaştırdı,²⁰ bir kimseye kasıtlı yanlış yaptı²¹ ve boş vaktini gözetmeyip meşgul olduğu bir vakitte soru sordu²² anlamlarına gelir. Verdiğimiz manalarla ilgili olarak (اغْفَل) fiilinin hadisteki kullanımına bakalım.

Ebû Mûsâ’nın da içinde bulunduğu bir gurup yük devesi istemek için Resulullah’a giderler. O da kendisinde, onlara verecek yük devesi olmadığına dair yemin eder. Ardından Resulullah, kendisine ganimet olarak getirilen develerden onlara beş tane beyaz hörgüçlü deve verilmesini emir buyurur. Yola koyuldukları vakit, bu guruptaki kimseler birbirlerine:

¹² İbnü'l-Esîr, Ebû's-Sa'âdât Mecdüddîn Mübârek b. Esîriddîn Muhammed b. Muhammed Şeybânî Cezerî (v. 606/ 1210), **en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadîs ve'l-Eser**, I-IV, tah. Tahir Ahmed Zâvî, Dârü İhyâi'l-Kütübî'l-Arabîyye, Kahire, 1383/1963, III, s. 375.

¹³ Cevherî, a.g.e., V, s. 1782; İbn Manzûr, a.g.e., XI, s. 497; Fîrûzâbâdî, **el-Kâmûsü'l-Muhît**, a.g.e., s. 1343; Fîrûzâbâdî, **Besâiru Zevi't-Temyîz fî Letâifi'l-Kitâbi'l-Azîz**, a.g.e., IV, s. 140.

¹⁴ İbn Fâris, a.g.e., IV, s. 386.

¹⁵ Cevherî, a.g.e., V, s. 1782; İbn Manzûr, a.g.e., XI, s. 497; Fîrûzâbâdî, **el-Kâmûsü'l-Muhît**, a.g.e., s. 1343; Fîrûzâbâdî, **Besâiru Zevi't-Temyîz fî Letâifi'l-Kitâbi'l-Azîz**, a.g.e., IV, s. 140; Zebîdî, a.g.e., VIII, s. 47.

¹⁶ İbn Fâris, a.g.e., IV, s. 386; Cevherî, a.g.e., V, s. 1783; İbn Manzûr, a.g.e., XI, s. 498; Zebîdî, a.g.e., VIII, s. 47.

¹⁷ Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Muhammed b. Ömer Havârizmî (v. 538/ 1143), **Esâsü'l-Belâğa**, I-II, 3. b., el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Ammetü li'l-Kütüb, Mısır, 1975, II, s. 169.

¹⁸ İbn Manzûr, a.g.e., XI, s. 498,

¹⁹ İbn Manzûr, a.g.e., XI, s. 498; Zebîdî, a.g.e., VIII, s. 48.

²⁰ Fîrûzâbâdî, **el-Kâmûsü'l-Muhît**, a.g.e., s. 1343; Fîrûzâbâdî, **Besâiru Zevi't-Temyîz fî Letâifi'l-Kitâbi'l-Azîz**, a.g.e., IV, s. 140; Zebîdî, a.g.e., VIII, s. 47.

²¹ İbn Manzûr, a.g.e., XI, s. 497.

²² Zebîdî, a.g.e., VIII, s. 48.

“...Resulullah’ı yemininde gaflete düşürdük (eğfelnâ). Başımıza iyi hayır gelmez” derler. (Yani yemininden gaflet etmesine, onu unutmamasına sebep olduk.)²³ Bir başka rivayet de şöyledir:

“O’nun boş vaktini beklemeden meşgul olduğu bir vakitte kendisine soru(lar) sorduk.”²⁴ Hadisin devamında bu guruptaki kimseler Resulullah’a, kendisinin daha önce onlara yük devesi veremeyeceğine dair yemin ettiğini sonra da verdiğini haber verip bu durumu unutup unutmadığını sorduklarında Hz. Peygamber, sonraki durumu bir öncekine nazaran daha hayırlı gördüğü için yeminini kendisine (kefaretle) helal kıldığını ifade eder. Hadiste dikkat edilmesi gereken bir husus da gafletin nisyânla olan ilgisidir. Nitekim aralarında Hz. Peygamber’i gaflete düşürdüklerini konuşan kimseler bu durumu kendilerine “unutma” filini kullanarak sormuşlardır.

Gaflet kavramı da bütün kavramlar gibi çift yönlü bir kavramdır. Dolayısıyla kavram hem ulûhiyet hem de ubûdiyet açısından değerlendirilebilir.

Allah’a nispetle Allah’tan kula doğru düşünülduğünde kavramın anlamı, “gafletin Allah’tan nefyi” şeklinde açığa çıkmaktadır. Nitekim Allah Teâlâ noksan sıfatlardan münezzehtir. Genellikle Kur’ân-ı Kerîm’de Allah’a has sıfatlardan bahsedilmektedir. O’nda bulunmayan veya olmaması gereken vasıflardan olan gaflet, zulüm ve nisyân ifadeleri, bu genellemenin istisnasıdır. Kur’ân-ı Kerîm’de 11 ayette Allah’ın gâfil,²⁵ 7 ayette zâlim,²⁶ 2 ayette ise unutan ve şaşırان olmadığı²⁷ ifade edilmektedir. Allah’ın gâfil olmadığı ifade edilen ayetlerde, gafletin mutlak manada zıtları olduğunu müşahede ettiğimiz haberdâr olmak,²⁸ basiret sahibi olmak,²⁹ bilmek,³⁰ bilgisiyile kuşatmak,³¹ müşahede etmek,³² âdil olmak,³³ kudret sahibi olmak³⁴ gibi Allah’a Habîr, Basîr, Alîm, Muhîr, Şehîd, Âdil, Kâdir şeklinde sıfat olmuş manaların açığa çıktığını görmekteyiz.

²³ Müslim, Eymân, 9.

²⁴ İbnü’l-Esîr, a.g.e., III, s. 376.

²⁵ Bakara 2/74, 85, 140, 144, 149; Âl-i İmrân 3/99; En’âm 6/132; Hûd 11/123; İbrâhîm 14/42; Mü’minûn 23/17; Neml 27/93.

²⁶ Âl-i İmrân 3/108, 182; Enfâl 8/51; Hac 22/10; Mü’min 40/31; Fussilet 41/46; Kâf 50/29.

²⁷ Meryem 19/64; Tahâ 20/52.

²⁸ Bakara 2/74.

²⁹ Bakara 2/140.

³⁰ Hûd 11/123.

³¹ Mü’minûn 23/17.

³² Bakara 2/140.

³³ En’âm 6/132.

Esasında Allah'ın Kur'ân'da geçen kemâl sıfatlarının her biri gâfilin zıttıdır. Dolayısıyla gafletin, Alîm, Hakîm, Latîf, Habîr, Semî', Basîr, Hasîb, Rakîb, Şehîd, Muhsî, Hâlık, Bârî, Musavvir, Mucîb, Mubdi', Muîd, Muhyî, Mumît, Hayy, Kayyûm ve Hâdî gibi sıfatlarla bir arada bulunması mümkün değildir.³⁵

Kula nispetle kuldan Allah'a doğru düşünülduğünde kavramın anlamı, “insanın Allah'ın ayetlerine,³⁶ ölüme,³⁷ ahirete-kıyamete³⁸ ve Allah'ın azabına³⁹ olan gafleti” şeklinde açığa çıkmaktadır. Bu gaflet, sözlük anlamı çerçevesinde kişinin ihmalkârlığı, olandan bitenden habersiz olması, dikkatsizliği, aymazlık ve tedbirsizliği gibi nispeten daha masum bir seviyeden, küfürleri sebebiyle Allah'ın kalplerini, kulaklarını ve gözlerini mühürlediği kâfirlerin yolu olan dalâlete⁴⁰ kadar geniş bir anlam yelpazesi içerisindedir.

Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de öncelikle “bir şeyden haberi olmamak”⁴¹ manasında kullanılan gaflet kelimesi ve türevleri, “*Kalbini bizi anmaktan alıkoyduğumuz (men eġfelnâ), nefsinin arzusuna uymuş ve işi gücü aşırılık olan kimseye itaat etme!*”⁴² ayetinde gafletin o bilinen manasından hayli uzaklaşmış ve kavram idlâl/saptırma, yoldan çıkarılma gibi son derece menfi bir anlam kazanmıştır.

Hz. Peygamber'in “*Bir takım kimseler, ya Cuma Namazını terk etmekten vazgeçerler yahut Allah Teâlâ onların kalplerini mühürler de artık gâfillerden olurlar*”⁴³ hadisinde, “gâfillerden olma”, kalbi mühürlenmenin bir sonucu olarak zikredilmektedir. Oysa Kur'ân-ı Kerîm'de kâfirler hakkında “kalpleri mühürlenmiş”⁴⁴ ifadesi kullanılmaktadır. Bu da bize “*Onlar, Allah'ın kalplerini, kulaklarını ve gözlerini*

³⁴ Mü'minûn 23/17.

³⁵ M. Faik Yılmaz, “Kur'ân'da Gaflet Kavramı”, **Dinî Araştırmalar Dergisi**, C. 6, S. 16, Ankara, Mayıs-Ağustos 2003, s. 148.

³⁶ A'râf 7/146.

³⁷ Kâf 50/22.

³⁸ Rûm 30/7; A'râf 7/172; Enbiyâ 21/1, 97.

³⁹ En'âm 6/131.

⁴⁰ Nahl 16/108; A'râf 7/179.

⁴¹ Nisâ 4/102; Yusûf 12/ 13; Kasas 28/15.

⁴² Kehf 18/28.

⁴³ Müslim, Cum'a, 40.

⁴⁴ Bakara 2/7.

mühürlediği kimselerdir. İşte gâfiller onlardır”⁴⁵ ayetiyle gafletin anlam bakımından kazandığı yeni boyutu açık bir şekilde göstermektedir.

Öte yandan gafletin öznesi olan insanın vardığı son nokta, inanmama, yüz çevirme ve zalimlik olarak şöyle ifade edilmektedir:

“Çünkü onlar bir gafletin içine dalmış oldukları halde ve henüz iman etmemişken (bakarsın) iş olup bitmiştir”⁴⁶, “insanların hesabı yaklaştı fakat onlar hala gaflet içinde yüz çevirmektedirler”⁴⁷, “...vah bize bundan gaflet içinde idik, meğer biz zulmediyormuşuz.”⁴⁸ İlk bakışta gaflet zulme göre daha masum bir anlam ifade etmekle birlikte, zulme sebebiyet vermesi itibariyle en az zulüm kadar menfidir.

Gaflet kelimesinin “g.f.l.” kökünden ism-i fâilî gâfil (غافل)⁴⁹ şeklindedir ve sözlükte dikkat etmeyen, gözden kaçırın, ihmali sebebiyle işlerin farkına varamayan kimse anlamına gelir. Üzerinde herhangi bir alamet ve imar izi taşımayan araziye denilen “العقل” kelimesinden alınmıştır. Gafûl (غفول) kelimesi ise gafleti çok olan, gaflette derinleşmiş kimselere⁵⁰ denir. Ayrıca kimin yavrusu olursa olsun kendisini emmesine engel olmayan ve sağılmasına aldırmanın bön, ahmak deveye de denir.⁵¹ Kelimeyle ilgili olarak şu şiiire bakalım:

⁴⁵ Nahl 16/108.

⁴⁶ Meryem 19/39.

⁴⁷ Enbiyâ 21/1.

⁴⁸ Enbiyâ 21/97.

⁴⁹ İbn Manzûr, a.g.e., XI, s. 499; Fîrûzâbâdî, **el-Kâmûsü'l-Muhît**, a.g.e., s. 1343; Zebîdî, a.g.e., VIII, s. 47.

⁵⁰ Fîrûzâbâdî, **Besâiru Zevi't-Temyîz fî Letâifi'l-Kitâbi'l-Azîz**, a.g.e., IV, 140.

⁵¹ İbn Manzûr, a.g.e., XI, s. 498; Fîrûzâbâdî, **el-Kâmûsü'l-Muhît**, a.g.e., s. 1343; Zebîdî, a.g.e., VIII, s. 47; Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh (v. 671/ 1273), **el-Câmi'li Ahkâmi'l-Kur'ân**, I-XXIV, tah.Abdullah b. Abdulmuhsin Türkî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût, 1427/2006, II, s. 147.

“Fırta yatağından ey gafleti çok
Yoksa gaflette bulunduğun uykun uzun sürebilir
Sabah olunca ölüme hazırlan
Elçi kapına dayanmışken akşam olabilir.”¹

Gâfil kelimesinin sözlüklerde geçen ihmalkâr, aldırılmaz, dikkatsiz, aymaz gibi anlamları, aktardığımız şiirde bütünüyle ölüm hakikatine sırtını dönmüş, dışarıda olup bitene gözünü ve kulağını kapamış, vurdumduymaz bir kimsenin uyku hali şekline bürünmüştür.

Yazarı belli olmayan şu şiirde de yine gafletin bir çeşit dalgınlık, uyuşukluk veya uyku hali olduğuna yapılan bir vurgu vardır:

“Uyanın (gafletten şu harp çıkmadan)
Uyanın kalplerimizin arzuları hala bir iken
Aramızdaki kan bağları hala salimken”²

Kur’ân anlambilimi açısından baktığımızda ise gâfil, şükür yerine nankörlüğü benimseyen, Allah’ın önünde boyun eğmeyi, O’na teslim olmayı reddeden, zamanlarını oyun, eğlence ile geçirip ahireti hiç düşünmeyen dikkatsiz, hafifmeşrep kimselere isim olmuştur.³

Ğufl (غُفْل) kelimesi ise hayrı umulmadığı gibi şerrinden de korkulmayan gâfil kimse anlamına gelir.⁴ Genel anlamda kendisinde herhangi bir alamet/iz bulunmayan şeylerin tümünü⁵ ihtiva eden kelime, özel anlamda ise şu manalara gelir: nişan ve işareti olmayan kumar oku,⁶ yol,⁷ kimin imar ettiği belli olmayan yer,⁸ yolları olmayan arazi,⁹ yağmur

¹ Fîrûzâbâdî, *Besâiru Zevi’t-Temyîz fî Letâifi’l-Kitâbi’l-Azîz*, a.g.e., IV, s. 140.

² İzutsu, *Kur’ân’da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, 2. b., çev. Selahattin Ayaz, Pınar Yayınları, İstanbul, 1991, s. 191.

³ İzutsu, *Kur’ân’da Allah ve İnsan*, a.g.e., s. 273.

⁴ İbnü’l-Esîr, a.g.e, III, s. 375; İbn Manzûr, a.g.e., XI, s. 498; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü’l-Muhît*, a.g.e., s. 1343; Fîrûzâbâdî, *Besâiru Zevi’t-Temyîz fî Letâifi’l-Kitâbi’l-Azîz*, a.g.e., IV, s. 140; Zebîdî, a.g.e., VIII, s. 47.

⁵ İbn Fâris, a.g.e., IV, s. 386; İbn Manzûr, a.g.e., XI, s. 498.

⁶ İbn Manzûr, a.g.e., XI, s. 498; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü’l-Muhît*, a.g.e., s. 1343; Zebîdî, a.g.e., VIII, s. 47.

⁷ İbn Manzûr, a.g.e., XI, s. 498; Zebîdî, a.g.e., VIII, s. 47.

yağmıyor oluşu nedeniyle çoraklaşan toprak,¹⁰ damgası olmayan hayvan,¹¹ şairi belli olmayan şiir,¹² müellifinin isim vermediği kitap,¹³ cildi, herhangi bir nişanı olmayan şirazesini dağılmış, sayfalarının nereden koptuğu ve hangi kitaba ait olduğu bilinmeyen mushaf,¹⁴ ahlak ve soy temizliği olmayan kendini bilmez adam,¹⁵ hiçbir işe yaramayan, bir iş tecrübesi olmayan kimse¹⁶ ve devenin tüyleri.¹⁷ Bu kelimenin çoğulu ise eġfâl (أَعْفَالٌ)¹⁸ dir.

Kelimenin Arap şiirindeki kullanımına örnek olarak zikredeceğimiz şiirde ġufl'un çoğulu olan eġfâl kelimesinin adı ve kime ait olduğu belli olmayan şiir anlamında kullanıldığını görmekteyiz.

“Ben öyle bir adamım ki düşman için kasideleri biliyorum. Hiç kuşkusuz şiirin kötüsü, ismi cismi belli olmayanıdır.”¹⁹

Bu bağlamda düşünülürse Kehf Suresi 28. ayetteki* (أَعْفَالًا) kelimesi Kaffâl'e göre “Biz onları gâfil olarak bıraktık. Biz onları temizlik ve takva ehlinin alametleriyle alametlendirmedik” demek olup bu Arapların (بَعِيرٍ غُفْلٍ) “üzerinde alamet bulunmayan deve” deyimlerinden alınmıştır.²⁰

⁸ İbn Fâris, a.g.e., IV, s. 386; Cevherî, a.g.e., V, s. 1783; Zemahşerî, **Esâsü'l-Belâġa**, a.g.e., II, s. 169; İbn Manzûr, a.g.e., XI, s. 498; Fîrûzâbâdî, **el-Kâmûsü'l-Muhît**, a.g.e., s. 1343; Zebîdî, a.g.e., VIII, s. 47.

⁹ İbn Manzûr, a.g.e., XI, s. 498; Râġıb, a.g.e., s. 609; Zebîdî, a.g.e., VIII, s. 47.

¹⁰ Cevherî, a.g.e., V, s. 1783; İbn Manzûr, a.g.e., XI, s. 499; Zebîdî, a.g.e., VIII, s. 48; Kurtubî, a.g.e., II, s. 425.

¹¹ İbn Fâris, a.g.e., IV, s. 386; Cevherî, a.g.e., V, s. 1783; Zemahşerî, **Esâsü'l-Belâġa**, a.g.e., II, s. 169; İbn Manzûr, a.g.e., XI, s. 498; Fîrûzâbâdî, **el-Kâmûsü'l-Muhît**, a.g.e., s. 1343; Zebîdî, a.g.e., VIII, s. 48.

¹² İbn Manzûr, a.g.e., XI, s. 499; Fîrûzâbâdî, **el-Kâmûsü'l-Muhît**, a.g.e., s. 1343; Zebîdî, a.g.e., VIII, s. 47.

¹³ Zemahşerî, **Esâsü'l-Belâġa**, a.g.e., II, s. 169.

¹⁴ Zemahşerî, **Esâsü'l-Belâġa**, a.g.e., II, s. 169.

¹⁵ İbn Manzûr, a.g.e., XI, s. 499; Fîrûzâbâdî, **el-Kâmûsü'l-Muhît**, a.g.e., s. 1343; Zebîdî, a.g.e., VIII, s. 47.

¹⁶ İbn Fâris, a.g.e., IV, s. 386; Cevherî, a.g.e., V, s. 1783; Râġıb, a.g.e., s. 609; Zebîdî, a.g.e., VIII, s. 48; Kurtubî, a.g.e., II, s. 425.

¹⁷ İbn Manzûr, a.g.e., XI, s. 499; Fîrûzâbâdî, **el-Kâmûsü'l-Muhît**, a.g.e., s. 1343; Zebîdî, a.g.e., VIII, s. 47.

¹⁸ Cevherî, a.g.e., V, s. 1783; Zemahşerî, **Esâsü'l-Belâġa**, a.g.e., II, s. 169; İbn Manzûr, a.g.e., XI, s. 498; Zebîdî, a.g.e., VIII, s. 48.

¹⁹ Zemahşerî, **Esâsü'l-Belâġa**, a.g.e., II, s. 169.

* “...*Kalbine bizi anmaktan gaflet verdiġimiz...kimselere boyun eġme!*”

²⁰ Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Mahmûd b. Ömer b. Huseyn b. Alî Kureşî Teymî Bekrî Teberistânî (v. 606/ 1210), **et-Tefsîru'l-Kebîr Mefâtihu'l-Gayb**, I-XXXII, Matba'atü'l-Behiyye, Kâhire, ty., XXI, s. 117.

Gaflet kelimesinin türevlerinden muğaffel (مُغْفَلٌ); kendisinde anlama ve kavrama kabiliyeti olmayan,²¹ aptal, bön, çabuk aldanan²² gibi manalara sahiptir. Aynı kökten gelen mağfele (مَغْفَلَةٌ) kelimesi ise bir şeyin azlığı, hafifliği manasındadır ve alt dudak ile çene arasında bulunan top kıllara²³ denir. Kelimenin manasını Ebû Bekir'in şu hadisinde daha açık görmekteyiz: “Hz. Peygamber abdest alan bir adam gördü ve hemen ona dedi ki: *sana mağfele gerek.*”²⁴ Yani mağfele denilen bölgeyi de yıkaman gerek. Bu hadisin dikkat çektiği husus, abdest alırken o bölgenin unutulmuş olarak yıkanmadan geçilmemesi durumudur. Bu bölgenin (مَغْفَلَةٌ) diye isimlendirilmesinin nedeni ise birçok insanın o bölgeden haberdar olmamasıdır.²⁵ Yine hadisin bir başka rivayeti de tâbiundan şu şekilde gelmiştir: “*Sana mağfele ve menşele gerek.*”²⁶ Hadis, abdest alırken dudak ile çene arasındaki kılların bulunduğu bölge ile yüzüğün halkasının bulunduğu bölgenin (مَنْشَلَةٌ) de yıkanması hususuna dikkat çekmektedir.

Gaflet kavramının Arap şiirinde de tespit ettiğimiz, haberdar olmamak, unutmak, terk etmek, önemsememek, kasten yanlış yapmak, ihmal etmek vb. sözlük anlamları, kimi ayetlerde dinî ve ahlakî bir renge bürünmeden aynen varlığını korumuştur. Örneğin savaş meydanında tedbir maksadıyla müminlerin birbirlerini gözeterek namaz kılmaları ve silahlarını da yanlarına almaları gerektiğine dair inen ayette gaflet kelimesi, unutmak, ihmal etmek, terk etmek manasında, “...siz silahlarınızdan gâfil olasınız da...”²⁷ şeklinde geçmiştir. Yine bir başka ayette Musa (a.s.)’ın Firavun’un şehrine girişi ile ilgili olarak gaflet kelimesinin haberdar olmamak manasında “*Şehre ahalisinin haberi olmadığı bir vakitte girdi*”²⁸ şeklinde geçtiğini görmekteyiz. Yine bu bağlamda gaflet kavramına Kur’ân, Yusûf Suresi’nde Yakub (a.s.)’ın dilinden, kardeşlerinin açık havada oynaması için dışarı götürmeyi istedikleri sevgili oğlu Yusuf hakkında şu örneği vermektedir: “*Doğrusu, sizin*

²¹ İbn Manzûr, a.g.e., XI, s. 498; Zebîdî, a.g.e., VIII, s. 47.

²² Fîrûzâbâdî, **Besâiru Zevî't-Temyîz fî Letâifi'l-Kitâbi'l-Azîz**, a.g.e., IV, s. 140.

²³ İbn Manzûr, a.g.e., XI, s. 499; Fîrûzâbâdî, **el-Kâmûsü'l-Muhît**, a.g.e., s. 1343.

²⁴ Cevherî, a.g.e., V, s. 1783; İbnü'l-Esîr, a.g.e., III, s. 376.

²⁵ Fîrûzâbâdî, **el-Kâmûsü'l-Muhît**, a.g.e., s. 1343; Zebîdî, a.g.e., VIII, s. 47.

²⁶ İbn Manzûr, a.g.e., XI, s. 499; Fîrûzâbâdî, **el-Kâmûsü'l-Muhît**, a.g.e., s. 1343; Zebîdî, a.g.e., VIII, s. 47.

²⁷ Nisâ 4/102.

²⁸ Kasas 28/15.

onu yanınızda götürmeniz kalbime sıkıntı veriyor. Siz dalmışken (ğafilûn) kurdun (Yusuf'u) yemesinden korkuyorum."²⁹

Bunun yanı sıra kavram özünde sözlük anlamını korumakla birlikte, Kur'ân'ın ortaya koyduğu dinî sistem içerisinde yepyeni bir mefhum da kazanmıştır. Bu durumu "Terim Anlamı" bölümünde ayrıntılı inceleyeceğiz.

B- Terim Anlamı

Bir sözcüğün temel manasını hiçbir şey sözlük kullanımı kadar iyi veremez.³⁰ Bu bağlamda herhangi dinî bir anlam içermemek üzere Arap Cahiliye devrinde gaflet, kayıtsızlık, dikkatsizlik, ihmalkârlık, aldırmaçlık, bu aldırmaçlığın sebep olduğu uyusukluk, olandan bitenden habersiz olma, dalgınlık, boş bulunma, tedbirsizlik, unutkanlık, yanılma gibi manalara gelir. İslam vahiy tarihinde ise gaflet kavramı, birçok kavramda da olduğu gibi birtakım değişikliğe uğramıştır.

Muhataplarının anlaması için Arap diliyle nazil olan Kur'ân-ı Kerîm, vahye tabi tutulan coğrafyadaki sosyo-kültürel realiteyi göz önünde tutmuş ve bu sebeple nüzul süreci vahiy ile realitenin belli ölçüde birbirine etki ettiği yirmi üç senelik bir zamana yayılmıştır. Özünde ilahi bir hitap olan Kur'ân-ı Kerîm, kendinden önce cahiliye devrinde vahyin muhataplarınca kullanılmakta olan canlı kelimeleri İslamın inanç sistemine taşıyarak kullanmıştır. Gaflet kavramı da bu sistemde öz manasını yitirmemekle birlikte daha geniş bir mana kazanmış, dinî ve ahlakî planda, temeli sözlük anlamına dayanan yepyeni bir renge bürünmüştür.

İslamın inanç sistemine giren gaflet artık sıradan bir aldırmaçlık, kayıtsızlık ve ihmal olmayıp anlamsal dengi kabul edebileceğimiz ve irşad çizgisinden kopmak demek olan "dalâlet"ten de öte, "irşad çizgisine tamamen kayıtsız kalmak"tır.³¹

Genel anlamda kavram ayetlerde menfî manada olandan bitenden haberdar olmamak, bir şeyi atlamak, geçmek, göz önüne almamak, ihmal etmek, sapmak, yoldan çıkmak, inanmamak, yüz çevirmek ve zalimlik, müspet manada ise zina gibi günahlardan

²⁹ Yusûf 12/13.

³⁰ Izutsu, **Kur'ân'da Dinî ve Ahlakî Kavramlar**, a.g.e., s. 18.

³¹ Izutsu, **Kur'ân'da Dinî ve Ahlakî Kavramlar**, a.g.e., s. 189.

habersiz olmak gibi manalara gelir. Kavramın ayetlerdeki söz konusu kullanımı, tek bir ayette geçen müspet kullanımını istisna edecek olursak derecesi menfî anlamda artan bir seyir izlemektedir. Terim anlamı ise genellikle bu derecenin alt basamaklarını ihtiva eden ayetlerin anlamları üzerine bina edilmiştir.

Nitekim Cürcânî **et-Ta’rifât** isimli ıstılahî terimler sözlüğünde gafleti, “Arzuladığı şeye nefsin tabi olmasıdır”³² şeklinde tarif ettikten sonra “Gafletin basiti, tembellik, vakti boşa harcamaktır”, bir görüşe göre de “Bir şeyden gaflet etmek, ona aldırış etmeyip, onu umursamamaktır” der.³³

Zikredilen bu anlamlar çerçevesinde örneğin Yakup (a.s.), oğulları ısrarla kardeşleri Yusuf’u beraberlerinde götürmek istediklerinde duyduğu haklı endişesini dikkatsizlik, ihmal ve umursamazlık gibi anlamlara gelen gaflet kelimesiyle ifade etmiştir. Allah Teâlâ Yakup (a.s.)’ın dilinden şöyle buyurmuştur:

*“De ki: Onu götürmeniz beni üzer, korkarım ki sizin haberiniz yokken onu kurt yer.”*³⁴

Râğıb İsfehânî’ye göre gaflet, düşünce, ihtiyat, tedbir azlığından ve az uyanık olmaktan ötürü insana arız olan sehiv/yanlışlık ve yanılmadır.³⁵ “Bu tanımda gafletle sehiv arasında bir sebep-sonuç ilişkisi görülmekte, sehiv gafletin sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Ebu’l-Bekâ sehvi, kalbin en ufak bir uyarı ile uyarılabileceği kadar herhangi bir şeyden gaflette olması şeklinde açıklar. Gaflet de varlığını gerektiren bir şey bulunmakla birlikte onu idrak etmemek,³⁶ o şeyin gözden, dikkatten kaçmasıdır.³⁷

Tedbirli ve uyanık olma konusundaki zafiyetten dolayı meydana gelen dikkatsizlik, dalgınlık, ihmalkârlık ve unutkanlık,³⁸ kişinin içinde bulunduğu durumdan habersiz olduğunu da gösterir. Söz konusu tanım çerçevesinde düşündüğümüzde, müslümanların savaş esnasında namaz kılarken silah ve mühimmatlarını yanlarında bulundurmaları

³² Zebîdî, a.g.e., VIII, s. 48.

³³ Cürcânî, a.g.e., s. 162.

³⁴ Yusuf 12/13.

³⁵ Râğıb, a.g.e., s. 609.

³⁶ Tahânevî, Muhammed Alî b. Alî b. Muhammed Hanefî (v. 1158/1745), **Keşşâfu Istılahâtî'l-Fünûn**, I-IV, Dâru Sadr, Beyrût, ty., II, s. 724.

³⁷ Ebu’l-Bekâ, a.g.e., s. 506.

³⁸ Firûzâbâdî, **Besâiru Zevi’t-Temyîz fî Letâifi'l-Kitâbi'l-Azîz**, a.g.e., IV, s. 140.

gerektiğinin sebebi açıklanan şu ayette gaflet kelimesinin “habersiz olmak” anlamı vurgulanmıştır:

“...İnkâr edenler istediler ki siz silahlarınızdan ve eşyanızdan gaflet edesiniz de birden üzerinize bir baskın yapsalar.”³⁹

Yine Kur’ân-ı Kerîm’de, gaflet kelimesi dalgınlık ya da meşguliyet sebebiyle habersiz olmak anlamında şöyle kullanılmıştır:

“Musa halkının habersiz olduğu bir sırada şehre girdi.”⁴⁰

Kimi ayetlerde söz konusu düşüncesizlik ve ihmalin, dinî ve ahlakî planda kişinin ahiret ve hesaptan yüz çevirmesi neticesini meydana getirdiği zikredilir. Gafletin son derece kuvvetli uhrevî rengini bu ayetlerde görmek mümkündür:

“İnsanların hesabı yaklaştı fakat onlar hala gaflet içinde yüz çevirmektedirler”⁴¹

“Onlar sadece şu yakın hayatın iç yüzünü bilirler; ahiretten ise tamamen gâfildirler.”⁴²

Ayette sözü edilen kimseler Mekkeli müşriklerdir. Onların halleri, hurma çekirdeği hatta onun üzerindeki yarık kadar küçük ve belirsiz günahlardan bile hesaba çekileceklerini bile bile ihmalkârlık yaparak hesaba hazırlanmaya dair tam bir gaflet içinde olmalarıdır. Çünkü onlar hesabın geleceğinin farkında olmakla birlikte buna akıl erdiremiyorlar sonuç itibariyle de imandan, amelden, kendilerini gaflet uykusuna karşı uyaran ikazdan yüz çevirerek hesabı inkâr edip küfre düşüyorlardı.⁴³

Tûsî’ye göre gaflet, yalnızca bazı şeylerden hususî olarak sehiv etme yani yanılma, dikkatsiz ve ihmalkâr davranmadır. Sehiv umumî olduğunda, bu durum gafletin de üstünde genel bir dikkatsizlik, ihmalkârlık ve yanlgı hali olur. Çünkü ancak uyuyan kimseye mecaz olarak “bir şeyden gaflet etti” denir.⁴⁴

³⁹ Nisâ 4/102.

⁴⁰ Kasas 28/15.

⁴¹ Enbiyâ 21/1.

⁴² Rûm 30/7.

⁴³ Bursevî, İsmâil Hakkı (v. 1137/1725), **Rûhu’l-Beyân**, I-IV, Dârü’t-Tibâ’ati’l- ‘Âmire, İstanbul, ty., II, s. 618.

⁴⁴ Tûsî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Hasan b. Ali (v. 460/1067), **et-Tibyân fi Tefsîri’l-Kur’ân**, tah. Ahmed Habîb Kasîr Â’milî, I-X, Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-A’rabî, Beyrût, ty., II, s. 16.

Şevkânî'ye göre gaflet, başka şeylerle meşgul olmaktan ötürü söz konusu şeyin kişiden gitmesi, o şeyi yitirmektir.⁴⁵

Gafleti, “kişiden mananın kaybolması”⁴⁶ şeklinde açıklayan Taberî ise, gaflet halini, “Nefse musallat olan ve algılama gücünü, anlayışını ve uyanıklığı ortadan kaldıran bir durum”⁴⁷ olarak ifade etmiştir.

Allah Teâlâ her vesileyle dünya hayatının kişiyi cezp edip asıl ve ebedi istirahatgah olan ahiretten alıkoymaması gerektiğini vurgulamıştır. Hal böyleyken dünyanın süsünde püsünde yarışan, ahirete nispetle dünyayı arzulayan ve orada kalmaktan mutmain olan küfür ehli, Allah'ın vahdaniyetine ve kendisine ihlâsla ibadet etmeye delil olan ayetlerinden gaflet etmişlerdir. Başka şeylerle uğraşmak suretiyle nefislerine musallat ettikleri gaflet duygusundan ötürü, hakikatin anlamına vakıf olamayan bu kimseler yaptıklarının karşılığını şu şekilde göreceklerdir:

*“Bizimle buluşmayı ummayan, dünya hayatına razı olup onunla rahat edenler ve bizim ayetlerimizden gaflet edenler... İşte kazandıkları işlerden ötürü onların varacakları yer ateştir!”*⁴⁸

Aynı şekilde Begavî de gafleti, “insanı işlerin hakikatine vakıf olmaktan alıkoyan şey”⁴⁹ olarak ifade etmiştir. Bu söz konusu şeyler de genelde ayetlerde dünyaya tamah etmek ve onunla meşgul olmak şeklinde ifade edilmiştir:

*“Onlar sadece şu yakın hayatın iç yüzünü bilirler; ahiretten ise tamamen gâfildirler.”*⁵⁰ Benzer içerikli ayetlerden bazıları şunlardır:

*“İnsanların hesabı yaklaştı, fakat onlar hala gaflet içinde yüz çevirmektedirler.”*⁵¹

⁴⁵ Şevkânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Alî b. Muhammed Havlanî (v. 1250/1834), **Fethu'l-Kadîr: el-Cami' Beyne Fenneyi'r-Rivâyeti ve'd-Dirâyeti min 'İlmi't-Tefsîr**, 2. b., I-V, Mustafâ el-Babî'l-Halebî, Kahire, 1383/1964, II, s. 238; Kurtubî, a.g.e., IX, s. 34.

⁴⁶ Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (v. 310h.), **Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân**, I-XXX, 2. b., Mustafâ el-Bâbî'l-Halebî ve Evlâduhu, Kâhire, 1373/1954, IX, s. 243.

⁴⁷ Taberî, a.g.e., IV, s. 343.

⁴⁸ Yûnus 10/7-8.

⁴⁹ Begavî, Muhyi's-Sünne Ebî Muhammed Huseyn b. Mes'ud (v. 516/1122), **Tefsîru'l-Begavî: Me'âlimu't-Tenzîl**, 2. b., I-VIII, Dâru't-Tayyibe, Riyâd, 1414/1993, IV, s. 358.

⁵⁰ Rûm 30/7.

⁵¹ Enbiyâ 21/1.

“Gerçek vaad (yani kıyamet) yaklaşmış olur. İnkâr edenlerin gözleri birden donup kalır. Vah bize, bundan gaflet içinde idik (Bunun doğru olacağını hiç düşünmüyorduk.) Meğer biz zulmediyormuşuz!(diye mırıldandılar.)”⁵²

“Onları şu hasret gününe karşı uyar ki, o zaman kendileri gaflet içinde inanmamakta ısrar ederlerken iş bitirilmiş olur. (yaptıklarına pişman olup hasret çeker dururlar ama iş işten geçmiş olur.)”⁵³

“Biz de onlardan öç aldık, onları suda boğduk. Çünkü onlar ayetlerimiz yalanlamışlar ve onları umursamaz olmuşlardı.”⁵⁴

Öte yandan gaflet; “şaşkınlık ve zihin karışıklığı sebebiyle idrakin gerçekleşmemesi”⁵⁵ anlamında zuhûl; gözlem ve yoruma imkan veren durumlarda akılda meydana gelen suretlerle ilgili görme durumunun yokluğu anlamındaki nisyân farklı ibarelerdir ve fakat manaları bir arada olmaya yakındır. Bunların hepsi de kendisiyle bir arada bulunması imkânsız olmakla beraber “ilmin” zıttıdır.⁵⁶ Çünkü gâfil olan kimsenin aynı zamanda âlim olması düşünülemez. Dolayısıyla gafletin Allah’tan nefyi onun Âlim sıfatının da bir gereğidir:

“Yoksa siz, “İbrâhim de, İsmâil de, İshak da, Yakub ile Yakuboğulları da Yahudi ya da Hristiyan idiler” mi diyorsunuz? De ki: “Sizler mi daha iyi bilirsiniz yoksa Allah mı?” Allah tarafından kendisine ulaşan bir gerçeği gizleyen kimseden daha zalim kimdir? Allah yaptıklarınızdan habersiz değildir.”⁵⁷

Hadislerde gaflet kavramı çeşitlilik göstermektedir. Örneğin bazısında kavramın lügat anlamını koruduğu görülmektedir:

“Sizden biriniz namaz sırasında yatmış idiyse veya namaza karşı gaflet etmiş (unutmuş) ise, hatırlar hatırlamaz onu kılınsın. Zira Allah “Beni anmak için namaz kıl!” buyurmuştur.”⁵⁸

⁵² Enbiyâ 21/97.

⁵³ Meryem 19/39.

⁵⁴ A'râf 7/136.

⁵⁵ Ebu'l-Bekâ, a.g.e., 506.

⁵⁶ Tahânevî, a.g.e., III, 1437.

⁵⁷ Bakara 2/140.

⁵⁸ Müslim, Mesâcid, 316; Ahmed b. Hanbel, III, 184.

Gâfillerin Kur'ân'da vasıfları sayılan kâfirlerle aynı sıfatları taşıdığı bu hadiste ise kavram, anlamı itibariyle dinî ve ahlakî plandaki gücünü hissettirmektedir:

*“Bir takım kimseler ya Cuma namazını terk etmekten vazgeçerler. Yahut Allah Teâlâ onların kalplerini mühürler de artık gâfillerden olurlar.”*⁵⁹

Kimi hadislerde de gafletin tıpkı tasavvuf terminolojisinde olduğu gibi “Kalbin dini eylemlere iştirakini engelleyen şey, kalbin uykusu,” şeklinde anlaşıldığı görülmektedir:

*“Şaban, Recep ile Ramazan arasında insanların gâfil bulunduğu ve amellerinin âlemlerin Rabbi olan Allah'a yükseldiği aydır. Ben de amelimin Allah'a, oruçlu olduğum haliyle yükselmesini seviyorum.”*⁶⁰

*“Allah'a kabul edileceğine yakinen inanarak dua ediniz. Zira Allah Teâlâ gâfil bir kalp ile yapılan duayı kabul etmez.”*⁶¹

Dinî terminolojide ana hatlarıyla, kişinin hevâ-i nefsine uyarak enfüste ve afakta var olan Allah'ın ayetleri üzerinde düşünmemesi, onları anlamaya çalışmaması, neticede dünyaya geliş gayesini ihmal edip ömür sermayesini boşa harcaması,⁶² bu ihmalkârlık ve umursamazlığı bir bütün olarak Allah'ın ayetlerinden, ölümden, ahiret ve azaptan yüz çevirmesi şeklinde kâfirlerinki gibi bir davranışla ortaya koyması anlamına gelen gaflet kavramı, zaman geçtikçe uhrevî rengini büyük ölçüde kaybederek sınırlı bir alana tahsis edilmiş, içinde küfür ögesi barındırmayan ve daha çok tasavvuf ehlinin üzerinde söz söylediği kalbî bir eylem oluvermiştir.

Nitekim Bursevî gafletle ilgili olarak şunları aktarır: “Gaflet kalbin uykusudur. Kalp uyuduğunda dilin hareketine itibar edilmez. Kalp uyanıkken ise dilin sükûtu zarar vermez. Teyakkuzun manası Allah Teâlâ'yı gözeterek ve maslahatlarını yerine getirerek O'nu görmek, kendisine tanık olmaktır.”⁶³ Böylelikle gaflet, kulluk bilincinde olan bir kimsenin ibadet kalitesini düşüren bir unsur niteliğindedir. Hakikati örseleyen bu unsur,

⁵⁹ Müslim, Cum'a, 40.

⁶⁰ Nesâî, Sıyâm, 70.

⁶¹ Tirmîzî, De'avât, 66.

⁶² Abdülhakim Yüce, “En Diri Gönüllere Bile Kezzab: Gaflet”, **Yeni Ümit: Dinî İlimler ve Kültür Dergisi**, C. 20, S. 80, İstanbul, Nisan-Mayıs-Haziran 2008, s. 31.

⁶³ Bursevî, a.g.e., III, s. 241.

kalbin uykusu neticesinde kişiden mananın kaybolması anlamına gelir. Çünkü mananın olmadığı yerde hakikatten söz edilemez.

Muhâsibî de gafleti, ahiret amelimizle aramıza perde olmuş, kalp kasveti, Allah'ın tehditlerine rağmen bizi donuklaştırmış, günah ve isyan pası, Allah'ın sevap, ceza, emir ve ahkâmına karşı basiretimizi perdeleyen bir unsur olarak açıklamıştır. Bunun nedenini de şöyle izah etmiştir: “Çünkü biz kalbimizi ahiret düşüncesinden alıkoyarak boş bıraktık. Neticede dünya düşüncesi ağır bastı, nefsimize hiç eğilmediğimizden onu bize unutturdu.” Nitekim Allah Teâlâ ayette “*Allah'ı unuttuklarından ötürü Allah da onlara nefislerini unutturdu*”⁶⁴ buyurmuştur. Müfessirler bu ayeti nefislerini ele alıp onu hesaba çekmeyi unutturdu, şeklinde tefsir etmişlerdir.⁶⁵

Yine zâhid ve sûfilerden İbn Ebü'l-Havârî gafleti “en büyük musibet ve kasvet” olarak tanımlar. Ona göre en derin uyku gaflet uykusudur. Gaflet olmasaydı insan nefsinin arzularına kul olmazdı. Cüneyd-i Bağdâdî, Allah'tan gâfil olmanın ateşe girmekten daha zor olduğunu söyler. Ebû Cağfer Sinân'a göre, bir insanın işlediği günahattan tövbe etmesi gerektiğinden gâfil olması o günahı işlemesinden daha kötüdür. Darânî'ye göre gafleti kalpten kovmanın tek yolu Allah korkusudur. İbn Meşrûk ise gafletle cehalet arasında bir ilgi kurarak cehaletin gaflete yol açtığını söyler.⁶⁶

Gaflet duygusu, kalbin dini eylemlere iştirakini engellemektedir. Bu durum ise müslümana yakışmayan bir durumdur. Gazâlî'ye göre örneğin günah işleyen bir müslümana düşen vazife bütün kalbiyle tam bir istiğfar etmektir. Çünkü “kalbin iştirakiyle olmayan, yalnız bir adet kabilinden, gafletle ve yalnız dilde “estağfirullah” demek, yalancılardan tevbesidir.”⁶⁷ Günaha ısrarın sebebinin ise gaflet ve şehvet olduğunu ifade eden Gazâlî, gafletin zıttının ilim, şehvetin zıttının ise sabır olduğunu ifade etmiştir. Burada gaflet, hataların başı konumundadır. Dolayısıyla kalbin tedavisi için olan ilaç, ilim ve sabırdır.

⁶⁴ Haşr 59/19.

⁶⁵ Muhâsibî, **er-Ri'âye li Hukûkillâh**, 2. b., tah. Abdulhalîm Mahmûd, Dâru'l-Ma'ârif, Kâhire, 1990, 53.

⁶⁶ Süleyman Uludağ, “Gaflet”, **T.D.V. İslâm Ansiklopedisi**, I-XXIX (devam ediyor), C. XIII, İstanbul, 1996, s. 283.

⁶⁷ Gazâlî, Ebû Hamîd Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed Tûsî (v. 505/1111), **İhyâu 'Ulûmi'd-Dîn**, çev. Ahmed Serdaroğlu, I-IV, Bedir Yayınevi, İstanbul, 1975, IV, ss. 86-91.

Öte yandan Gazâlî, **Mükâşefetü'l-Kulûb** adlı eserinde gafletin pişmanlığa, nimetin elden gitmesine sebep olduğunu, kıskançlığı azdırdığını neticede kınanmaya ve nedamete yol açtığını ifade etmiş, bununla ilgili olarak da şu şiiri zikretmiştir:

“Sen gaflettesin, kalbin unutmada,
Ömrün böyle bitti, hüsrana yan.”⁶⁸

Böylelikle Gazâlî gafleti, unutma ve ihmal etme gibi unsurlar dolayısıyla kişiyi bilinçli ibadet etmekten alıkoyan ve pişmanlığa götüren bir durum olduğunu ifade etmiş olmaktadır.

Esasında sûfiler gafleti rahmet ve felaket olmak üzere ikiye ayırırlar. İbn Ebû Verd'e göre rahmet olan gaflet, kulluğu yerine getirmeye engel olmaz. İkincisi ise günaha giren kişiyi kulluk yapmaktan alıkoyar. Sürekli olarak celal ve cemal tecellilerini temaşa etmeye güç yetiremeyen aşık ve sıdıkların bazen gaflete ihtiyaç duydukları da olur. Nitekim Ebû Hamza Bağdâdî “Gaflet olmasaydı Allah'ın zikrini verdiği hazdan sıdıklar ölürlerdî” demiştir. Mutarrif b. Abdullah'a göre Allah'ın sıdıkların kalbine gaflet vermesi rahmetinin eseridir. Dolayısıyla felaket olan gaflet insana ibadet ve kulluğu unutturan veya kalp huzuruyla dini görevlerini yerine getirmesine engel olan gaflettir.⁶⁹ Bir başka isimlendirmeye göre de, ilk planda ilahi bir nimet sayılan, insanı uhrevî işleri ve dinî hükümleri icradan alıkoymayan yalnız dünyaca hayret ve dehşetten alıkoyan birinci çeşit gaflete mutedil gaflet denir. Haddi, itidali aşan, çirkin olan, insanı mal, servet ve şöhret peşinde helake sürükleyen gaflet ise müteceviz gaflettir.⁷⁰

Fıkhî çerçeveden gaflete baktığımızda, kavramın İslam hukuku alanında terimleştiğini görmekteyiz. Nitekim İslam hukuku terimi olarak gaflet, bir kimsenin hukukî işlemlerde kolayca aldatılabilecek derecede saf, dikkatsiz ve tecrübesiz oluşunu ifade eder. Bu durumda olan kimseye “muğaffel” veya “zû gaflet” denilmekte olup literatürde tecrübe azlığı, dalgınlık, saflık⁷¹ hatta aşırı iyimserlik ve karşısındakine güvenme sebebiyle kâr-

⁶⁸ Gazâlî, **Mükâşefetü'l-Kulûb: Muhtasar mine'l-Mükâşefetü'l-Kübrâ**, Dâru İhyâi'l-'Ulûm, Beyrût, 1985/1405, s. 34.

⁶⁹ Uludağ, a.g.md., s. 283.

⁷⁰ Rıfat, Ahmet, **Tasvîr-i Ahlâk: Ahlak Sözlüğü**, Kervan Kitapçılık, yy., ty., s. 91.

⁷¹ Kal'acî, **Muhammed Revvâs, el-Mevsûatü'l-Fıkhyyetü'l-Müeyssere**, Dâru'n-Nefâis, Beyrût, 1421/2000, s. 1821.

zarar hesabını iyi yapamayan kişi⁷² anlamında kullanılır. Usulcülerin kullanımında ise gâfil, “hitabı anlamayan kişi” manasında genel bir ifadedir. Usulcüler bu anlamda gâfili, çocuk, uyuyan, unutan ve sarhoşla örneklendirmiş ve mükellef sayılıp sayılmayacağını tartışmıştır. Çoğuna göre hitabı anlamadığı gerekçesiyle gâfilin şer’an mükellef tutulması imkânsızdır.⁷³

Görüldüğü gibi gaflet kavramı fıkıh alanında lügat anlamı merkeze alınmak suretiyle terimleşmiştir. İslam Hukukunda gâfil kimse, saflığı, kalbinin temizliği, neticede çabuk kandırılacak oluşu nedeniyle alış veriş akdine ehliyeti olmayan kimse olarak ifadelendiği, fıkıh usulünde ise benzer sebepler dolayısıyla dinen mükellef olup olmayışı tartışılmıştır. Netice itibariyle gaflet kavramının dinî ve ahlakî alanda yüklendiği son derece olumsuz, sert ve köşeli anlamını Fıkıh alanında yerini saflığa, masumluğa bıraktığı ortaya çıkmaktadır.

Gafleti psikolojik boyutta inceleyecek olursak bu konuda Hayati Aydın’ın gafleti psikolojik zaafı arasında değerlendiren **Kur’ân’da İnsan Psikolojisi** adlı eserinden yararlanmamız gerekecektir. Bu eserde Aydın, öncelikle gafletin lügat anlamını ortaya koymuş ve Kur’ân’dan kimi ayetlerle buna örnekler vermiştir. Ancak Kur’ân’da bu kavramın lügat anlamından daha ziyade vurgulanmak istenen şeyin ahiret ve ilahi mesajdan haberdar olmamak anlamında olan gaflet olduğunu ifade eden Aydın, bu bağlamda gafletin iki ayrı kategoride incelenmesi gerektiği kanaatini taşımaktadır:

1- Bilgisizlikten kaynaklanan gaflet: Bu tür gaflet, herhangi bir mesuliyeti gerektirmemektedir. Örneğin kavram bilgisizlik ve habersizlik anlamında Hûd Suresi’nde şöyle geçmiştir: “*Göklerin ve yerin gaybı (sırrı) yalnız Allah'a aittir. Her iş O'na döndürülür. Öyle ise O'na kulluk et ve O'na dayan! Rabbin yaptıklarınızdan gafil değildir.*”⁷⁴

2- Duyarsızlıktan kaynaklanan gaflet: Bu türdeki gaflet ise, mesuliyet gerektirecek olan kategoriye girmektedir. Bu da büyük oranda, işe ehemmiyet vermemek, işi

⁷² Cebûrî, Hüseyin Halef, **Avârızı’l- Ehliyye ‘inde’l-Usûliyyîn, Câmiatu’l-Kuurâ**, Mekke, 1988, 222.

⁷³ H. Yunus Apaydın, “Gaflet”, **T.D.V. İslâm Ansiklopedisi**, I-XXIX (devam ediyor), C. XIII, İstanbul, 1996, ss. 284-285.

⁷⁴ Hûd 11/123.

umursamamaktan kaynaklanmaktadır: “*Andolsun, biz cinler ve insanlardan birçoğunu cehennem için yaratmışızdır. Onların kalpleri vardır, onlarla kavramazlar; gözleri vardır, onlarla görmezler; kulakları vardır, onlarla işitmezler. İşte onlar hayvanlar gibidir; hatta daha da şaşkındırlar. İşte asıl gâfiller onlardır.*”⁷⁵ Bu durum ise, büyük oranda dünya hayatına dalmaktan kaynaklanmaktadır: “*İnsanların hesaba çekilecekleri (gün) yaklaştı. Hal böyle iken onlar, gaflet içinde yüz çevirdiler.*”⁷⁶

Bu bağlamda Aydın’a göre, Mevlâna Celâleddin Rûmî, *Fihî Mâ Fih*’te de, çocukların büyümelerini, dünyanın çilesi ve ızdırabını umursamamaya bağlamakta, ayrıca dünyada yapılan her türlü imar iskân çabalarının da gafletin bir sonucu olduğunu ifade ederek bunun akılcıca bir iş olmadığını vurgulamaktadır:

“Çocuk gafletten dolayı büyüüp boy atar. Akıllı kemal mertebesine varınca gelişmesi biter. Buna binaen imaret gaflet, yıkım ise akıllılıktır.”⁷⁷

Gafletin psikolojik bir zaaf olduğunu ifade eden Aydın, bir bütün olarak Kur’ân’daki insan psikolojisini göz önünde bulundurmak suretiyle, bu zaafın boyutlarını ve derecelerini gözler önüne serer. Söz gelimi dünyadan başka yaşantı bilmeyen kâfirlerin, sırf bu dünya yaşantısı ile oyalandıkları için ahiretten gâfil olduklarını ifade ettikten sonra bu durumu ancak ahirette kavrayabileceklerine işaret eden Kâf Suresi ilgili ayeti zikreder: “*Andolsun sen bundan gaflette idin; derhal biz senin perdeni kaldırdık. Bugün artık gözün keskindir (denir).*”⁷⁸ Ayetin psikolojik yorumuna gelince Aydın, ayette, “gaflet”in gözü örten bir perdeye benzetilmesi, bu zaafın hakikati görmeye büyük bir engel olduğunu gösterir, demiştir.

Öte yandan Kur’ân’da kâfirlerin yalnızca dünya hayatını bilip ahiret hayatını hiçe saydıkları, bu tür bir gafletin eseri olarak da o kimselerin kalplerinin mühürlendiği ifade edilmektedir: “*Yeryüzünde haksız yere böbürleneni ayetlerimden uzaklaştıracağım. Onlar bütün mucizeleri görseler de iman etmezler. Doğru yolu görseler onu yol*

⁷⁵ A’râf 7/179.

⁷⁶ Enbiyâ 21/1.

⁷⁷ Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Muhammed b. Muhammed b. Hüseyin (v. 672/1273), **Fihî Mâ Fih**, haz. Selçuk Eraydın, ter. Ahmed Avni Konuk, İz Yayıncılık, İstanbul, 1994, s. 78.

⁷⁸ Kâf 50/22.

edinmezler. Fakat azgınlık yolunu görürlerse, hemen ona saparlar. Bu durum, onların ayetlerimizi yalanlamalarından ve onlardan gâfil olmalarından ileri gelmektedir.”⁷⁹

Son olarak, bu zaafın akletmeyi önlediği gerekçesiyle, bu tip insanların hareketlerini hislerinin idare ettiğini ve zaten Kur’ân’da da gâfillerin maneviyata karşı akledemez hayvanlara benzetildiğini söyleyen Aydın, bu görüşüne A’râf Suresi’ndeki “*Andolsun, biz cinler ve insanlardan birçoğunu cehennem için yaratmışızdır. Onların kalpleri vardır, onlarla kavramazlar; gözleri vardır, onlarla görmezler; kulakları vardır, onlarla işitmezler. İşte onlar hayvanlar gibidir; hatta daha da şaşkındırlar. İşte asıl gâfiller onlardır*” ayetini delil göstererek bu ayetin bizlere gafletin büyük bir duyarsızlık olduğunu ortaya koyduğunu ifade eder.⁸⁰

Sonuç olarak zikredilen bilgilerden yola çıkılarak “gaflet”in sözlük anlamı ile Kur’ân’daki kullanımı ve terim anlamı arasında kuvvetli bir ilişkinin olduğu net bir şekilde söylenebilir. Şöyle ki; sözlüklerde gaflet kelimesi bir şeyi terk etmek, ihmal etmek, uyanık bulunmamak, önemsiz şeylerle uğraşmak, olandan bitenden habersiz olmak, dalgınlık, dikkatsizlik, boş bulunma, aymazlık, tedbirsizlik gibi manalara gelir. Bu unsurları dinî ve ahlakî plan çerçevesinde gaflet kelimesinin geçtiği ayetlerde bulmak mümkündür. Gafletin birebir lugavî manasının kullanıldığı ayetler olduğu gibi irşada tamamen kayıtsız kalmak suretiyle sapmaya ivme kazandıran ilk hareket noktası olmakla son derece kuvvetli uhrevî bir renge bürünen ayetler de mevcuttur. Terim anlamı ise sözlük anlamı üzerine bina edilmiş içeriğiyle bu uhrevî renge dokunmaktadır. Nitekim terim olarak gaflet, kişinin düşünceli, ihtiyatlı, tedbirli ve uyanık olma konusundaki zafiyetinden ve aldırmaçlığından dolayı meydana gelen dikkatsizlik, ihmalkârlık ve unutkanlıktır. Bu ise Allah’ın ayetleri üzerinde düşünmeme, onları anlamaya çalışmama ve neticede dünyaya geliş gayesinin ihmal edilip ömrün boşa harcanması anlamına gelir. Ancak ne var ki gafletin manasındaki uhrevî rengin zamanla silikleştiği, ya sadece iman ve küfür planında çok fazla sorun teşkil etmeyecek şekilde kalpte görülen zafiyet anlamına ya da sözlük manasına daha da yaklaşarak uyku, uyuşukluk, ehemmiyetsizlik, vakti boşa harcamak, arzuladığı şeye nefsin tabi olması anlamlarına geldiği görülmektedir. Bu seyirde sözlük ve terim anlamları,

⁷⁹ A’râf 7/146.

⁸⁰ Hayati Aydın, **Kur’ân’da İnsan Psikolojisi**, Timaş Yayınları, İstanbul, 1999, s. 195.

üçgenin tepe noktası Kur'ânî kullanımı olmak üzere (A), aynı düzlemdeki iki köşe olan (B) ve (C)'yi oluşturma yönünde oldukları ifade edilebilir.

II- GAFLET KAVRAMININ EŞ VE ZIT ANLAMLI LARI

Bu bölüm, gafletin kavramsal alanıyla yakından ilgili olan eş ve zıt anlamlı kullanımlarını içermektedir. Çünkü bir kavramın tanımı yapılırken en önemli metotlardan biri de onun eş ve zıt anlamlı kullanımlarını ortaya koymaktır.

A- Gaflet Kavramının Eş Anlamlıları

Bu bölümde gaflet kavramının, kavramsal örgüsünde yeri olan, gafletin ifade ettiği manaları çağrıştıran ve dolayısıyla eş anlamlıları kabul edebileceğimiz birkaç kavrama değinilecektir. Bu kavramlar, sebep-sonuç ilişkisine göre gaflet kavramının belli derecelerini oluşturmaktadırlar. Buna göre ilk planda gafletin eş anlamlıları olarak tespit edilen kavramlar şunlardır:

1- Sehiy

Arapçada bir şeyi unutmak, bir şeyden gaflet etmek, kalbin diğerlerine nazaran o şeyi ihmal etmesi, atlaması,⁸¹ dalgın, unutkan ve dikkatsiz olmak, insanlardan ve işlerden sükûn etmek, durgun olmak,⁸² en küçük seviyedeki bir farkındalıkla idrak edecek şekilde kalbin bir şeyden gaflette olması⁸³ anlamlarına gelir.

Râğıb İsfehânî ise sehivi “gafletten doğan hata” olarak tanımlamış ve iki kısma ayırmıştır. Bunlardan bir tanesi, bu tür bir hatayı işlemeye götüren ve onu doğuran sebeplerin insanın kendisinde bulunmadığı sehivdir. Birine söven deli gibi... İkinci tür sehivde söz konusu hatayı doğuran sebeplerin insanın kendisinde bulunduğu sehivdir. Şarap içip de herhangi bir kasıt olmaksızın kendisinden kötü bir davranışın sadır olduğu kişi gibi... İsfehânî'ye göre birinci hata affedilir ve fakat ikincisi cezalandırılır.⁸⁴

⁸¹ İbn Manzûr, a.g.e., XIV, s. 406.

⁸² Zâvî, Tâhir Ahmed, **Tertibu'l-Kâmûs el-Muhît alâ Tarîkati'l-Misbâhi'l-Münîr ve Esâsi'l-Belâğa**, I-IV, 2. b., İse'l-Bâbi'l-Halebî, yy. 1971, II, s. 640.

⁸³ Ebu'l-Bekâ, Eyyûb b. Mûsâ Hüseyinî Kefevî (v. 1094/1683), **el-Külliyât fi'l-Mustalahâti ve'l-Furûki'l-Lugaviyye**, tah. Muhammed Mısri-Adnan Derviş, 3. b., Müessesetü'r-Risâle, Beyrût, 1413/1993, s. 506.

⁸⁴ Râğıb, a.g.e., s. 431.

İbnü'l-Esîr de “sehv”i, bilerek ve bilmeyerek olmak üzere iki türlü terk etmek olarak addetmiştir. Buna göre sehv kelimesi (في) harf-i ceri ile kullanılırsa bilmeden, (عن) harf-i ceri ile kullanılırsa bilerek terk etmek anlamlarına gelmektedir.⁸⁵

Sehv kavramı ismi-i fail kullanımıyla Kur’ân-ı Kerîm’de bir tanesi Zâriyât diğeri Mâun Surelerinde olmak üzere iki yerde geçmektedir. Her ikisinde de planlı ve kasti olarak yapılan bir eylemin sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır:

“Onlar aptallık içinde yanılıp durmaktadırlar.”⁸⁶

“Onlar namazlarında yanılmaktadırlar.”⁸⁷

Lügat anlamı itibariyle zihnin dağılması, düşünememe, önem vermeme gibi manalara gelen sehv kelimesinin gafletle ilişkisi açıkça görülmektedir. Bu bağlamda İbn Manzûr Ebû Amr’ın, mufâ‘ale babından, pek fazla ülfet etmeyip müsamaha ile muamele etmek, sert davranmamak anlamında (سَاهَا) fiilinin (غَافَلَ) fiili ile aynı manaya geldiğini ifade ettiğini beyan eder.⁸⁸ Bu iki fiilin bir diğere anlamı da alaya almaktır. Bu anlama, aşırı yumuşaklığın meydana getirdiği rahatlık sonucu oluşan vurdumduymazlığın sebep olması muhtemeldir. Öte yandan her iki fiil için de eylemin kastî yapılan bir tarafı da vardır. Nitekim gaflet kelimesinin geçtiği ayetlerin çoğunda olduğu gibi, sehv kelimesinin geçtiği bu iki ayette de eylemi yapan bu kimselerin, dini yalanlayan müşrikler oldukları ayetlerin siyak ve sibakından anlaşılmaktadır. Bu da söz konusu kimselerin eylemlerinde kastî bir davranış sergilediklerinin göstergesidir. Böylelikle bu iki kavramın da lügat anlamlarının ışığında, Kur’ân-ı Kerîm’de dinî ve ahlakî plan içerisinde yepyeni ve daha güçlü anlamlara kavuştuğu söylenebilir.

2- Nisyân

“Zikir” ve “hıfz”ın zıttı⁸⁹ olan nisyân bir şeyden gaflet etmek veya o şeyi terk etmek⁹⁰ anlamına gelmektedir. Zâvî, nisyânı hafızada tutmanın zıttı olarak açıklamıştır.⁹¹

⁸⁵ İbnü'l-Esîr, a.g.e., II, s. 430.

⁸⁶ Zâriyât 51/5.

⁸⁷ Mâ’ûn 107/5.

⁸⁸ İbn Manzûr, a.g.e., XIV, s. 406.

⁸⁹ İbn Manzûr, a.g.e., XV, s. 322.

⁹⁰ İbn Fâris, a.g.e., V, s. 421.

Ebu'l-Bekâ'ya göre nisyân, yeni bir şeyi edinmeye ihtiyaç duyacak şekilde bir şeyin kalpten yok olmasıdır.

Tehânevî'ye göre ise, genel anlamda görme, gözlem yorum gibi mülâhazaya imkân veren durumlarda akılda meydana gelen suretlerle ilgili görme durumunun yokluğudur. Varlığını gerektiren bir şey bulunmakla birlikte onu tasavvur etmemek demek olan gaflet de nisyâna yakındır. Yine zuhûl de bir hayret ve şaşkınlık halinde yanlış tasavvurun sebebidir. Nitekim Allah Teâlâ “*Onu gördüğünüz gün, her emzikli kadın emzirdiği çocuğu unuttur...*”⁹² buyurmuştur. Ayrıca unutmak suretiyle bilmemek demek olan nisyân, sehiv ve basit cehaletin kısımlarındandır. Nisyân ile sehivin farkı ise şudur: nisyân, hafızada olmakla birlikte suretlerin kuvve-i müdrikeden silinmesidir. Sehiv ise hafızadan da idrakten de silinmesidir ve aksi için yeni bir sebebe ihtiyaç vardır.⁹³

Ebu'l-Bekâ insanın nisyânının, şeytanın değil de Allah'ın fiili olduğunu beyan eder. Bu görüş bağlamında Allah'ın “*Onu hatırlamamı bana şeytandan başkası unutturmadı*”⁹⁴ ayetini şu şekilde tefsir eder: “Bu ayetle kastedilen, şeytanın ancak vesvese verip de onun vesvesesinin, Allah'ın yarattığı nisyânın yanında yine kendisinin yarattığı gaflet için bir sebep oluşudur.”⁹⁵

Terim olarak nisyân kelimesini Râğıb İsfehâni şöyle ifade etmiştir: “Emaneten saklanması, korunması ya da bakımıyla meşgul olunması istenen bir şeyin, ihtiyatla, basiretli bir biçimde ya da yerinde kararlarla, saklanmasını, korunmasını ya da bakımıyla meşgul olunmasını insanın ya hafızasının zayıflığından dolayı ya da kasten terk etmesi ve en nihayetinde onun bilgisinin bu kimsenin kalbinden kalkması ya da silinmesidir.” Nisyân türevleriyle birlikte Kur'ân-ı Kerîm'de 20 Surede ve 45 ayette geçmektedir. Bunlardan A'lâ Suresi'nde geçen “*Sana (Kur an'ı) okutacağız; sen hiç unutmayacaksın*”⁹⁶ ayetiyle ilgili olarak İsfehâni şunları söylemiştir: Bu ayette Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'in işitmekte olduğu Kur'ân'ı unutmayacak şekilde onu donanımlı kılacağını haber verip

⁹¹ Zâvî, a.g.e., III, s. 369.

⁹² Hac 22/2.

⁹³ Tahânevî, a.g.e., III, s. 1437.

⁹⁴ Kehf 18/63.

⁹⁵ Ebu'l-Bekâ, a.g.e., s. 506.

⁹⁶ A'lâ 87/6.

garantiye almıştır. Öte yandan insandan sadır olan ve Allah'ın yerdiği nisyân kasıtlıdır. Çünkü unutmanın aslı kasıttan kaynaklanır.

Cürcânî **et-Ta‘rifât**'ta nisyânı, uyuklama hali dışındaki bir durumda bir şeyi bilmekten gaflet etmek şeklinde açıklamıştır.⁹⁷

Ayetlerle kategorize etmesi dolayısıyla son olarak Mukâtil b. Süleyman'ın tanımına değinilecektir. Ona göre nisyân iki türdür. Birincisi “terk etmek” anlamına gelir. Bu anlamda Kur’ân’da geçen ayetler de şunlardır:

“*Andolsun biz, daha önce de Âdem'e ahit (emir ve vahiy) vermiştik. Ne var ki o, (ahdi) unuttu. Onda azim de bulmadık.*”⁹⁸ Burada söz konusu kelime, yükümlülüğü terk etti manasında gelmiştir.

“(O gün onlara şöyle diyeceğiz:) *Bu güne kavuşmayı unutmanızın cezasını şimdi tadın bakalım! Doğrusu biz de sizi unuttuk; yaptıklarınızdan ötürü ebedî azabı tadın!*”⁹⁹ Burada geçen unutmak kelimelerinden ilki, öte dünyaya kavuşulacağına dair imanı terk etmek anlamına gelmektedir. İkincisi yani “unutturma” kelimesiyle kastedilen ise “sizi azap içinde terk ettik” anlamındadır.

“*...Aranızda iyilik ve ihsanı unutmayın. Şüphesiz Allah yapmakta olduklarınızı hakkıyla görür.*”¹⁰⁰ Yani aranızda iyilik ve ihsanı terk etmeyin.

“*Biz, bir ayetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya onu unutturursak (ertelersek) mutlaka daha iyisini veya benzerini getiririz. Bilmez misin ki Allah her şeye kadirdir.*”¹⁰¹ Yani bir ayeti ancak daha iyisini getirmek kaydıyla nesheder, terk eder veya onu olduğu gibi bırakmayız, manasına gelmektedir.

Mukatil ikinci olarak ise nisyânı unutmak, hatırdan gitmek şeklinde açıklamıştır. Bununla ilgili de şu ayetlerin tefsirini yapmıştır:

⁹⁷ Cürcânî, a.g.e., s. 241.

⁹⁸ Tâhâ 20/115.

⁹⁹ Secde 32/14.

¹⁰⁰ Bakara 2/237.

¹⁰¹ Bakara 2/106.

“Sana (Kur’ân’ı) okutacağız; sen hiç unutmayacaksın.”¹⁰² Yani biz onu muhafaza edeceğiz de senin hatrından çıkmayacak ve onu unutmayacaksın, demektir.

“Musa: Unuttuğum şeyden dolayı beni muaheze etme; işimde bana güçlük çıkarma, dedi.”¹⁰³ Burada da Musa (a.s.)’ın Hızır’dan rica ettiği şey hatrından çıkan şeyden dolayı kendisini muaheze etmemesidir ve dolayısıyla kelime, “unutmak”, “hatırdan çıkmak” manasına gelmektedir.¹⁰⁴

Tahânevî, Âmedî’den rivayetle şöyle der: “Dolayısıyla gaflet ve nisyân mana itibariyle eş anlamlı kabul edilebilmektedir. Ancak gaflet, genel bir isimdir. Buna göre her nisyân gaflettir ve fakat her gaflet nisyân değildir.”¹⁰⁵

3- Zuhûl

Arapça’da zuhûl, kasti olarak bir şeyi unuttur gibi terk etmek,¹⁰⁶ ahdi terk etmek,¹⁰⁷ şaşkınlık ve zihin karışıklığı sebebiyle idrak edememek,¹⁰⁸ bir hayret ve şaşkınlık durumunda yanlış tasavvur etmek¹⁰⁹ gibi manalara gelir.

İbn Mânzûr, İbn Seyyide’nin zuhûl kelimesini, “Kasten terk etmek, gaflet etmek ya da söz konusu şeyi meşguliyet sebebiyle unutmak” şeklinde açıkladığını ifade eder.¹¹⁰

Zâvî de zuhûldeki söz konusu unutma durumunun, nefse yârdan/sevgiliden daha hoş geldiğini ifade eder.¹¹¹ Bu, ya yârin insanın başındaki dertleri unutturması ya da yâre kavuşamadığından dolayı, ondan kurtulmakla rahatlaması anlamına geliyor olmalıdır.

el-Müfredât’ta isim olarak zuhûl, “İnsanda bir hüzne, kedere veya tasaya ve unutmaya yol açan bir meşgale, iş ya da uğraş” şeklinde geçer. Fiil olarak ise, “Şöyle bir şeyi unuttu veya ihmal etti, onunla ilgili gâfil ve dikkatsiz idi ya da hale geldi veya onu

¹⁰² A’lâ 87/6.

¹⁰³ Kehf 18/73.

¹⁰⁴ Mukâtil b. Süleymân, Ebû’l-Hasen b.Beşîr Belhî Ezdî (v. 150/767), **el-Eşbâh ve’n-Nezâir fi’l Kur’âni’l-Kerîm**, 2. b., tah. Abdullah Mahmûd Şehhate, el-Hey’etü’l-Mısriyyetü’l-Amme li’l-Kütüb, Kâhire, 1414/1994, s. 239.

¹⁰⁵ Tahânevî, a.g.e., III, s. 1437.

¹⁰⁶ İbn Manzûr, a.g.e., XI, s. 259.

¹⁰⁷ Zâvî, a.g.e., II, s. 271.

¹⁰⁸ Ebu’l-Bekâ, a.g.e., s. 506.

¹⁰⁹ Tahânevî, a.g.e., III, s. 1437.

¹¹⁰ İbn Manzûr, a.g.e., XI, s. 259.

¹¹¹ Zâvî, a.g.e., II, s. 271.

bilerek ihmal etti” anlamında (ذَهَلَ عَنْ كَذَا); “Başka bir şey ya da kişi onun şunu unutmasına veya ihmal etmesine, şununla ilgili gâfil, dikkatsiz olmasına ya da şunu bilerek ihmal etmesine sebep oldu” manasında da (ذَهَلُهُ غَيْرُهُ) şeklinde kullanılır.¹¹²

Kur’ân’da sadece Hacc Suresi’nde geçmektedir ve unutmak anlamında kullanılmıştır:

*“Onu gördüğünüz gün, her emzikli kadın emzirdiği çocuğu unuttur, her gebe kadın çocuğunu düşürür. İnsanları da sarhoş bir halde görürsün. Oysa onlar sarhoş değillerdir; fakat Allah'ın azabı çok dehşetlidir!”*¹¹³

Son olarak Tahânevî, Âmedî’den, “gaflet, zuhûl ve nişyân” kelimelerin farklı ibareler ve fakat manalarının bir arada bulunmaya yakın olduğunu, hepsinin de kendisiyle bir araya gelmeleri imkânsız olacak şekilde “ilim”in zıttı olduğunu aktarır.¹¹⁴

4- Dalâlet

Dalâl, hüdâ¹¹⁵ ve reşâd’ın zıttıdır. İbn Mânzûr bu kelimenin, “Gizlenip gaip olmak, gizlemek, defnetmek, kaybolmak, elden çıkıp gitmek, bir şeyi yitirmek, kaybetmek, ihmal etmek, zihninden çıkmak, unutmak, mahvetmek, helak olmak, sapmak, sehven veya kasten yoldan çıkmak, sapkın bulmak, dalalete sokmak, saptırmak, boşa gitmek ve batıl olmak” gibi manalara geldiğini ifade etmiştir. Ayrıca “dalâl”ın aslının “kendinden geçme ve bayılma” olduğunu Ebû Amr’dan rivayetle aktarmıştır.¹¹⁶ Ayrıca Zâvî, dalâl’in, zayı olmak, ölmek, toprak ve kemik olmak gibi manaları olduğunu da ifade etmiştir.¹¹⁷

Râğıb **el-Müfredât**’ta, “Kasten ya da yanılarak veya kasıtsız, az miktarda ya da çok miktarda olsun “açık, belli, doğru olan bir yoldan her türlü sapışa, ayrılışa dalâl denir”, demiş ardından şöyle devam etmiştir: Çünkü razı, hoşnut olunan doğru yol üzere devam etmek gerçekten zordur. Bundan dolayı da Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

¹¹² Râğıb, a.g.e., s. 332.

¹¹³ Hacc 22/2.

¹¹⁴ Tahânevî, a.g.e., III, s. 1437.

¹¹⁵ Râğıb, a.g.e., s. 34; İbn Side, Ebu’l-Hasen Alî b. İsmâîl Nehâvî Lugavî Endelüsî (v. 458h.), **el-Muhassas**, I-V, Dâru’l-Fikr, Beyrût, 1978/1397, IV, 75; Zâvî, a.g.e., III, s. 35.

¹¹⁶ İbn Manzûr, a.g.e., ss. 390-395.

¹¹⁷ Zâvî, a.g.e., III, s. 35.

“İstikamet üzere olunuz. Fakat bu sonucu ortaya çıkaramaz, böyle bir sonuca ulaşamazsınız.”¹¹⁸

Râğıb, hikmet ehli bir takım kimselerin “sapmak” hususundaki şu görüşlerini aktarır: “Hedefe isabet etmemiz, hedefi tutturmamız tek bir yönden olurken, hedeften sapmamız pek çok yönden olur. Çünkü istikamet, doğruluk ve doğru, atış yerinde hedef alınan nişana benzer. Hedefi tutmayan her atış bir tür sapmadır.” Bu hususta rivayet edilene göre, Salih kişilerden biri uykusunda Allah Resulünü görür ve ona şöyle sorar: “Ey Allah Resulü, bize senin “Benim saçımı Hûd Suresi ve onun kardeşleri ağarttı” buyurduğun rivayet edilmiştir. Acaba onda sizin saçınızı ağartan neydi?” Allah Resulü de buna cevaben yüce Allah’ın “Emrolunduğun gibi dosdoğru ol”¹¹⁹ sözü benim saçımı ağarttı”,¹²⁰ buyurmuştur.¹²¹

Cürcânî ise **et-Ta‘rifât**’ta dalâleti, arzu edilen, talep edilene ulaştırılan şeyin yokluğu olarak tarif etmiş ve kitabında dalâletin “matluba ulaşmayan bir yol” olduğu rivayetine yer vermiştir.¹²²

İbn Side ise hüdânın zıttı olan dalâlin, hakkın zıttı olan bâtil ile olan ilişkisinden söz etmiş, bu bağlamda bu iki kavramı birlikte düşünmüştür. Ona göre günah, suç anlamındaki ğavaye ile dalâl ve dolayısıyla da bâtil anlamsal olarak denktirler.¹²³

Dalâlet ve türevleri Kur’ân-ı Kerîm’de 52 surede toplamda 191 yerde geçmiştir. Bu surelerden 42’si Mekkî, 10’u Medenî’dir.

Bilinen ilk müfessir Mukâtil b. Süleymân ise dalâl’i 8 başlık altında tefsir etmiştir. İlgili ayetleri ele alarak ortaya koyduğu bu tanımlar, dalâletin dinî ve ahlakî planda ifade ettiği anlam açısından önem arz etmektedir. Şöyle ki:

¹¹⁸ İbn Mâce, Tahâret 4; Dârimî, Vudû’ 6; İmam Mâlik, Tahâret 36; Ahmed b. Hanbel, 5, 277, 282.

¹¹⁹ Hûd 11/112.

¹²⁰ Beyhakî, Şü‘abü’l-İmân, 4, 82.

¹²¹ Râğıb, a.g.e., s. 510.

¹²² Cürcânî, a.g.e., s. 138.

¹²³ İbn Side, a.g.e., IV, s. 76.

a) Küfr manasında dalâl:

Allah İblis'in sözünü hikâye ederek *“Onları mutlaka saptıracağım”*¹²⁴ buyurmuştur. Buradaki saptırma, söz konusu kimseleri doğru yoldan kaydırıp küfre düşürmedir.

*“Şeytan sizden pek çok milleti kandırıp saptırdı. Hâlâ akıl erdiremiyor musunuz?”*¹²⁵ Burada da saptırma, yoldan çıkarma ve küfre sebep olma manasındadır.

*“Andolsun ki, onlardan önce eski milletlerin çoğu dalâlete düştü.”*¹²⁶ Yani küfre girdi.

b) Küfür olmaksızın bir şeyden uzaklaştırmak, ayırmak manasında dalâl:

Allah Teâlâ Nisâ Suresi'nde Nebisi (s.a.v.)'e şöyle buyurmuştur:

*“Allah'ın sana lütfu ve esirgemesi olmasaydı, onlardan bir güruh seni saptırmaya yeltenmişti...”*¹²⁷ Yani hakka itibar etmemeni sağlamaya çalışmışlardı.

*“Ey Davud! Biz seni yeryüzünde halife yaptık. O halde insanlar arasında adaletle hükmet. Hevâ ve hevese uyma, sonra bu seni Allah'ın yolundan saptırır.”*¹²⁸ Bu dalâl ayette, içinde küfür barındırmayan heva dolayısıyla Allah'a itaat etmekten alıkoyma manasında gelmiştir.

c) Kayıp, zarar, ziyan, bozulma anlamında dalâl:

*“...Ama kâfirlerin tuzağı elbette boşa çıkar.”*¹²⁹ Bozulmak manasındadır.

*“İşte o zaman ben apaçık bir sapıklığın içine gömülmüş olurum.”*¹³⁰ Apaçık bir hüsrân, zarar ziyan manasına gelir.

*“Şüphesiz ki babamız apaçık bir yanlışlık içindedir.”*¹³¹ Allah Teâlâ Yakup (a.s.)'in oğullarının dilinden, babalarının Yusuf (a.s.)'a olan sevgisinin hüsrân ve yanlışlık olduğunu yine dalâl kelimesiyle ifade etmiştir.

¹²⁴ Nisâ 4/119.

¹²⁵ Yâsîn 36/62.

¹²⁶ Saffât 37/71.

¹²⁷ Nisâ 4/113.

¹²⁸ Sâd 38/26.

¹²⁹ Mü'min 40/25.

¹³⁰ Yâsîn 36/24.

“(Onlar da:) Vallahi sen hâlâ eski şaşkınlığındasın, dediler.”¹³² Bu da, Yusuf’un sevgisiyle ilgili olarak yanlışlık ve hüsrân içerisinde, demektir.

“Biz onu gerçekten açık bir sapıklık içinde görüyoruz.”¹³³ Şehirli kadınlar, Firavun’un karısının Yusuf (a.s.)’a duyduğu aşk yüzünden zarar ziyan içinde olduğunu dalâl kelimesiyle ifade etmişlerdir.

Ayrıca İbnü’l-Esîr kitabında, dalâl’in zarar, ziyan, kayıp anlamına geldiği hadisleri zikretmiştir ve bunlara açıklamalar getirmiştir:¹³⁴

“Müminin yitik malı, cehennemın büyük yangınıdır.”¹³⁵ Bu hadiste (الدَّالَّة) kelimesi tekrar etmiştir. Bu kelime, hayvan ve benzerlerinden tedarik edilen her türlü kayıp maldır. Çoğulu (الدَّوَالُّ)dür. Bu hadisle kastedilen, otlak bulma ve susuzluğa dayanıklı olma açısından hayvanlardan kendilerini korumaya muktedir olan deve ve inehtir.

“Hikmetli söz, müminin yitik malıdır.”¹³⁶ Bu hadiste de yitik malı ihtiyaç olarak gören kimse gibi hikmetli sözü ihtiyaç olarak gören kimse kastedilmiştir.

d) Sıkıntı, zorluk, bedbahtlık ve meşakkat manasında dalâl:

“Onlar şöyle cevap verirler: Evet, doğrusu bize, (bu azap ile) korkutan bir peygamber gelmişti; fakat biz (onu) yalan saymış ve: Allah'ın bir şey gönderdiği yok; siz olsa olsa büyük bir sapıklık içindesiniz, demiştik.”¹³⁷ Bu, “sürüp giden bir bedbahtlık içindesiniz”, demektir.

““Aramızdan bir beşere mi uyacağız? O takdirde biz apaçık bir sapıklık ve çılgınlık etmiş oluruz” dediler.”¹³⁸ Buradaki dalâl de bedbahtlık manasındadır.

“Şüphesiz suçlular sapıklık ve çılgınlık içindedirler.”¹³⁹ Burada da mana, zorluk, eza, cefa ve sıkıntıdır.

¹³¹ Yusûf 12/8.

¹³² Yusûf 12/95.

¹³³ Yusûf 12/30.

¹³⁴ İbnü’l-Esîr, a.g.e., III, s. 98.

¹³⁵ Tabarânî, *el-Mu‘cemü’l-Kebîr*, II, s. 265; Beyhakî, *Sünenü’l-Beyhakî el-Kübrâ*, VI, s. 190.

¹³⁶ Tirmizî, *İlim*, 19.

¹³⁷ Mülk 67/9.

¹³⁸ Kamer 54/24.

¹³⁹ Kamer 54/47.

*“Hayır! Ahirete inanmayanlar azaptadırlar ve derin bir sapıklık içindedirler.”*¹⁴⁰

Yani müthiş bir sıkıntı içindedirler, anlamındadır.

e) İptal, boşa çıkma anlamında dalâl:

*“İnkâr edenlerin ve Allah yolundan alıkoyanların işlerini Allah boşa çıkarmıştır.”*¹⁴¹ İbn Manzûr bu ayetle ilgili olarak Ebû İshak’ın görüşünü nakletmiştir. Buna göre ayetin manası, yaptıkları iyi amellerinin kendilerine bir karşılığı olmadı, şeklindedir. Bu da, faydasız, boş iş yaptın, çaban boşa gitti, demen gibidir.¹⁴²

*“Allah yolunda öldürülenlere gelince, Allah onların yaptıklarını boşa çıkarmaz.”*¹⁴³

*“(Bunlar;) iyi işler yaptıklarını sandıkları halde, dünya hayatında çabaları boşa giden kimselerdir.”*¹⁴⁴

f) Hata, yanlış ve isabetsizlik anlamında dalâl:

*“Yoksa sen, onların çoğunun gerçekten (söz) dinleyeceğini yahut düşüneceğini mi sanıyorsun? Hayır, onlar hayvanlar gibidir, hatta onlar yolca daha da sapıktırlar.”*¹⁴⁵
“Sapıktırlar”, tuttukları yol bakımından hata yapmaktadırlar, demektir.

*“Şayet tanrılarımıza inanmakta sebat göstermeseydik, gerçekten bizi neredeyse tanrılarımızdan saptıracaktı” diyorlar. Azabı gördükleri zaman, asıl kimin yolunun sapık olduğunu bilecekler!”*¹⁴⁶ Aynı şekilde burada da kelimemiz, devam ettikleri yolun yanlışlığını ve isabetsizliğini ifade etmek için kullanılmıştır.

*“Her kim Allah ve Resulüne karşı gelirse, apaçık bir sapıklığa düşmüş olur.”*¹⁴⁷

Yani mutlak bir yanlışlığın içine düşmüş olur.

*“...Şaşırmanız için Allah size açıklama yapıyor. Allah her şeyi bilmektedir.”*¹⁴⁸

Yani mirası bölüşürme konusunda hata etmeyesiniz diye Allah size açıklama yapıyor, demektir.

¹⁴⁰ Sebe’ 34/8.

¹⁴¹ Muhammed 47/1.

¹⁴² İbn Manzûr, a.g.e., XI, s. 393.

¹⁴³ Muhammed 47/4.

¹⁴⁴ Kehf 18/104.

¹⁴⁵ Furkân 25/44.

¹⁴⁶ Furkân 25/42.

¹⁴⁷ Ahzâb 33/36.

g) Cehalet anlamında dalâl:

Râğıb'a göre Dalâl sözcüğü kasten ya da kasıtsız veya yanılarak, az miktarda ya da çok miktarda doğru yoldan sapışı ifade ettiğinden dolayı dalâl lafzının “kendisinden herhangi bir hatanın sadır olduğu kimselerle” ilgili kullanılması uygundur. Bundan dolayı her ne kadar her iki dalâl arasında mana açısından büyük bir fark olsa da bu sözcük Kur'ân'da peygamlere nispete de kullanılmıştır.¹⁴⁹

“*Musa: Ben, dedi, o işi o anda sonunun ne olacağını bilmeyerek yaptım.*”¹⁵⁰ Yani “O işi yaptım ve o vakit cahillerden idim”, demektir.

h) Nisyân anlamında dalâl:

“*Eğer iki erkek bulunamazsa rıza göstereceğiniz şahitlerden bir erkek ile -biri yanılırsa diğerinin ona hatırlatması için- iki kadın (olsun).*”¹⁵¹ Yani “Şahit olan iki kadından biri unutursa diğerine hatırlatsın”, manasında bu kelime kullanılmıştır.

Öte yandan Hâris Muhâsibî, **er-Riâye**'de insanın yaratılış gayesine karşı olan gafletinden bahsederken “ilk musibet, kalbi ahreti zikredip düşünmekten alıkoymaktır” der ve şöyle devam eder: “Bundan sonra sehiv, sonra nisyân, sonra gaflet, arkasından Allah'ın emirlerini yerine getirmeme, daha sonra da günah işlemekten ileri gelen kalp pası ve katılığı gelir. Bu son ikisiyle ahiret düşüncesi tamamen perdelenir.”¹⁵² Dolayısıyla Muhâsibî, insanı yaratılış gayesinden alıkoyan bu silsileyi ilk olarak zikir eksikliği ile başlatmıştır. Sonra sırasıyla sehiv, nisyân, gaflet, kulluğa kayıtsızlıkla beraber günah işleme ve bunun sonucunda ortaya çıkan kalp kiri ve katılığı gelir. Bu da düpedüz küfür demektir.

Izutsu, insanın fiziksel anlamda değil de maneviyat olarak kör ve sağır olması, anlayışının kıt olmasının kâfirin nitelikleri olduğu gibi kalbinin katı, taş gibi, örtülü, paslı, mühürlü, kilitli, perdeli olmasının da aynı şekilde küfre düşmüş insanın özelliklerinden olduğunu ifade etmiştir. Bu bağlamda, Allah'ı anınca gönlü sükûn bulan müminle, inadı

¹⁴⁸ Nisâ 4/176.

¹⁴⁹ Râğıb, a.g.e., s. 510.

¹⁵⁰ Şu'arâ 26/20.

¹⁵¹ Bakara 2/282.

¹⁵² Muhâsibî, a.g.e., s. 54.

yüzünden kalbi taş gibi olan kâfir karşı karşıyadır. İmanla eş anlamlı olan “irşad ile hüdâ”nın zıttı olan dalâl de böylelikle küfür ile eş anlamlı olmuş olur. Dalâlde de tıpkı küfür de olduğu gibi bir şirk damarı vardır. Ayrıca küfür her türlü çeşidiyle gerçekten dalâldir. Zulüm de küfrün belli bir çeşidi olmakla bir anlamda dalâldir. Dolayısıyla bu üç kavramı aynı düzlemde görmekteyiz: dalâl, küfür, zulüm. İzutsu bütün bunların “gaflet” ile ilişkisini ise şöyle kurmuştur: “İrşad çizgisinden kopmak anlamına gelen dalâlin yanı sıra gaflet irşad çizgisine tamamen kayıtsız kalmaktır.” Çünkü gafletin dinsel kullanımında ki anlamı, vahiy öncesi hale izafetle dalâl gibi kullanılır.

*“Bu (azap), onların dünya hayatını ahirete tercih etmelerinden ve Allah'ın kâfirler topluluğunu hidayete erdirmemesinden ötürüdür. İşte onlar Allah'ın, kalplerini, kulaklarını ve gözlerini mühürlediği kimselerdir. Ve onlar gâfillerin kendileridir.”*¹⁵³

Bu ayetten de anlaşıldığı gibi gaflet, küfrün anlamsal dengidir. Böylelikle küfür, dalâl, zulüm ve gaflet aynı semantik kadro içerisinde bulunmaktadır.¹⁵⁴ Buna bir diğer örnek de En‘âm Suresi’nde ilgili ayette geçmektedir. Allah Teâlâ, kendilerine kitap verilmedi bahanesiyle yoldan çıkmasınlar diye nüzul sebebi itibariyle Mekkelilere, Kur‘ân’ın apaçık bir delil, bir hidayet ve bir rahmet olduğunu beyan ettikten sonra şöyle buyurmuştur:

*“Kim, Allah'ın ayetlerini yalanlayıp onlardan yüz çevirenden daha zalimdir! Ayetlerimizden yüz çevirenleri, yüz çevirmelerinden ötürü azabın en kötüsüyle cezalandıracağız.”*¹⁵⁵

Râzî bu ayetle kastedilenin, Allah’ın ayetlerini yalanlayanla, o ayetlerden yüz çeviren, insanları ondan uzaklaştıran kimsenin küfrünün çok büyük olduğunu bildirmek, çünkü birincisinin sapıklık ve dalâl ikincisi ise Hak’tan men etmek ve saptırmak olduğunu ifade etmiştir.¹⁵⁶ Böylelikle ayetlerden yüz çeviren gâfiller ile ayetleri yalanlayıp küfre düşen dalâlet sahipleri ve neticede kendilerine yazık eden zalimler aynı amaca hizmet

¹⁵³ Nahl 16/107-108.

¹⁵⁴ İzutsu, **Kur’an’da Dinî ve Ahlakî Kavramlar**, a.g.e., s. 183.

¹⁵⁵ En‘âm 6/157.

¹⁵⁶ Râzî, a.g.e., XIII, s. 6.

etmektedirler. Bu da söz konusu kavramların ayette de birlikte anılması itibariyle, aynı semantik kadronun unsurları olduklarının bir göstergesidir.

B- Gaflet Kavramının Zıt Anlamlıları

Kur'ân-ı Kerîm'de 11 yerde “Allah’ın kullarının yaptığından gâfil olmadığı” çeşitli şekillerde ifade edilmiştir. Bu ifadelerin karşısında çok sayıda gafleti nefyeden ifadeler bulunmakla birlikte mutlak manada gafletle aralarında zıddiyet bulunan ifadeler, haberdar olmak, basiret sahibi olmak, bilmek, bilgisiyle kuşatmak ve müşahede etmektir. Bu sıraya göre gaflet kavramının zıttı olan sıfatlar, “Allah’ın kulların yaptıklarından gâfil olmadığı” vurgusu nazar-ı itibara alınacak olursa Allah Teâlâ’nın sıfatlarından Habîr, Basîr, Alîm, Muhîr ve Şehîd’tir.

Gaflet kavramının eş anlamlarını incelediğimiz bundan önceki kısımda, söz konusu eşlerin mastarlarını dikkate alarak konuya başlık vermiş ve fakat bir bütün olarak kavramları türevleri itibariyle lügatte, çeşitli şekillerde geçtiği yerler itibariyle de ayetlerde incelemiş ve böylelikle kavramların gafletle olan eş anlamlılık ilişkilerini ortaya koymaya çalışmıştık. Bu bölümde ise gafletin Allah’tan nefyine olan vurguya dayanarak, Allah’ın gâfil olmadığı, öyleyse kullarının yapıp ettikleri şeyler hususunda Habîr, Basîr, Alîm, Muhîr ve Şehîd olması sebebiyle, başlıkları özel anlamda Allah’ın söz konusu sıfatları ve genel anlamda da içerdikleri anlam itibariyle inceleyecek şekilde mastar değil de sıfat halinde verdik. Şimdi sırasıyla bu sıfatları, sıfatları meydana getiren kökler ve onlardan türeyen kelimeleri, gafletle meydana getirdiği zıtlık ilişkisi açısından inceleyelim.

1- Habîr

Allah Azze ve Celle’nin isimlerindedir. Olanı ve olacak olanı bilen demektir. Bir şeyin hakikatini bildiğinde “bildim” manasında (خَبَرْتُ الشَّيْءَ) ve “bilirim/biliyorum” manasında (أَخْبِرُهُ) denir.¹⁵⁷ (خَبَرَ) fiilinin mastarı ise “خَبِيرٌ” ve “خَبِيرَةٌ” şeklinde gelir.¹⁵⁸ Bu kullanıma örnek olmak üzere şu ayetler zikredilebilir:

¹⁵⁷ İbn Manzûr, a.g.e., IV, s. 226; İbnü'l-Esîr, a.g.e., II, s. 6.

¹⁵⁸ Râğîb, a.g.e., s. 273.

“Gökleri, yeri ve ikisinin arasındakileri altı günde yaratan, sonra Arş'a istivâ eden (ona hükmeden) Rahmân'dır. Bunu bir bilene sor.”¹⁵⁹

“Eğer karı-kocanın aralarının açılmasından korkarsanız, erkeğin ailesinden bir hakem ve kadının ailesinden bir hakem gönderin. Bunlar barıştırmak isterlerse Allah aralarını bulur; şüphesiz Allah her şeyi bilen, her şeyden haberdar olandır.”¹⁶⁰

Bu ayette de görüldüğü gibi Allah'ın isimlerinden olanı ve olacak olanı bilen anlamına gelen Habîr, hiçbir şeyin kendisine gizli kalmadığı, her şeyin bilgisine vakıf olan anlamında Alîm ile birlikte zikredilmiştir. Her ikisi de “habersiz olmak” anlamındaki gafletin zıttıdır. Örneğin Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

“(Ne var ki) bunlardan sonra yine kalpleriniz katılaştı. Artık kalpleriniz taş gibi yahut daha da katıdır. Çünkü taşlardan öylesi var ki, içinden ırmaklar kaynar. Öylesi de var ki, çatlar da ondan su fişkirir. Taşlardan bir kısmı da Allah korkusuyla yukardan aşağı yuvarlanır. Allah yapmakta olduklarınızdan gâfil değildir.”¹⁶¹

Habîr, ayrıca âlim, bilen kişi, Allah'ı bilen ve tanıyan,¹⁶² ilmiyle bir şeyden haber veren¹⁶³ gibi manalara gelmekle birlikte çiftçi, ziraat, bitki, ot, çalı, tüy, devetüyü, devenin ağız köpüğü¹⁶⁴ ve katık, et ve benzerlerinden yapılan yemek¹⁶⁵ demektir.

Rağıb İsfehânî, (خَبْر) fiilinin masterlarından “hubr”u, “haber yönünden veya haber olarak bilinen şeylerle ilgili bilgi sahibi olmak” şeklinde açıklar. İkinci master olan “hıbra” ise ona göre “bir işin iç durumlarını, iç yüzünü bilmek” demektir. Buna göre örneğin Âl-i İmrân Suresi'ndeki “Allah yaptıklarınızdan haberdardır”¹⁶⁶ ayetiyle ilgili olarak iki görüş vardır. Bunlardan birincisine göre ayet, “İşlerinizin iç yüzleriyle ilgili bilgi sahibidir” anlamındadır. Bir diğer görüşe göre ise ayetteki habîr sözcüğü ihbar eden, haber veren veya bildiren demek olan muhbîr manasındadır. Bu yönüyle de Allah Teâlâ'nın “Artık O,

¹⁵⁹ Furkân 25/59.

¹⁶⁰ Nisâ 4/35.

¹⁶¹ Bakara 2/74.

¹⁶² Zâvî, a.g.e., II, s. 7.

¹⁶³ İbn Manzûr, a.g.e., IV, s. 227.

¹⁶⁴ İbn Manzûr, a.g.e., IV, s. 228; İbnü'l-Esîr, a.g.e., II, s. 7; Zâvî, a.g.e., II, s. 7.

¹⁶⁵ İbnü'l-Esîr, a.g.e., II, s. 7.

¹⁶⁶ Âl-i İmrân 3/153.

*size yaptıklarınızı bildirecektir*¹⁶⁷, *“Haberlerinizi açıklayıncaya kadar sizleri imtihan edeceğiz”*¹⁶⁸ ve *“Allah bize haberlerinizi bildirmişti”*¹⁶⁹ ayetlerine benzemektedir.¹⁷⁰

“H.b.r.” maddesi ve türevleri Kur’ân-ı Kerîm’de 52 yerde, 31 surede geçmektedir. Bu surelerden 14’ü Mekkî, 17’i Medenî’dir. Bununla beraber “h.b.r.” ve türevlerinden Allah’ın sıfatı olan “Habîr” kelimesi 19 yerde geçmektedir. Habîr, bunlardan 9’unda *“Allah yaptıklarınızdan haberdardır”* şeklinde gelirken, 2 yerde Alîm, 2 yerde Latîf ve 3 yerde de Basîr sıfatı ile beraber geçmiştir.

Aynı kökten olmak üzere **et-Ta’rifât**’ta, *“doğru ve yalana ihtimali olan söz”*¹⁷¹ olarak geçen haber kelimesinin ise çoğulu ahbâr, çoğulunun çoğulu da ehâbîrdir.¹⁷² Ayette şöyle geçmektedir:

*“İşte o gün (yer) haberlerini anlatır.”*¹⁷³ Bu ise, yer sallandığı gün, yer üzerinde yapılan işleri bildirir, demektir.¹⁷⁴

Gaflet ile hubr birbirinin zıttı olan kavramlardır. Örneğin Musa (a.s.) ile ilgili olan *“Ahalisi gaflet üzere bulunduğu bir zamanda şehre girdi”*¹⁷⁵ ayetiyle kastedilen oranın halkının Hz. Musa (a.s.)’dan ve nübüvvet işinden habersiz oluşlarıdır.¹⁷⁶ Dolayısıyla gaflet, haberdar olmanın zıttı konumundadır. Bir diğer ayette de Allah’ın olup bitenden haberdar olduğu gaflet kelimesinin olumsuzluğu ile ifade edilmiştir:

*“(Resûlüm!) Sakın, Allah’ı zalimlerin yaptıklarından habersiz sanma!”*¹⁷⁷ Bu, *“Allah Teâlâ’nın, onların yaptıklarından habersiz olan kimsenin yaptığı muamele gibi onlara muamele edeceğini sanma! Allah onlara, onları gözetleyen, en ufacık ve önemsiz şeylerden dahi hesaba çeken kimselerin muameleleri gibi muamele edecektir”*, demektir.¹⁷⁸

¹⁶⁷ Mâide 5/105.

¹⁶⁸ Muhammed 47/31.

¹⁶⁹ Tevbe 9/94.

¹⁷⁰ Râğîb, a.g.e., s. 273.

¹⁷¹ Cürcânî, a.g.e., s. 96.

¹⁷² İbn Manzûr, a.g.e., IV, s. 227; Zâvî, a.g.e., II, s. 6.

¹⁷³ Zilzâl 99/4.

¹⁷⁴ İbn Manzûr, a.g.e., IV, s. 227.

¹⁷⁵ Kasas 28/15.

¹⁷⁶ Râzî, a.g.e., XXIV, s. 233.

¹⁷⁷ İbrâhîm 14/42.

¹⁷⁸ Râzî, a.g.e., XIX, s. 141.

Sonuç itibariyle “haberdar olmamak” manasındaki gâfil ile “bilen, haberdar olan manasındaki habîr birbiriyle zıtlık ilişkisi içerisindedir.

2- Basîr

Allah Teâlâ'nın isimlerinden olup eşyanın bütün inceliklerini ve gizliliklerini bütün yönleriyle gören demektir.¹⁷⁹ Zaten kelimenin manasında da görmek ve bilmek anlamı vardır.¹⁸⁰ Basîrin cemisi buserâ şeklinde gelir.¹⁸¹ Görmek, bilmek, basiret ve ilim sahibi olmak anlamında “b.s.r.” kökünün mazi kullanımı (بَصَرَ بِي), muzari kullanımı (يَبْصُرُ بِي) ve mastarları basar (بَصَرَ) ve basîret (بَصِيرَةً) şeklinde gelir.¹⁸²

Basar, söz konusu şey hakkında kendisiyle apaçık kemâl niteliklerin ortaya çıktığı sıfattan ibarettir.¹⁸³ Ayrıca görme hissi,¹⁸⁴ göz, göz algısı, ilim¹⁸⁵ gibi manalara da gelir. Görme işi kalp ile ilgili olursa anlamı bakış, fikir ve düşünce olur.¹⁸⁶

Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

“Gözler O'nu göremez; hâlbuki O, gözleri görür.”¹⁸⁷ İbn Manzûr bu ayetle ilgili olarak Ebû İshak'ın görüşünü aktarmıştır. Buna göre Allah Teâlâ gözleri idrak ettiğini bildirmiştir. Bu ilan, Allah'ın yarattıklarının, hakiki manada idrak etmenin nasıl olduğunu kavrayamayacaklarına dair bir delildir. İnsan ancak gözle görür. Çünkü Allah, bir kimsenin, mahlûkatın tamamını idrak edemeyeceğini, ilmiyle kuşatamayacağını bildirmiştir. Öyleyse gözler nasıl olur da Latîf ve Habîr olan Allah'ı kuşatsın? Bu açıklamadan sonra İbn Manzûr bunun Ru'yet ile ilgili haberlerin sıhhatini tartışmaya mahal vermediğini ve bu ayetin o haberleri çürütmeye dair bir delil olmadığını, ayetin manasının şeyleri idrak etmek ve kuşatmak olduğunu, bunun da Ehl-i Sünnetin görüşü olduğunu ifade etmiştir.¹⁸⁸

¹⁷⁹ İbnü'l-Esîr, a.g.e., I, s. 131.

¹⁸⁰ Zâvî, a.g.e., I, s. 280.

¹⁸¹ İbn Manzûr, a.g.e., IV, s. 64; Zâvî, a.g.e., I, s. 280.

¹⁸² İbn Manzûr, a.g.e., IV, ss. 64-66.

¹⁸³ İbn Manzûr, a.g.e., IV, s. 64; İbnü'l-Esîr, a.g.e., I, s. 131.

¹⁸⁴ Zâvî, a.g.e., I, s. 280; Râğıb, a.g.e., s. 127.

¹⁸⁵ İbn Manzûr, a.g.e., IV, s. 64.

¹⁸⁶ Zâvî, a.g.e., I, s. 280; Râğıb, a.g.e., s. 127.

¹⁸⁷ En'âm 6/103.

¹⁸⁸ İbn Manzûr, a.g.e., IV, s. 64.

Basîret ise kalbin akidesi, inancı, dinde sebat etme, zihin açıklığı, fitnat, delil, bir şey hakkında iyice düşünmek, kendisine itibar edilen ibret, evin katları arasındaki şey, delil, kan, avın izini bırakan kan, intikam, kan borcu, bekâret kanı, kalkan, zırh ve şahit demektir.¹⁸⁹

Araplar “Allah basiretini kör etsin” şeklindeki kullanımlarıyla zihin açıklığı ve anlayışı kastederler. Yine mesela bir şeyi basiret üzere yapmak onu bir maksat uğruna yapmak demek olurken, bir şeyi basiretsizlik üzerine bina etmek ise yakîn hâsıl olmadan yani bilgisizlikle onu gerçekleştirmek, yapmak anlamına gelir. Hz. Osman’ın hadisinde şöyle geçer: “*Mutlaka biz basiret üzere farklı görüş beyan edeceğiz.*”¹⁹⁰ Bu ise emirlere dair marifet ve yakîn üzere iş yapmak demektir.¹⁹¹ Ayet-i Kerîme’de de Allah Teâlâ şöyle buyurur:

“(Doğrusu) size Rabbiniz tarafından basiretler (idrak kabiliyeti) verilmiştir. Artık kim hakkı görürse faydası kendisine, kim de kör olursa zararı kendinedir.”¹⁹² Bu, “İçinde beyan ve basiretler barındıran Kur’ân-ı Kerîm geldi size. Kim idrak eder görürse bunun faydası kendisine, kim de kör olur görmezse bunun zararı kendisine olur. Çünkü Allah yarattıklarına ihtiyaç duymaz”, demektir.¹⁹³

Şahit anlamına gelecek şekilde basîret kelimesi ayette şu şekilde geçer:

“*Artık insan kendi kendisinin şahididir.*”¹⁹⁴ İbn Manzûr bu ayetle ilgili İbn Seyyide’nin görüşünü aktarmıştır. Ona göre ayet iki manaya gelebilir. Bunlardan birincisine göre ayetin manası, “Dilersem, insan kendi kendisinin şahidi olur” şeklindeyken, ikincisine göre ise “Dilersem, burada ondan başkasını şahit kılarım” şeklindedir ve ikincisiyle kastedilen kişinin elleri, ayakları ve dilidir. Çünkü bunların her biri kıyamet gününde şahitlik yapacaktır. Ferrâ da bu görüştedir.¹⁹⁵

¹⁸⁹ İbn Manzûr, a.g.e., IV, s. 65; Zâvî, a.g.e., I, s. 180.

¹⁹⁰ İbnü'l-Esîr, a.g.e., I, s. 132.

¹⁹¹ İbn Manzûr, a.g.e., IV, s. 65.

¹⁹² En’âm 6/104.

¹⁹³ İbn Manzûr, a.g.e., IV, s. 64.

¹⁹⁴ Kıyâme 75/14.

¹⁹⁵ İbn Manzûr, a.g.e., IV, s. 65.

Cürcânî ise basîret kelimesini “kutsî nur ile parıltılı kalbin kuvveti” şeklinde açıklar.¹⁹⁶

“B.s.r.” kökü ve türevleri Kur’ân-ı Kerîm’de 148 yerde, 60 surede geçmiştir. Bu surelerden 44’ü Mekkî, 16’sı Medenî’dir. Ayrıca “basîr” kelimesi 51 yerde geçmiş, bunlardan 15’inde “Allah yaptıklarınızı görür”, 3’ünde “Allah yaptıklarını görür” ifadeleri kullanılırken, 5’inde kör ile gören kimse bir şekilde kıyaslanmış, 10’unda Allah’ın Semi’ ve 5’inde de Habîr sıfatıyla beraber kullanılmıştır.

Mukatil b. Süleyman **el-Eşbâh ve’n-Nezâir**’de basîr kelimesini ayetler ışığında 3 guruba ayırmıştır. Bu guruplardan ilkinde göre basîr, kalp ile gören manasındadır:

*“Onlardan sana bakan da vardır. Fakat -hele (gerçeği) göremiyorlarsa- körleri sen mi doğru yola ileteceksin?”*¹⁹⁷ Ayette, bu kimselerin kalpleriyle hidayeti görmedikleri kastedilmiştir.

*“Körle, gören bir olmaz.”*¹⁹⁸ Körle vasıflanan bu kimse, kalbi imanla gören müminle kıyaslanmıştır.

*“Onları doğru yola çağırmış olsanız işitmezler. Ve onları sana bakar görürsün, oysa onlar görmezler.”*¹⁹⁹ Yani onların basiretleri yoktur, kalpleriyle görmezler, anlamındadır.

İkinci olarak basîr, “gözlerle görmek” anlamındadır:

*“Gerçek şu ki, biz insanı katışık bir nutfeden (erkek ve kadının dölünden) yarattık; onu imtihan edelim diye, kendisini işitir ve görür kıldık.”*²⁰⁰

Allah Teâlâ Yûsuf Suresi’nde Yâkub (a.s.),’a şöyle söylüyor:

*“Müjdecî gelince, gömleği onun yüzüne koyar koymaz (Ya’kub) görür oldu.”*²⁰¹
Yani gözleri görmeye başladı.

¹⁹⁶ Cürcânî, a.g.e., s. 46.

¹⁹⁷ Yûnus 10/43.

¹⁹⁸ Fâtır 35/19.

¹⁹⁹ A’raf 7/198.

²⁰⁰ İnsân 76/2.

²⁰¹ Yûsuf 12/96.

“Andolsun sen bundan gaflette idin; derhal biz senin perdeni kaldırdık. Bugün artık gözün keskindir (denir).”²⁰² Burada da gözlerin bilinen şekliyle görmesi kastedilmiştir.

Üçüncü ve son olarak basîr, delilden yana basîret sahibi anlamındadır:

“O: Rabbim! Beni niçin kör olarak haşrettin? Oysa ben, hakikaten görür idim! der.”²⁰³ Yani dünyadayken delil getirme gücüne sahiptim, anlamındadır.²⁰⁴ Bir önceki ayette Allah Teâlâ “Kim de beni anmaktan yüz çevirirse şüphesiz onun sıkıntılı bir hayatı olacak ve biz onu, kıyamet günü kör olarak haşredeceğiz”²⁰⁵ buyurmuştur. Kurân’dan yüz çevirme, burhandan yüz çevirme olduğuna göre sonraki ayetteki “görme” de delil sebebiyle görme, basiret sahibi olma anlamında olmuş olur.

Gaflet kavramının bir zıttı da basar ve basirettir. Örneğin Bakara Suresi “Yoksa siz, İbrahim, İsmail, İshak, Ya’kub ve esbâtın yahudi, yahut hıristiyan olduklarını mı söylüyorsunuz? De ki: Siz mi daha iyi bilirsiniz, yoksa Allah mı? Allah tarafından kendisine (bildirilmiş) bir şahitliği gizleyenden daha zalim kim olabilir? Allah yaptıklarınızdan gâfil değildir”²⁰⁶ ayetinde Allah Teâlâ’nın gâfil olmamasından kasıt, onun gizliyi ve en gizliyi bilen, her şeyi gözetleyen olması ve hiçbir şeyin O’na gizli kalmamasıdır²⁰⁷

3- Şehîd

Allah Azze ve Celle’nin isimlerinden, şehadetinde emin olan,²⁰⁸ ilminden hiçbir şey gizli kalmayan demektir. Ayrıca hâzır, hazır bulunan ve şahit manasına da gelir.²⁰⁹ Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

“Ey Muhammed, güneşin batmaya yöneldiği andan, gece kararınca kadar namaz kıl, sabahleyin Kur’an okumayı da ihmal etme. Çünkü sabahleyin okunan Kur’an’a şahit

²⁰² Kâf 50/722.

²⁰³ Tâhâ 20/125.

²⁰⁴ Mukâtil, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir fi’l Kur’âni’l-Kerîm*, a.g.e., ss. 225-226.

²⁰⁵ Tâhâ 20/124.

²⁰⁶ Bakara 2/140.

²⁰⁷ Râzî, a.g.e., IV, s. 100.

²⁰⁸ İbn Manzûr, a.g.e., III, s. 238.

²⁰⁹ İbnü’l-Esîr, a.g.e., II, s. 513.

olan (melek)lar vardır.”²¹⁰ Yani melekler sabah namazında hazır bulunurlar. Melekler namaza ve okunan Kur’ân’a şahit olurlar ve onun ecrini kaydederler.²¹¹

Mutlak olarak ilme, bilmeye itibar ettiğinde “fe‘îl” kalıbı, “fâ‘il” kalıbının mübalağasıdır. Mesela “alîm”, âlim anlamında bilen demektir. Bu sebeple “şehîd”, işlerin batınına izafe edildiği zaman “haber veren, bilen” anlamında “habîr”, işlerin zahirine izafe edildiği zaman da “şahid olan, bilen” anlamında “şehîd” demektir. Bunun yanı sıra kıyamet gününün yaratılışına tanıklık etmek ile de ifadelendirilmiştir.²¹² Şehîdin cemisi de şühedâdır.

Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

“Allah, adaleti ayakta tutarak (delilleriyle) şu hususu açıklamıştır ki, kendisinden başka ilâh yoktur.”²¹³ İbn Manzûr bu ayetle ilgili olarak Ebû Ubeyde’nin tefsirini aktarmıştır. Buna göre ayette geçen Allah’ın “şahid olması”nın (شَهِدَ اللَّهُ) manası, O’ndan başka ilah olmadığına kendisinin hükmetmesidir. Buradaki kullanımın aslı da “Allah bildi, açıkladı” anlamında (عَلَّمَ اللَّهُ) ve (بَيَّنَّ اللَّهُ)’dur. Çünkü şahit olan, bildiği şeyi açıklayan, ortaya koyan alim kimsedir. Dolayısıyla Allah’ın yarattığı şeylerin hepsi, O’nun tevhidine delalet etmektedir. Çünkü O, hiç kimsenin, O’nun yarattıklarından tek bir şey dahi yaratmaya, inşa etmeye kadir olamayacağını ilan etmiştir. Melekler de O’nun kudretinin büyüklüğünü bizzat görmek için şahitlik etmişlerdir. İlim sahipleri, kendilerinde sarsılmaz bir şekilde duran bilgiyle şahit olmuşlardır. Böylece mahlûkata, Allah’tan başka kimsenin türlü şeylere muktedir olamayacağı açık olmuştur.²¹⁴

Şehîd, temelde Allah yolunda öldürülen mücahid kimsedir. Bunun sebebi ya rahmet meleklerinin, ya Allah ve meleklerinin kendisine şahitlik etmesi ya da onun kıyamet günü geçmiş ümmetler üzerine şahitlik etmesidir. Ayrıca şehadeti, yere düştüğünden, Allah katında diri ve hâzır olduğundan, Allah’ın melekleri ve mülkü kendisine şahitlik ettiğinden dolaydır. Cemisi “şühedâ”²¹⁵ şeklinde gelir. İsim şekli ise “şehâdât”tir.²¹⁶

²¹⁰ İsrâ 17/78.

²¹¹ İbnü’l-Esîr, a.g.e., II, s. 513.

²¹² İbn Manzûr, a.g.e., III, s. 239; İbnü’l-Esîr, a.g.e., II, s. 513.

²¹³ Âl-i İmrân 3/18.

²¹⁴ İbn Manzûr, a.g.e., III, s. 239.

²¹⁵ İbn Manzûr, a.g.e., III, s. 239; İbnü’l-Esîr, a.g.e., II, s. 513; Zâvî, a.g.e., II, s. 768.

Ölümle beraber Allah'ın kendilerine hazırladığı kerameti gördükleri için de Allah yolunda ölen bu kimselere şehîd denmiştir. Allah yolunda öldürülen mücahid anlamına gelen Şehîd'in manası ise daha sonralarda genişletilmiştir. Artık, Peygamber (s.a.v.)'in isimlendirdiği üzere mide, bağırsak hastalığı olan, boğulan, yanan, binası tahrip olan, yıkılan, göğüs zarı iltihabı çeken vb kimselere de isim olmuştur.²¹⁷ Nitekim Resul (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

*“Mide/bağırsak hastalığından ölen şehidtir, boğulan şehidtir.”*²¹⁸

Cürcânî de şehîd'i Allah yolunda öldürülen kimse anlamında almış bu sebeple, “Zulüm ile katledilen hiçbir temiz ve bâliğ müslümana kendi sahip olduğu maldan dolayı bile olsa tören gerekmez”, demiştir.²¹⁹

İbn Manzûr'a göre şâhid, hâzır ve hazır bulunan demektir.²²⁰

Zâvî ise “şahid”in Nebi (s.a.v.)'in isimlerinden olduğunu ayrıca melek, lisan, Cuma günü ve yıldız gibi manalara geldiğini ifade etmiştir.²²¹ Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

*“Allah'a ortak koşanlar, kendilerinin kâfirliğine bizzat kendileri şahitlik ederlerken...”*²²² İbn Manzûr, bunların, peygamberlere inanan Hz. Muhammed (s.a.v.)'i önder kabul eden, ona uyma konusunda teşvikte bulunan ve fakat daha sonra onlara muhalefet edip Hz. Peygamber'i yalanlayan kimseler olduğunu ifade eder ve böylece onların “biz kâfiriz” demeyip de kendilerine küfrü bu şekilde ilan ettiklerini beyan eder.²²³

Şahid için şehîd de denir, cemisi ise şuhûd, eşhâd, şühhed ve şühedâ olarak gelmektedir.²²⁴ Örneğin şahidin çoğulu olan şühedâ bir Hadîs-i Şerîf'te şöyle geçmektedir:

*“Şahitlerin en hayırlısı, kendisinden şahitlik istenmeden şahitlik yapandır.”*²²⁵

İbnü'l-Esîr bu hadiste geçen söz konusu kimsenin, hak sahibinin onun şehadeti ile hakkın

²¹⁶ Zâvî, a.g.e., II, s. 768.

²¹⁷ İbnü'l-Esîr, a.g.e., II, s. 513.

²¹⁸ Buhârî, Cemâ'at, 4; Cihâd, 30; Müslim, İmâre, 164; İbn Mâce, Cihâd, 17.

²¹⁹ Cürcânî, a.g.e., s. 129.

²²⁰ İbn Manzûr, a.g.e., III, s. 239.

²²¹ Zâvî, a.g.e., II, s. 768.

²²² Tevbe 9/17.

²²³ İbn Manzûr, a.g.e., III, s. 239.

²²⁴ İbn Manzûr, a.g.e., III, s. 239; Zâvî, a.g.e., II, s. 768.

²²⁵ Tirmîzî Şehâdet, 1.

kendisinde olduğunu bilmediği kimse olduğunu söyler. Bunun yanı sıra başka rivayetleri de zikreder. Bunlardan biri mesela, bunun emanet ve o kimseden başka kimsenin bilmediği bir şey hususunda olduğunu savunan görüştür. Bir diğer görüşe göre ise bu durum, kişilerin birbirinden şahitliği geciktirmemeleri ve reddetmemeleri istendiği zaman, şahitliğin seri bir şekilde yerine getirilmesi konusunda bir örnektir.²²⁶ Bir ayette de şahidin çoğulu “eşhâd” melekler anlamında şöyle geçmektedir:

*“Şüphesiz peygamberlerimize ve iman edenlere, hem dünya hayatında, hem şahitlerin şahitlik edecekleri günde yardım ederiz.”*²²⁷

Öte yandan şâhid, Cuma günü anlamında Hadis’te şöyle geçmektedir:

*“Şâhid cuma günüdür, güneş Cuma gününden daha üstün bir gün üzerine ne doğmuştur, ne batmıştır.”*²²⁸ Bu, Cuma günü namaz kılanlara, bizzat Cuma gününün şahitlik etmesi demektir.²²⁹

Şehâdet ise kesin, kati haber²³⁰ demektir. Herhangi bir şeyle ilgili olarak “falanca adam şuna şahit oldu” denir. Bir diğer anlamı da yemindir. Ayrıca insanlardan oluşan topluluğa da (meşhûd) gibi isim olmuştur.²³¹ Nûr Suresi’ndeki ilgili ayette şehâdetin manası yemindir:

*“Onların her birinin şahitliği, kendisinin doğru söyleyenlerden olduğuna dair dört defa Allah adına yemin ederek şahitlik etmesi...”*²³²

Şehâdeti Cürcânî şöyle açıklamıştır: “Şeriatta, Kadı’nın meclisinde şehâdet lafzıyla başkasının diğeri üzerindeki hakkı için güçsüz olan hakkında bir haber vermedir.” Ardından haber vermeleri yani “ihbâr”ı üçe ayıran Cürcânî, bunlardan ilkinin bir kimsenin bir başkasına olan hakkıyla ilgili olan ihbarı olduğunu, bunun da şehâdet anlamına

²²⁶ İbnü’l-Esîr, a.g.e., II, ss. 513-514.

²²⁷ Mü’min 40/51.

²²⁸ Tirmîzî, Tefsîru’l-Kur’ân, 77.

²²⁹ İbnü’l-Esîr, a.g.e., II, s. 513.

²³⁰ İbn Manzûr, a.g.e., III, s. 239; Zâvî, a.g.e., II, s.768.

²³¹ İbn Manzûr, a.g.e., III, s. 239.

²³² Nûr 24/6.

geldiğini ifade etmiştir. İkincisi muhbirin diğeri üzerindeki hakkıyla ilgili olandır, bu da davadır. Üçüncü olarak bu durumun aksi de ikrardır, demiştir.²³³

“Ş.h.d.” maddesi ve türevleri Kur’ân’da 31’i Mekkî ve 16’sı Medenî olmak üzere 47 Sure’de, 160 yerde ve bunlardan 36’sında *da* “şehîd” şeklinde geçmektedir.

Mukâtil b. Süleymân şehîd *kelimesini* ayetleri guruplamak suretiyle 6 başlıkta toplamıştır:

a) Tebliğlerine şahitlik eden peygamberler anlamında:

*“Her bir ümmetten bir şahit getirdiğimiz ve seni de onlara şahit olarak gösterdiğimiz zaman halleri nice olacak!”*²³⁴ Ayette geçen ilk şahit kelimesi, “Risaleti tebliğ ettiklerine dair kendilerine karşı şahitlik edecek peygamberleri” anlamına gelirken ikinci şahit de Hz. Muhammed (s.a.v.)’i onların üzerine, risaleti tebliğ ettiğine dair şahit olması anlamındadır.

*“Her ümmetten bir şahit göndereceğimiz gün, artık ne kâfir olanlara (özür dilemelerine) izin verilir ne de onların özür dilemeleri istenir.”*²³⁵ Burada da söz konusu şahitler peygamberlerdir.

*“İçlerinde bulunduğum müddetçe onlar üzerine kontrolcü idim.”*²³⁶ Buradaki “kontrolcü” diye meali verilen şahit kelimesi de yine şahit ve örnek anlamındadır. Ve söz konusu şahitlik de *peygamberlerden* Hz. İsâ (a.s.)’ın şahitliğidir.

*“Yalan söyleyerek Allah'a iftira edenden daha zalim kim vardır? İşte bunlar Rablerine götürülürler ve şahidler: "Rablerine yalan söyleyenler bunlardır" derler. Bilin ki Allah'ın laneti haksızlık yapanlarıdır.”*²³⁷ Bu ayetteki şahitlerden kasıt da nebilerdir. Ayette “işte bunlar” olarak geçen zamirin karşılığı ise kavimlerin kâfirleridir. Rablerini yalanlayanlar ise *Allah’ın* bir ortağı olduğunu iddia eden kimselerdir.

²³³ Cürcânî, a.g.e., s. 129.

²³⁴ Nisâ 4/41.

²³⁵ Nahl 16/84.

²³⁶ Mâide 5/117.

²³⁷ Hûd 11/18.

b) Âdemoğlunun amelini yazan koruyucu melek anlamında:

“Herkes, yanında bir sürücü ve bir de şahitle beraber gelir.”²³⁸ Ayette “şahit” ile kastedilen ahirette de amelini şahit olacağı gibi dünyada kişinin amelini yazan koruyucu melektir.

“...Peygamberler ve şahitler getirilir.”²³⁹ Yani amellerine şahitlik eden Hafaza Melekleri.

“Şüphesiz peygamberlerimize ve iman edenlere, hem dünya hayatında, hem şahitlerin şahitlik edecekleri günde yardım ederiz.”²⁴⁰ Burada da yine şahitler ile kastedilen koruyucu meleklerdir.

c) Peygamberlere tebliğleri konusunda şahitlik eden Ümmet-i Muhammed anlamında:

“İşte böylece sizin insanlığa şahitler olmanız, Resûl'ün de size şahit olması için sizi mutedil bir millet kıldık.”²⁴¹ Ayette bahsedilen Ümmet-i Muhammed'in, peygamberlerin risalet görevlerini yerine getirdiklerine dair şahitlikleridir. Ardından Muhammed (s.a.v.)'in bu şehadete şahitlik etmiştir.

“Allah, Peygamberin size şahit olması, sizin de insanlara şahit olmanız için, gerek daha önce (gelmiş kitaplarda), gerekse bunda (Kur'ân'da) size "müslümanlar" adını verdi.”²⁴² Ayetteki “insanlara şahit olman için” ibaresi, “Kavimlere risaleti ulaştırdıklarına dair peygamberlere şahit olasınız diye, anlamına gelmektedir.

“Derler ki: "Rabbimiz! İman ettik, bizi (hakka) şahit olanlarla beraber yaz."”²⁴³ “Hakka şahit olanlar” Ümmet-i Muhammed'tir.

²³⁸ Kâf 59/21.

²³⁹ Zümer 39/69.

²⁴⁰ Mü'min 40/51.

²⁴¹ Bakara 2/143.

²⁴² Hâc 22/78.

²⁴³ Mâide 5/83.

d) Allah yolunda şehit olan kimse anlamında:

“Kim Allah'a ve Resûl'e itaat ederse işte onlar, Allah'ın kendilerine lütuflarda bulunduğu peygamberler, siddîkler, şehidler ve salih kişilerle beraberdir. Bunlar ne güzel arkadaşlardır!”²⁴⁴ Burada şehitler, Allah yolunda şehadet eden kimselerdir.

“Allah'a ve peygamberlerine iman edenler, (evet) işte onlar, Rableri yanında sözü özü doğru olanlar ve şehitlik mertebesine erenlerdir.”²⁴⁵ Yani Allah yolunda şehadet edenlerin ecirleri ve nurları vardır.

e) Bir kimsenin hakkı ya da insanların hakkı için şahitlik eden kimseler anlamında:

“Erkeklerinizden iki de şahit bulundurun. Eğer iki erkek bulunamazsa rıza göstereceğiniz şahitlerden bir erkek ile -biri yanılırsa diğerinin ona hatırlatması için- iki kadın (olsun). Çağırıldıkları vakit şahitler gelmemelik etmesin.”²⁴⁶ Bu ayette, kişilerin birbirlerine olan borçlarıyla ilgili şahit tutulmasının gereğinden bahsediliyor.

“İçinizden adalet sahibi iki kişiyi de şahit tutun. Şahitliği Allah için yapın.”²⁴⁷ Bu ayette de boşanma hususunda şahitliğin gerektiğinden bahsediliyor.

f) Hazır bulunmak, hazır bulunan anlamında:

“Eğer size bir felâket erişirse: "Allah bana lütfetti de onlarla beraber bulunmadım" der.”²⁴⁸ Yani orada bulunmuyordum.

“(Resûlüm!) Musa'ya emrimizi vahyettiğimiz sırada, sen batı yönünde bulunmuyordun ve (o hadiseyi) görenlerden de değildin.”²⁴⁹ “Orada bulunmuyordun”, manasındadır.

“Çevresinde hazır ve nazır bulunacak oğullar (verdim).”²⁵⁰ Yani Mekke’de bulunan oğullar.

²⁴⁴ Nisâ 4/69.

²⁴⁵ Hadîd 57/19.

²⁴⁶ Bakara 2/282.

²⁴⁷ Talak 65/2.

²⁴⁸ Nisâ 4/72.

²⁴⁹ Kasas 28/44.

²⁵⁰ Müddessir 73/13.

“(O kullar), yalan yere şahitlik etmezler, boş sözlerle karşılaştıklarında vakar ile (oradan) geçip giderler.”²⁵¹ Burada da yalanın bulunduğu yer kastedilmiştir.

“Yoksa Ya'kub'a ölüm geldiği zaman siz orada mı idiniz?”²⁵² Burada da yine hazır bulunuşluk ifade edilmiştir.

“Müminlerden bir gurup da onlara uygulanan cezaya şahit olsun.”²⁵³ Yani orada hazır bulunsun, demektir.²⁵⁴

Sonuç itibariyle “ilminden hiçbir şey gizli kalmayan” anlamında kimi zaman Alîm ve kimi zaman da Basîr anlamına gelen şehîd kelimesi gafletin zıttıdır. Zira Allah Teâlâ ile ilişkilendirdiğimizde gafletin kendisinden nefyedilmesi doğal olarak O’nun her şeyi bir bütün olarak bilen, her şeyden haberdar olan anlamında Şehîd olmasını zorunlu kılar. Aynı şekilde Allah’ın Şehîd olması da O’nun gâfil olmamasını zorunlu kılar. Böylelikle de bu iki kavram birbirinin zıttı olmuş olur. Şehîd kelimesini, Allah’ın sıfatlarından bir sıfat olma konumuyla değerlendirmemizin yanı sıra, lügat itibariyle incelediğimizde de hiç kuşkusuz bu zıtlık ilişkisi mevcuttur. Ancak konunun başında da ifade ettiğimiz gibi gafleti “Allah’ın kulların yaptığından gâfil olmadığı” vurgusu itibariyle değerlendirmemiz, gafletin zıtlarını incelerken başlıkları Allah’ın sıfatlarını dikkate alarak vermemizi gerektirmiştir. Yoksa “ş.h.d.” maddesi de diğer zıtlarda olduğu gibi bir bütün olarak değerlendirilmiş ve bu değerlendirmenin neticesi bize “ş.h.d.” kökünün, “ğ.f.l.” köküyle zıtlık ilişkisi içerisinde olduğunu göstermiştir.

4- Muhît

Muhît korumak, gözetmek, kollamak, korumak, muhafaza etmek, bütün dikkatini o kimsenin maslahatına vermek, ihtiyatlı davranmak anlamında (حَاطَهُ) mazi fiili; onun if’al kalıbı ve kuşatmak, sarmak, çevrelemek, bilmek, helak etmek gibi manalara gelen (احاط به) fiiliyle aynı kökten olup fe’îl kalıbında sıfattır.²⁵⁵ Aynı kökten gelen bu iki fiil anlam

²⁵¹ Furkân 25/72.

²⁵² Bakara 2/133.

²⁵³ Nûr 24/2.

²⁵⁴ Mukâtil, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir fi’l Kur’âni’l-Kerîm*, a.g.e., s. 149.

²⁵⁵ İbn Manzûr, a.g.e., VII, s. 279.

bakımından birbiriyle hemen hemen aynıdır. Bu benzerliği şu Hadîs-i Şerîf'te de görmekteyiz:

“Üç şey vardır ki bu hususlarda Müslüman kişinin kalbi hainlik yapmaz: Ameli sırf Allah için yapmak, her müslümanın iyiliğini istemek, Müslümanların cemaatine bağlı kalmak. Çünkü o Müslümanların duası, kendilerini arkalarından kuşatıcıdır.”²⁵⁶ Hadiste “kuşatmak” anlamında if’al kalıbında gelen (أَحَاطَ) fiili, sülâsi kökteki korumak, gözetmek, dikkatini üzerine vermek anlamlarını da içermektedir.

Öte yandan bir şeyin tamamını koruyan, ele geçiren ve ilmi o şeyle ilgili doruk noktaya ulaşan herkes, bu anlamda onu kuşatmıştır demektir. Dolayısıyla bir şeyi bütün yanlarıyla kuşattığın, idrak ettiğin zaman, “Bu iş, ilmen kuşattığım iştir” denilir.²⁵⁷ Bu anlamda Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

“O münafıklar yıldırımlardan gelecek ölüm korkusuyla parmaklarını kulaklarına tıkarlar. Hâlbuki Allah, kâfirleri çepeçevre kuşatmıştır.”²⁵⁸ Ayet, bütün yönleriyle duruma hâkim olması itibariyle Allah Teâlâ'nın kıyamet günü münafıkları toplayacağı anlamına gelir.

Benzer şekilde Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

“Allah onları arkalarından kuşatmıştır.”²⁵⁹ Bu, “Allah’ın kudreti kâfirleri kapsar ve hiç kimse O’nu aciz bırakamaz”, demektir. Bir başka ayette de Allah Teâlâ bu fiili, “bilmek” manasında şu şekilde kullanmıştır:

“Çok geçmeden (Hüdhüd) gelip: Ben, dedi, senin bilmediğin bir şeyi öğrendim/bildim.”²⁶⁰

“İhâta” (أَحَاطَ بِهِ) fiilinden mastar, “muhî” ise ism-i faildir. Bu kalıptan helak olmak manasındaki kullanım ise Kehf Suresi’ndeki ayette meçhul fiil şeklinde gelmektedir:

“Derken onun serveti kuşatılıp yok edildi.”²⁶¹ Bu, “Onu helak eden ve ifsada uğratan şey, kendisine isabet etti”, anlamına gelmektedir. Çünkü birinin helak olması

²⁵⁶ Dârimî, Mukaddime, 24.

²⁵⁷ İbn Manzûr, a.g.e., VII, s. 280.

²⁵⁸ Bakara 2/19.

²⁵⁹ Burûc 85/20.

²⁶⁰ Neml 27/22.

yaklaştığı zaman, “Falanca yok edildi” manasında (أُحِيطَ بِفُلَانٍ) denilir.²⁶² Benzer şekilde Allah Teâlâ Yakub (a.s.)’ın dilinden, oğullarını Yusuf (a.s.) hakkında öğütlerken “çaresiz kalmak” anlamında şöyle buyurmuştur:

“(Ya’kub) dedi ki: Kuşatılmanız (ve çaresiz kalma durumunuz) hariç, onu bana mutlaka getireceğinize dair Allah adına bana sağlam bir söz vermediğiniz takdirde onu sizinle beraber göndermem!”²⁶³

“H.v.t.” kökü, Kur’ân’da 17 yerde if’al kalıbında ve 11 yerde de bizzat “muhî” şeklinde, 11’i Mekkî ve 7’si Medenî olmak üzere 18 Sure’de geçmiştir. Gerek lügat anlamı gerekse Allah’a sıfat olması itibarıyla kudretiyle her şeyi kuşatmak, ilminden hiçbir şeyin gizli kalmaması anlamında, gaflet kelimesinin zıttını teşkil etmektedir.

5- Alîm

Allah Azze ve Celle’nin sıfatlarından. Ayetlerde Alîm, Âlim ve Allâm şeklinde geçer.²⁶⁴ Çünkü Allah olanı ve olacak olanı olmadan önce, henüz olacak şeyi de yine olmadan önce bilendir. Allah olan ve olacak olan şeylerle hem geçmişte âlimdi, hem de gelecekte âlim olacaktır. Ne yerde ne de gökte hiçbir giz, ona gizli kalmaz.²⁶⁵ O’nun ilmi bütün eşyanın batınına, zahirini, inceliğini, önemini daha kâmil imkânlar nispetinde kuşatır.²⁶⁶

“A.l.m.” maddesinin sülasi kullanımının ikinci baptan mastarı “ilim” (عِلْمٌ) şeklinde gelir. Bir şeyi tanımak, bilmek, anlamak, bir şeyi yakînen bilip tasdik etmek anlamlarına gelir ve fakat bu biliş nefiste, benlikte olur. “A.l.m.” kökünden mazi fiil (ب) harf-i ceri ile beraber kullanılırsa anlamı algılamak, idrak etmek, farkında, bilincinde olmak şeklinde olacaktır. Bu anlamda “ş.a.r.” maddesi ile eş anlamlı kabul edilir (عِلْمٌ : شُعُورٌ). (عِلْمٌ) fiili (الْمُرُّ) kelimesiyle birlikte kullanıldığında ise mana “bir şeyi iyi bilmek” şeklinde olur.²⁶⁷

²⁶¹ Kehf 18/42.

²⁶² İbn Manzûr, a.g.e., VII, s. 280.

²⁶³ Yusûf 12/66.

²⁶⁴ Yâsin 36/81; Mü’minûn 23/92; Mâide 5/109.

²⁶⁵ İbn Manzûr, a.g.e., XII, ss. 416-418.

²⁶⁶ İbnü’l-Esîr, a.g.e., III, s. 292.

²⁶⁷ Zâvî, a.g.e., III, s. 301.

Âlim kelimesi, fe'îl vezninde, mübalağa sığasında Allah'ın ilimlerden bir ilim öğrettiği insan için kullanılmasının da caiz olduğu söylenmektedir. Ve (عُلَمَاءُ) hem “âlim” hem de “âlim”in çoğuludur. Sibeveyh'e göre ise (عُلَمَاءُ) yalnızca âlim kimseler için söylenir. İbn Berî de bu görüşe katılmakla beraber (عُلَمَاءُ) kelimesini de âlimin çoğulu olarak saymıştır. el-Fâtır Suresi'nde geçen (عُلَمَاءُ) kelimesiyle ilgili olarak İbn Manzûr şöyle der: “Allah Azze ve Celle kullarından O'ndan korkan kimseleri haber veriyor: “*Kulları içinden ancak âlimler, Allah'tan (gereğince) korkar.*”²⁶⁸ Söz konusu kimseler alimlerdir. Aynı şekilde âlim, Yusuf (a.s.)'ın da sıfatıdır. Allah'ın kendisine gayb aleminde gerçekleşecek olan olayların tevlini öğretmesi açısından onun bir benzeri yoktu. Dolayısıyla o, Allah'ın kendisine öğretmesi ile âlimdi.²⁶⁹

“A.l.m.” kökü ve türevleri Kur'ân'da 81 surede, toplamda 855 yerde geçmektedir. Bunlardan 58 tanesi Mekkî ve 23 tanesi Medenî'dir.

Mukâtil b. Süleymân ayetleri 3 grupta toplayarak ilmin tefsirini yapmıştır. Buna göre ilk olarak ilim “görmek” demektir:

“*Andolsun ki içinizden cihad edenlerle sabredenleri belirleyinceye ve haberlerinizi açıklayıncaya kadar sizi imtihan edeceğiz.*”²⁷⁰ Çünkü Allah Teâlâ fiilen, cihad etmeden önce onlardan kimlerin cihad edeceğini bilmektedir. Bu sebeple “bilelim” ifadesi bu ayette “görelim” anlamındadır. Mücahid de, “Fiilen cihad edinceye kadar, henüz cihad gerçekleşmemiş olduğundan, Allah'ın onların cihatlarını görmesi söz konusu değildir ve fakat onların cihad edeceğini bilir” demiştir.

“*Yoksa Allah içinizden cihad edenleri belli etmeden, sabredenleri ortaya çıkarmadan cennete gireceğinizi mi sandınız?*”²⁷¹ Allah bu ayette de imtihan etmek suretiyle söz konusu kimselerin sabırlarını gördüğünü ifade etmiştir.

“*Yoksa, Allah, sizden, cihad edip Allah, peygamber ve müminlerden başkasını kendilerine sırdaş edinmeyenleri ortaya çıkarmadan bırakılacağınızı mı sandınız?*”²⁷² (عِلْم)

²⁶⁸ Fâtır 35/28.

²⁶⁹ İbn Manzûr, a.g.e., XII, ss. 416-417.

²⁷⁰ Muhammed 47/31.

²⁷¹ Âl-i İmrân 3/142.

²⁷² Tevbe 9/16.

fiili burada da görmek anlamında kullanılmıştır ve ayetin manası da “iman edenleri Allah görmeden...” şeklinde anlaşılmaktadır.

İkinci olarak ilim, göz ile bilme dediğimiz “yakın bilgi” anlamına gelmektedir:

*“Onlar bilmezler mi ki, gizlediklerini de açıkça yaptıklarını da Allah bilmektedir.”*²⁷³

*“Şüphesiz Allah sözün açığını da bilir, gizli tuttuklarınızı da bilir.”*²⁷⁴ Bu, yaratmadan önce olanı, hali hazırda olanı ve gelecekte olacak olanı yakînen bilmek anlamına gelmektedir.

Son olarak ilim “izin” anlamında kullanılmıştır:

*“Eğer (onlar) size cevap veremiyorlarsa, bilin ki, o ancak Allah'ın ilmiyle indirilmiştir”*²⁷⁵ Burada ilim, izin manasındadır ve ayetin anlamı “Allah’ın izniyle indirilmiştir” şeklinde olur.²⁷⁶

Allah kullarının yaptıklarından gâfil değildir. Çünkü O, olmuşu, olanı ve olacak olanı ezeli ve ebedi bilgisiyile bilen anlamında Âlim’dir, Alîm’dir. Dolayısıyla bir şeyi bilmek, tanımak, algılamak, idrak etmek anlamındaki “a.l.m.” kökü, ihmal etmek, dikkat etmemek, idrak etmemek anlamındaki “g.f.l.” kökünün zıttıdır. Nitekim Tahânevî de Âmedî’den gaflet ve eş anlamlarının ilim ile olan negatif ilişkisini ortaya koyan şu ifadesini nakleder: “Gaflet, zuhûl ve nisyân farklı ibarelerdir ve fakat manaları bir arada olmaya yakındır. Bunların hepsi de ilimle bir araya gelmeleri mümkün olmayacak şekilde ilmin zıttıdır.”²⁷⁷

²⁷³ Bakara 2/77.

²⁷⁴ Enbiyâ 21/110.

²⁷⁵ Hûd 11/14.

²⁷⁶ Mukâtil, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir fi'l Kur'âni'l-Kerîm*, a.g.e., ss. 235-236.

²⁷⁷ Tahânevî, a.g.e., III, s. 1437.

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂNDAN GAFLET KAVRAMI

Çalışmanın ana bölümünü oluşturan “Kur’ân’da Gaflet Kavramı Bölümü”, çalışmanın adına uygun olarak gafletin Kur’ânî yönünü ve arka planını inceler. Bu bölümde öncelikle kavramın etimolojik ve semantik çerçevesi dahilinde anlam alanı üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda kavram, Kur’ân’da geçtiği şekliyle “Öznesine”, “Nesnesine” ve “Yüklemine Göre” tasnif edilmiş ayrıca nedensellik ilkesi çerçevesinde kavramın sebep ve sonuçları ele alınmıştır. Son olarak Kur’ân’da gaflet kavramının hedeflerine değinilerek menfî bir kavram olan gafletin temeldeki amacı okuyucuya sunulmaya çalışılmıştır.

I- KUR'ÂN'DA GAFLET KAVRAMININ TANIMI

Bu bölümde “Kur’ân’da Gaflet Kavramı”nın yapısal özellikleri ve anlam sahası incelenmiştir. Kavramın biçim yönü, gafletin Kur’ân’da yer aldığı ayet ve Mekkî-Medenî ayrımı ile sûre sayısını, anlam yönü ise söz konusu ayetlerde saip olduğu anlam örgüsünü içermektedir.

A- Biçim Yönüyle Kur’ân’da “ğ.f.l.” maddesi ve Türevleri

Kur’ân’da gaflet kavramı fiil ve isim türevleriyle 17’si Mekkî, dördü Medenî 21 surede, toplamda 35 ayette geçmektedir.

Kur’ân-ı Kerîm’de gaflet kavramının geçtiği sureler şunlardır: Bakara, Âl-i İmrân, Nisâ, En’âm, A’râf, Yûnus, Hûd, Yûsuf, İbrâhîm, Nahl, Kehf, Meryem, Enbiyâ, Mü’minûn, Nûr, Neml, Kasas, Rûm, Yâsîn, Ahkâf, Kâf.

Kur’ân’da gaflet kavramının “ğ.f.l.” kökünden, sülâsî ve mezîd kalıptan birer tane olmak üzere 2 tane fiil türevi, 28 tane ism-i fâil ve 5 tane mastar kullanımı olmak üzere de 33 tane isim türevi mevcuttur.

1- Fiil türevleri

Kur'ân'da gaflet kavramı “g.f.l.” kökünden Nisâ Suresi'nde bir yerde sülâsî fiil kalıbında “تَغْفُلُونَ” şeklinde geçmiştir:

وَإِذَا كُنْتَ فِيهِمْ فَأَقَمْتَ لَهُمُ الصَّلَاةَ فَلْتَقُمْ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ مَعَكَ وَلْيَأْخُذُوا أَسْلِحَتَهُمْ فَإِذَا سَجَدُوا فَلْيَكُونُوا مِنْ وَرَائِكُمْ وَلْتَأْتِ طَائِفَةٌ أُخْرَىٰ لَمْ يُصَلُّوا فَلْيُصَلُّوا مَعَكَ وَلْيَأْخُذُوا حِذْرَهُمْ وَأَسْلِحَتَهُمْ وَذَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ تَغْفُلُونَ عَنْ أَسْلِحَتِكُمْ وَأَمْتِعَتِكُمْ فَيَمِيلُونَ عَلَيْكُمْ مَيْلَةً وَاحِدَةً وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِنْ كَانَ بِكُمْ أَدَىٰ مِنْ مَطَرٍ أَوْ كُنْتُمْ مَرَضَىٰ أَنْ تَضَعُوا أَسْلِحَتَكُمْ وَخَذُوا حِذْرَكُمْ إِنَّ اللَّهَ أَعَدَّ لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا مُهِينًا

“Sen de içlerinde bulunup onlara namaz kıldırmanın zaman, onlardan bir kısmı seninle beraber namaza dursunlar, silahlarını (yanlarına) alsınlar, böylece (namazı kılıp) secde ettiklerinde (diğerleri) arkanızda olsunlar. Sonra henüz namazını kılmamış olan (bu) diğer gurup gelip seninle beraber namazlarını kılsınlar ve onlar da ihtiyat tedbirlerini ve silahlarını alsınlar. O kâfirler arzu ederler ki siz silahlarınızdan ve eşyanızdan gâfil olsanız da üstünüze birden baskın yapsalar. Eğer size yağmurdan bir eziyet olur yahut hasta bulunursanız silahlarınızı bırakmanızda size günah yoktur. Yine de tedbirinizi alın. Şüphesiz Allah, kâfirler için alçaltıcı bir azap hazırlamıştır.”³³⁸

Kavram ikinci ve son olarak mezîd fiillerden if‘al kalıbında Kehf Suresi'nde “أَغْفَلْنَا” şeklinde geçmiştir:

وَاصْبِرْ نَفْسَكَ مَعَ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدَاةِ وَالْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ وَلَا تَعْدُ عَيْنَاكَ عَنْهُمْ تُرِيدُ زِينَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَلَا تُطِعْ مَنْ أَغْفَلْنَا قَلْبَهُ عَن ذِكْرِنَا وَاتَّبَعَ هَوَاهُ وَكَانَ أَمْرُهُ فُرُطًا

“Sabah akşam Rablerine, O'nun rızasını dileyerek dua edenlerle birlikte candan sebat et. Dünya hayatının süsünü isteyerek gözlerini onlardan çevirme. Kalbini bizi anmaktan gâfil kıldığımız, kötü arzularına uymuş ve işi gücü aşırılık olan kimseye boyun eğme.”³³⁹

³³⁸ Nisâ 4/102.

³³⁹ Kehf 18/28.

3- İsim türevleri

Gaflet kelimesinin “g.f.l.” kökünden ism-i fâili, Kur’ân’da 1 ayette “غَافِلًا”³⁴⁰, 9 ayette “غَافِلِينَ”³⁴¹, 6 ayette “غَافِلُونَ”³⁴², 2 ayette “الغَافِلُونَ”³⁴³, 1 ayette “لِغَافِلُونَ”³⁴⁴, 1 ayette “الغَافِلَاتِ”³⁴⁵, 4 ayette “غَافِلِينَ”³⁴⁶, 2 ayette “الغَافِلِينَ”³⁴⁷ ve 2 ayette “لِغَافِلِينَ”³⁴⁸ şeklinde olmak üzere 28 ayette geçmektedir. Her birine birer örnek verelim:

وَلَا تَحْسَبَنَّ اللَّهَ غَافِلًا عَمَّا يَعْمَلُ الظَّالِمُونَ إِنَّمَا يُؤَخِّرُهُمْ لِيَوْمٍ تَشْخَصُ فِيهِ الْأَبْصَارُ

“(Resûlüm!) Sakın, Allah’ı zalimlerin yaptıklarından habersiz sanma! Ancak, Allah onları (cezalandırmayı), korkudan gözlerin dışarı fırlayacağı bir güne erteliyor.”³⁴⁹

ثُمَّ قَسَتْ فُلُوبَكُمْ مِّنْ بَعْدِ ذَلِكَ فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً وَإِنَّ مِنَ الْحِجَارَةِ لَمَا يَتَفَجَّرُ مِنْهُ الْأَنْهَارُ وَإِنَّ مِنْهَا لَمَا يَشَّقُّ فَيَخْرُجُ مِنْهُ الْمَاءُ وَإِنَّ مِنْهَا لَمَا يَهْبِطُ مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ

“(Ne var ki) bunlardan sonra yine kalpleriniz katılaştı. Artık kalpleriniz taş gibi yahut daha da katıdır. Çünkü taşlardan öylesi var ki, içinden ırmaklar kaynar. Öylesi de var ki, çatlar da ondan su fişkirir. Taşlardan bir kısmı da Allah korkusuyla yukardan aşağı yuvarlanır. Allah yapmakta olduklarımızdan gâfil değildir.”³⁵⁰

يَعْلَمُونَ ظَاهِرًا مِّنَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَهُمْ عَنِ الْآخِرَةِ هُمْ غَافِلُونَ

“Onlar, dünya hayatının görünen yüzünü bilirler. Ahiretten ise, onlar tamamen gâfildirler.”³⁵¹

وَلَقَدْ ذَرَأْنَا لِجَهَنَّمَ كَثِيرًا مِّنَ الْجِنَّةِ وَالْإِنسِ لَهُمْ قُلُوبٌ لَّا يَفْقَهُونَ بِهَا وَلَهُمْ أَعْيُنٌ لَّا يُبْصِرُونَ بِهَا وَلَهُمْ آذَانٌ لَّا يَسْمَعُونَ
بِهَا أُولَئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ أُولَئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ

³⁴⁰ İbrâhîm 14/42.

³⁴¹ Bakara 2/74, 85, 140, 144, 149; Âl-i İmrân 3/99; En’âm 6/132; Hûd 11/123; Neml 27/93.

³⁴² En’âm 6/131; Yûnus 10/7; Yûsuf 12/3; Rûm 30/7; Yâsîn 36/6; Ahkâf 46/5.

³⁴³ A’râf 7/179; Nahl 16/108.

³⁴⁴ Yûnus 10/92.

³⁴⁵ Nûr 24/23.

³⁴⁶ A’râf 7/136, 146, 172; Mü’minûn 23/17.

³⁴⁷ A’râf 7/205; Yûsuf 12/3.

³⁴⁸ En’âm 6/156; Yûnus 10/29.

³⁴⁹ İbrâhîm 14/42.

³⁵⁰ Bakara 2/74.

³⁵¹ Rûm 30/7.

“Andolsun, biz cinler ve insanlardan birçoğunu cehennem için yaratmışızdır. Onların kalpleri vardır, onlarla kavramazlar; gözleri vardır, onlarla görmezler; kulakları vardır, onlarla işitmezler. İşte onlar hayvanlar gibidir; hatta daha da şaşkındırlar. İşte asıl gâfiller onlardır.”³⁵²

قَالِيَوْمَ نُنَجِّيكَ بِبَدَنِكَ لِتَكُونَ لِمَنْ خَلَقَكَ آيَةً وَإِنَّ كَثِيرًا مِّنَ النَّاسِ عَنِ آيَاتِنَا لَغَافِلُونَ

“(Ey Firavun!) Senden sonra geleceklere ibret olması için, bugün senin bedenini (cansız olarak) kurtaracağız. İşte insanlardan birçoğu, hakikaten ayetlerimizden gâfildirler.”³⁵³

إِنَّ الَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ الْغَافِلَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ لَعُنُوا فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ

“Namuslu, kötülüklerden habersiz mümin kadınlara zina isnadında bulunanlar, dünya ve ahirette lânetlenmişlerdir. Onlar için çok büyük bir azap vardır.”³⁵⁴

فَاتَّقَمْنَا مِنْهُمُ فَأَعْرَفْنَا هُمْ فِي الْيَمِّ بِأَنَّهُمْ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَكَانُوا عَنْهَا غَافِلِينَ

“Biz de âyetlerimizi yalanlamaları ve onlardan gâfil kalmaları sebebiyle kendilerinden intikam aldık ve onları denizde boğduk.”³⁵⁵

نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ أَحْسَنَ الْقَصَصِ بِمَا أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ هَذَا الْقُرْآنَ وَإِن كُنْتَ مِنْ قَبْلِهِ لَمِنَ الْغَافِلِينَ

“(Ey Muhammed!) Biz, sana bu Kur’ân’ı vahyetmekle geçmiş milletlerin haberlerini sana en güzel bir şekilde anlatıyoruz. Gerçek şu ki, sen bundan önce (bu haberleri) elbette bilmeyenlerdendin.”³⁵⁶

فَكَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ إِن كُنَّا عَنْ عِبَادَتِكُمْ لَغَافِلِينَ

““Bu yüzden bizimle sizin aranızda şahit olarak Allah yeter. Şüphesiz ki biz sizin (bize) tapmanızdan tamamen habersizdik.”³⁵⁷

³⁵² A’râf 7/179.

³⁵³ Yûnus 10/92.

³⁵⁴ Nûr 24/23.

³⁵⁵ A’râf 7/136.

³⁵⁶ Yûsuf 12/3.

³⁵⁷ Yûnus 10/29.

B- Anlam Yönüyle Kur'ân'da “ğ.f.l.” maddesinin semantik sahası

Sözlükte gaflet; kayıtsızlık, dikkatsizlik, ihmalkalık, aymazlık, aldırmaçlık, bu aldırmaçlığın sebep olduğu uyuşukluk, olandan bitenden habersiz olma, dalgınlık, boş bulunma, tedbirsizlik, unutkanlık, yanılma gibi manalara gelir. İslam vahiy tarihinde ise gaflet kavramı, birçok kavramda da olduğu gibi birtakım değişikliklere uğramış ve son şekliyle uhrevî alanda muhataplarının ceza-i müeyyideyi hak edeceği son derece güçlü menfi bir semantik genişliğe ulaşmıştır.

Özünde meşfûh bir metin olan Kur'ân-ı Kerîm, kendinden önce Cahiliye Devri'nde vahyin muhataplarınca kullanılmakta olan canlı kelimeleri islamın inanç sitemine taşıyarak kullanmıştır. Gaflet kavramı da bu sistemde öz manasını yitirmemekle birlikte içeriğini daha geniş bir anlam sahasına taşımış, dinî ve ahlakî planda, temeli sözlük anlamına dayanan yepyeni bir görünüm kazanmıştır.

Kur'ân'da 35 yerde geçmekte olan gaflet kavramının bina edildiği anlam sahası, sıradan bir aldırmaçlık, kayıtsızlık ve ihmal demek olan sözlük anlamından, anlamsal dengi kabul edebileceğimiz ve irşad çizgisinden kopmak demek olan “dalâlet”ten de öte, irşad çizgisine tamamen kayıtsız kalma³⁵⁸ noktasına kadar geniş bir anlam yelpazesi çerisinde seyretmektedir.

Genel anlamda kavram, birebir sözlük anlamındaki laik kullanımları ihtiva etmekle birlikte ayetlerde, menfi manada olandan bitenden haberdar olmamak³⁵⁹, “bir şeyi atlamak, geçmek, göz önüne almamak³⁶⁰, ihmal etmek,³⁶¹ “sapmak, yoldan çıkmak³⁶², inanmamak³⁶³, yüz çevirmek³⁶⁴ ve zalimlik³⁶⁵, müspet manada ise zina gibi kötülüklerden habersiz olmak³⁶⁶ gibi manalara gelmektedir. Kavramın ayetlerdeki söz konusu kullanımı, tek bir ayette geçen müspet kullanımını istisna edecek olursak derecesi menfi anlamda artan bir seyir izlemektedir.

³⁵⁸ İzutsu, **Kur'ân'da Dinî ve Ahlâki Kavramlar**, a.g.e., s. 189.

³⁵⁹ Kasas 28/15.

³⁶⁰ Nisâ 4/102; A'râf 7/136, 146, 179; Enbiyâ 21/1.

³⁶¹ Yûsuf 12/13.

³⁶² A'râf 7/136, 146, 179; Kehf 18/28; Enbiyâ 21/1.

³⁶³ Yûnus 10/7-8; Nahl 16/108; Meryem 19/39; Enbiyâ 21/1; Rûm 30/7.

³⁶⁴ En'âm 6/156, 157; Enbiyâ 21/1; Rûm 30/7.

³⁶⁵ En'âm 6/156, 157; İbrâhîm 14/42; Enbiyâ 21/97.

³⁶⁶ Nûr 24/23.

Gafletin söz konusu edilen anlam örgüsü, kavramın Kur'ân'daki sözlük anlamını ihtiva eden kullanımlarıyla ortaya konabilir. Örneğin Yakup (a.s.), oğulları ısrarla kardeşleri Yusuf'u beraberlerinde götürmek istediklerinde duyduğu haklı endişesini dikkatsizlik, ihmal ve umursamazlık gibi anlamlara gelen gaflet kelimesiyle ifade etmiştir. Allah Teâlâ Yakup (a.s.)'ın dilinden şöyle buyurmuştur:

*“De ki: Onu götürmeniz beni üzer, korkarım ki sizin haberiniz yokken onu kurt yer.”*³⁶⁷

Terim anlamı itibariyle Râğıb İsfehânî'nin, düşünce, ihtiyat, tedbir azlığından ve az uyanık olmaktan ötürü insana arız olan sehv/yanlışlık ve yanılma³⁶⁸ şeklinde ifade ettiği gafleti ise, müslümanların savaş esnasında namaz kılariken silah ve mühimmatlarını yanlarında bulundurmaları gerektiğinin sebebi açıklanan şu ayette görmekteyiz:

*“...İnkar edenler istediler ki siz silahlarınızdan ve eşyanızdan gaflet edesiniz de birden üzerinize bir baskın yapsalar.”*³⁶⁹

Bir diğer ayette de gaflet kelimesi dalgınlık ya da meşguliyet sebebiyle habersiz olmak anlamında şöyle kullanılmıştır:

*“Musa halkının habersiz olduğu bir sırada şehre girdi.”*³⁷⁰

İslamın inanç sistemine giren gafletin sözlük anlamını yadsımayan Kur'ân, söz konusu düşüncesizlik ve ihmalin, nispeten daha masum bir seviyeden, küfürleri sebebiyle Allah'ın kalplerini, kulaklarını ve gözlerini mühürlediği kâfirlerin yolu olan dalâlete³⁷¹ kadar ulaştığını ve bu yoldan çıkmışlığın dinî ve ahlakî planda kişinin ahiret ve hesaptan yüz çevirmesi neticesini meydana getirdiğini zikreder. Artık rüşd yoluna kayıtsız kalmak suretiyle bir bütün olarak ilahi mesaja yüz çevirmek anlamına gelen gafletin, bilinen manasından hayli uzaklaşmış bu son derece kuvvetli uhrevî rengini şu ayetlerde görmek mümkündür:

*“İnsanların hesabı yaklaştı fakat onlar hala gaflet içinde yüz çevirmektedirler.”*³⁷²

³⁶⁷ Yusûf 12/13.

³⁶⁸ Râğıb, a.g.e., 609.

³⁶⁹ Nisâ 4/102.

³⁷⁰ Kasas 28/15.

³⁷¹ Nahl 16/108; A'râf 7/179.

³⁷² Enbiyâ 21/1.

*“Onlar sadece řu yakın hayatın iç yüzünü bilirler; ahiretten ise tamamen gâfildirler.”*³⁷³

*“Kalbini bizi anmaktan alıkoyduğumuz (men eġfelnâ), nefsinin arzusuna uymuş ve işi gücü aşırılık olan kimseye itaat etme!”*³⁷⁴

Sonuç olarak gafletin birebir lugavî manasının kullanıldığı ayetler olduğu gibi irşada tamamen kayıtsız kalmak suretiyle sapmaya ivme kazandıran ilk hareket noktası olmakla son derece kuvvetli uhrevî bir renge bürünen ayetler de mevcuttur. Bu bağlamda Kur’ân anlambilimi açısından bakıldığında gâfilin, şükür yerine nankörlüğü benimseyen, Allah’ın önünde boyun eğmeyi, O’na teslim olmayı reddeden, zamanlarını oyun, eğlence ile geçirip ahireti hiç düşünmeyen dikkatsiz, hafif meşrep kimselere isim olduğu söylenebilir.³⁷⁵

II- KUR’ÂN’DA GAFLET KAVRAMININ TAHLİLİ

Biçim ve anlam yönüyle ortaya konan gaflet kavramının bu bölümde “Öznesi”, “Nesnesi” ve “Yüklemine Göre” bütün yönleriyle tahlili yapılacaktır. “Öznesine Göre” bölümünde gafletin Allah’tan nefyi, Peygamber’den nefyi, insanın ve putların gafleti, “Nesnesine Göre” bölümünde İnsanın Allah’ın ayetlerinden, ölüm, ahiret-kıyametten ve Allah’ın azabından gafleti, “Yüklemine Göre” bölümünde ise gafletin sebepleri ve sonuçları kavramsal ve eylemsel planda ele alınacak böylelikle gafletin Kur’ânî bağlamı saptanacaktır.

A- Öznesine Göre

Öznesine göre gaflet kavramı, gafletin Allah’tan nefyi, gafletin peygamberden nefyi ve insanın gafleti başlıkları altında üç bölümden meydana gelmektedir. İlk olarak gafletin Allah’tan nefyi konusu incelenecektir.

³⁷³ Rûm 30/7.

³⁷⁴ Kehf 18/28.

³⁷⁵ İzutsu, **Kur’ân’da Allah ve İnsan**, a.g.e., s. 273.

1- Gafletin Allah'tan nefyi

İnsanlara hidayet ve rehber olarak indirilen Kur'ân'da kullar, detaylı bir biçimde yaratıcının sıfatları hakkında bilgilendirilmişlerdir. Öyle ki Kur'ân adeta baştan sona Allah'ın sıfatlarını saymaktadır. Ancak bu sıfatlar çoğunlukla kemâl sıfatlardır. Kemâl sıfatlarla muttasıf, noksan sıfatlardan münezze olan Allah'ın bu kemâl sıfatlarının yanında az da olsa, menfî değer taşıyan ve Allah'tan nefyedilen bir takım noksan sıfatlar da vardır. Bunlar gaflet, zulüm, nisyân ve dalâl ifadeleridir. Kur'ân-ı Kerîm'de 11 ayette Allah'ın gâfil,³⁷⁶ 7 ayette zâlim,³⁷⁷ 2 ayette ise unutan ve şaşırın olmadığı³⁷⁸ ifade edilmektedir. Söz konusu menfî sıfatlardan nisyân ve dalâl gafletin birer sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Tıpkı nisyân ve dalâl gibi uyuklama ve uyku da gafletle yakın alakası olan hususlardır. Ancak nisyân ve dalâl gafletin birer sonucu olarak kaşımıza çıkarken, uyuklama ve uyku ise gafletin birer sebebi olarak karşımıza çıkmaktadır:

“Kendisini ne bir uyuklama, ne de uyku tutar.”³⁷⁹

İlgili ayette Allah'ın uyuklama ve uyku gibi yaratıkların maruz kaldıkları fiillerden uzak olduğu bildirilmektedir.

“Allah gâfil değildir” dediğimizde Allah'ın Kur'ân'da geçen kemâl sıfatlarından birçoğunu sayabiliriz. Çünkü Allah; Alîm, Hakîm, Latîf, Habîr, Semi‘, Basîr, Hasîb, Rakîb, Şehîd, Muhsî, Hâlık, Bârî, Musavvir, Mucîb, Mubdi‘, Muîd, Muhyî, Mumît, Hayy, Kayyûm ve Hâdî'dir. Zira gafletle bu sıfatların bir arada bulunması mümkün değildir. Aynı durum “Allah zâlim değildir” hükmü için de geçerlidir. Çünkü Allah; Rahmân, Rahîm, Selâm, Mü'min, Müheymin, Azîz, Halîm, Âdil, Muktesid, Ğafûr ve Şekûr'dur. Hâşâ zulümle vasıflanan birinin bu sıfatlara sahip olması mümkün değildir.

Öte yandan gafletle zulüm arasında da bir sebep sonuç ilişkisi bulunmaktadır. Zulüm gafletin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır:

³⁷⁶ Bakara 2/74, 85, 140, 144, 149; Âl-i İmran 3/99; En'âm 6/132; Hüd 11/123; İbrâhîm 14/42; Mü'minûn 23/17; Neml 27/93.

³⁷⁷ Âl-i İmrân 3/108, 182; Enfâl 8/51; Hac 22/10; Mü'min 40/31; Fussilet 41/46; Kâf 50/29.

³⁷⁸ Meryem 19/64; Tahâ 20/52.

³⁷⁹ Bakara 2/255.

“Gerçek vaad (olan kıyamet) yaklaştığı vakit işte o zaman o küfredenlerin gözleri birden donup kalacak, “Eyvah bizlere! Doğrusu biz bundan gaflet içinde idik (Bunun doğru olacağını hiç düşünmüyorduk.)Hayır hayır biz zalim kimselerdik!” diyeceklerdir.”³⁸⁰

Bu ayette, dünya hayatında iken ölümden ve kıyamet sahnesinden, dirilişten bîhaber, gaflet içinde olan kimselerin, ölüm anında veya öldükten sonra dirildiklerinde, dünyadayken gaflette olduklarını, hatta bu gafletleri sebebiyle ebedî hayatlarını kaybederek kendilerine zulmettiklerini itiraf edip pişmanlık duyacakları ifade edilmektedir.

Kâfirler, dünyadayken kıyamet gününü yalanladıkları ve dirilişin gerçekleşeceğine ihtimal vermedikleri için adeta “Eyvah bizlere, doğrusu biz bundan gaflet içinde idik. Doğrusu biz, o gafletimiz ve Hz. Muhammed (s.a.v.)’i yalanlayarak putlara tapmamız sebebiyle kendimize zulmetmişiz!” der gibilerdir.³⁸¹ Böylelikle gafletleri kendilerine zulmetmelerine sebep olmuştur.

Gafletle ilişkisi açısından küfrün bir vechesi olan zulüm kavramına ayrıca dikkat çekmek gerekmektedir. “z.l.m.” kökü Kur’ân’da son derece önemli bir rol oynamaktadır. Genel olarak kişinin kendi sınırlarını aşması ve yapmaya hiç hakkı olmayan şeyi yapması anlamında adaletsizlikte bulunmak demek olan zulüm, Kur’ân’ın en önemli menfî değer sözcüklerinden biridir. Zulüm çift yönlü bir kavramdır. Allah’tan insana doğru düşündüğümüzde, Kur’ân her vesile ile Allah’ın “bir karınca ağırlığı mesabesinde” ya da “bir hurma lifi kadar” da olsa³⁸² kimseye haksızlık etmediğini yineler³⁸³:

“Ben kullarıma asla haksızlık etmem.”³⁸⁴

Bahis konusu Allah olunca sözü edilen “haksızlık” özellikle kıyamet günü ile alakalıdır. Diğer bir ifade ile Allah’ın her cana dünya üzerinde işlemiş olduğu amellerinin karşılığını tam olarak vermesi demektir. İyi amele misli ile karşılıklıta bulunulacak, kötü amel cezalandırılacaktır. Her halükarda insan asla haksızlığa uğramayacaktır.³⁸⁵

³⁸⁰ Enbiyâ 21/97.

³⁸¹ Râzî, a.g.e., XXII, s. 222.

³⁸² Nisâ 4/52, 49.

³⁸³ İzutsu, **Kur’ân’da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar**, a.g.e., ss. 221-222.

³⁸⁴ Kâf 50/29.

³⁸⁵ İzutsu, **Kur’ân’da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar**, a.g.e., s. 222.

“Bugün (kıyamet gününde) her can kazanmış olduğunun karşılığınca ödüllendirilecektir. Bugün hiçbir haksızlık vaki olmayacaktır.”³⁸⁶ Benzer ayetler şöyledir:

“Allah’a döneceğiniz ve sonra haksızlığa uğramadan herkesin kazancının kendisine eksiksiz verileceği günden korkunuz.”³⁸⁷

“Melekler, inkâr edenlerin yüzlerine ve sırtlarına vurarak “Yakıcı azabı tadın, bu kendi ellerinizle yaptığınızın karşılığıdır” diyerek canlarını alırken bir görseydin! Yoksa Allah kullara asla zulmetmez.”³⁸⁸

Kur’ân’da kötülere verilecek ilahi ceza kavramıyla birlikte çok sık ifade olunduğuna şahit olunan “zulm en-nefs” (kendi kendine ya da kendi canına/ruhuna kötülük etmek) kavramı da buradan gelmektedir:

“Her kim (Allah’ın koyduğu sınırları) aşarsa, canına (kendine) zalimlik etmiştir.”³⁸⁹

İnsandan Allah’a doğru düşünüldüğünde zulüm iki farklı istikamette mümkün olmaktadır. İlkinde zulüm, Allah tarafından koyulmuş sınırların aşılması, birinciden net çizgilerle ayrılmamakla birlikte ikinci istikametteki zulüm ise toplum tarafından tanınan âdab kaidelerini çiğnemek demektir.

Kur’ân’da Allah tarafından tespit edilip insanlara farz kılınmış davranış kurallarına “Hudûdullah” (Allah’ın sınırları) denmektedir. Dünyadayken bu sınırlara riayet edenlere ahirette altından ırmaklar akan cennet bahçeleri va‘ad edilmişken, bu sınırları çiğneyenler için ise ebedî cehennem azabı va‘id edilmiştir:

“Bu (burada boşanma kaideleri söz konusudur) Allah’ın hudutlarıdır. Onları aşmayın. Allah’ın hudutlarını aşanlar zalimlerdir.”³⁹⁰

Aynı şekilde davranan bir kimse aynı zamanda kendi nefesine yazık etmiş olur:

“Bunlar Allah’ın hudutlarıdır ve herkim Allah’ın hudutlarını aşarsa, kendine kötülük (zulm) etmiştir.”³⁹¹

³⁸⁶ Mü’min 40/17.

³⁸⁷ Bakara 2/281.

³⁸⁸ Enfâl 8/50-51.

³⁸⁹ Bakara 2/231.

³⁹⁰ Bakara 2/229.

³⁹¹ Talak 65/1.

Toplumsal anlamda muayyen sınırı aşan ve başkalarının haklarını çiğneyen zalimin zulmüne Kur'ân'da pek çok örnek bulunmaktadır. Örneğin:

*“Zulme uğradıkları için silaha sarılanlar buna hak sahibi kılındılar. ...Onlar ki yalnızca “Rabbimiz Allah'tır!” dedikleri için hiçbir meşru neden yokken evlerinden çıkarıldılar.”*³⁹²

*“Yemin ederim yetimlerin mallarını yiyerek haksızlık edenler (zulmen) yalnızca karınlarına ateş dolduruyorlar. Alev alev yanan ateşe atılacaklar onlar.”*³⁹³

Küfrün bir veçhesi olduğunu rahatlıkla söyleyebildiğimiz zulüm, kimi ayetlerde küfür ile hemen hemen anlamdaş olarak zikredilir:

*“Nasıl delalet etsin Allah birkez kendisine aşikâr alametler gelen, resûl'ün hakikatine iman ve şehadet etikten sonra imanı terk edenlere (keferû) Allah zalimlere delalette bulunmaz.”*³⁹⁴

Küfrün en tipik niteliklerinden bazılarının sık sık zulüm kategorisi içinde tasnif olduğu görülür. Örneğin vahyi alaya alan Resûl'ü büyücülük ya da şair olmaklıkla itham edenler bazen kâfir yerine zalim adını almaktadır:

*“Rablerinden onlara hiçbir yeni ikaz (vahiy) gelmez ki onu dinlerken bir yandan da oyun oynuyor ve kalben başka şeylerle iştigal ediyor olmasınlar! Bu zalimler gizli gizli şöyle derler: “Bu da sizin gibi bir ölümlü değil mi? Göz göre göre sihire mi kapılacaksınız yani? Bir sürü sanrı! Yo, o uydurdu o bunu! Yo yo şair bu!” derler.”*³⁹⁵

Ayetleri yalanlamak da küfrün bir başka yönüdür dolayısıyla zulüm de bu alana dahil olmuştur:

*“Yazık Allah'ın ayetlerine iftira edenlere, zira Allah zalimlere kılavuzluk etmez.”*³⁹⁶

Aynı şey (Allah aleyhinde) yalan uydurma durumu için de geçerlidir. Zaten tekzib, başkasının getirdiği hakikat için yalandır demek, iftira ise bir yalan icat etmektir. Bazı hallerde bu ikisi aynı ayette yan yana bulunur ve her ikisi de zulüm adını alır:

³⁹² Hacc 22/39-40.

³⁹³ Nisâ 4/10.

³⁹⁴ Âl-i İmrân 3/86.

³⁹⁵ Enbiyâ 21/2-3-5.

³⁹⁶ Cum'a 62/5.

“Kimdir Allah hakkında yalan söyleyenden ve kendisine gelen hakikat için yalandır diyenden daha zalim?”³⁹⁷

Bu bağlamda düşünecek olursak ilk etapta gaflet, zulme göre daha masum bir anlam yüklenmiş bulunmakla birlikte, zulme sebebiyet vermesi itibariyle gafletin de en az zulüm kadar menfî olduğunu söyleyebiliriz.³⁹⁸ Gafletle ilgili ayetlerin tahlilinde bu menfiliğe yakından tanık olacağız.

Allah’ın kullarının yaptığından gâfil olmadığı ifade edilen 11 ayet Kur’ân-ı Kerîm’in yedi suresine dağılmış durumdadır. Bunlardan Bakara ve Âl-i İmrân sureleri Medenî, diğer beş suresi ise Mekkî’dir. Medenî surelerde altı ayette geçen bu ifadenin biri Âl-i İmrân’da, beşi ise Bakara suresinde yer almaktadır.

Bakara ve Âl-i İmrân surelerinde 6 ayette geçen bu ifadelerin ortak özelliği, Medine’de inmeleri itibariyle Ehl-i Kitab’ın/Yahudi ve Hıristiyanların geçmişte kendi peygamberlerine ve islamın gelmesiyle bu yeni dine teveccüh gösteren insanlara karşı takındıkları tavrıdan Allah’ın gâfil olmadığı, gizli ve açık bütün yaptıklarını bildiği ve ona göre kendilerini cezalandıracağına açık bir dille ifade edilmesidir. Ayrıca bu ayetler, bu tür yanlış tavrıda bulunanlar için de ağır bir tehdit içermektedir.³⁹⁹ Şimdi bu ayetlerin tahliline geçelim:

İsrailoğullarının, Hz. Peygamberden önceki peygamberlere, getirdikleri mucizelere ve kendilerine verilen nimetlere karşı takındıkları olumsuz tavrın anlatıldığı ayetlerden sonra içinde buldukları menfî tavrın ne derece katı olduğunun çarpıcı bir teşbihle ifade edildiği bu ayet, içinde birçok anlamı barındıran son derece veciz bir cümle ile sona erer: *“Allah yaptıklarınızdan gâfil değildir”*:

“Sonra bunun peşinden kalpleriniz yine katılaştı. Şimdi o taş gibi hatta daha da katı. Çünkü öylesi taşlar vardır ki, ondan ırmaklar kaynar. Ve yine öylesi taşlar vardır ki, yarılp ondan sular çıkar. Öylesi de vardır ki, Allah korkusuyla aşağıya düşer. Allah sizin yaptıklarınızdan habersiz değildir.”⁴⁰⁰

³⁹⁷ Zümer 39/32.

³⁹⁸ Yılmaz, a.g.m., s. 148.

³⁹⁹ Yılmaz, a.g.m., ss. 148-149.

⁴⁰⁰ Bakara 2/74.

Bursevî'ye göre bu ayet, geçmiş haberlerle ilgili H.z. Peygamber (s.a.v.) zamanındakilere bir hitaptır ve Allah kalplerin katılaşmasını engellemek için, yumuşamasına ve incelmesine sebep olan olayı bildirmiştir.⁴⁰¹ Söz konusu olay İbn Abbas'tan rivayetle şöyledir: İsrailoğullarından bir adam varis olmak için bir akrabasını öldürür ve cesedini bir yol kavşağına atar. Sonra bunu Hz. Musa'ya şikâyet eder. O da katili bulmak için çalışır. Katili ortaya çıkaramayınca ona “Bizim için bunu Rabbinden iste de katilin kim olduğunu bize açıklasın” derler.⁴⁰² Hz. Musa da Allah'a bunu sorar. Allah da onlardan bir inek kesmelerini ve bir parçasıyla maktule vurmalarını ister. Öyle yaparlar ve maktul dile gelip katili deşifre eder. Bu mucizeyi zikretmekle Allah Bursevî'ye göre Hz.Peygamber zamanındakilerin öncekiler gibi kalplerinin katılaşmasını engellemek istemektedir.

Kuşeyrî de bu ayet bağlamında Allah Teâlâ'nın, yüce ayetleri ayan beyan gördüklerinde bu kimselere inayetiyle yardım etmediğini, kendileri için hidayeti yaratmadığını, birçok ayetin kendilerinde kasveti artırdığını, Allah'ın onlar üzerindeki gizli takdirini ancak sıkıntı üzerine sıkıntı olacak şekilde kendilerine gösterdiğini ifade eder.⁴⁰³

Kalplerin katılaşması meselesine gelince, onu “yumuşaklığın, rahmetin ve Allah'a olan huşunun gitmesi”⁴⁰⁴ şeklinde açıklayan Cevzî'nin yansıra Kurtubî “Allah'a tevbe etmek ve ayetleri kavramaktan hâli olmak”⁴⁰⁵ demiş, Elmalılı Hamdi Yazır ise “peygamberlerin ve peygamberler eliyle gönderilen ayât-ü mucizâtın kendilerine kar etmemesi”⁴⁰⁶ şeklinde izah etmiştir. Fahreddin Râzî bu ifadeyle ilgili olarak şu tefsirde bulunur: Kalp; delilleri, ayetleri ve ibret verici şeyleri mütalaa etmesinden ötürü, etkilenir. Kalbin etkilenmesi ise inadı, isyanı, kibirlenmeyi bırakıp Allah'a taâtı ve huşuyu izhar etmesinden ibarettir. Onu bu niteliklerden uzaklaştıran şey kalbe arız olduğu zaman etkilenmeme hususunda o, taşa benzemiş olur. Bu sebepten dolayı “kalp katılaştı” denilir. Yine bu sebepten ötürü Allah Teâlâ müminleri kalp inceliğiyle vasfederek, “*Ahenkli ve yer*

⁴⁰¹ Bursevî, a.g.e., I, s. 111.

⁴⁰² Râzî, a.g.e., III, s. 114.

⁴⁰³ Kuşeyrî, Ebû'l-Kâsım Zeynüslâm Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik (v. 465/ 1072), **Letâifü'l-İşârât Tefsîr Sûfî Kâmil li'l-Kur'âni'l-Kerîm**, tah. İbrâhîm Besyûnî, I-III, 2. b., el-Hey'etü'l-Misriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, Kâhire, 1981, I, s. 102.

⁴⁰⁴ Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahman b. Alî b. Alî b. Muhammed Bağdâdî (v. 597/ 1201), **Zâdü'l-Mesîr fi 'İlmi't-Tefsîr**, 4. b., I-IX, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrût 1407/1987, I, s. 102.

⁴⁰⁵ Kurtubî, II, s. 204.

⁴⁰⁶ Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır (v. 1361/1942), **Hak Dini Kur'an Dili**, I-VIII, Diyanet İşleri Reisliği Yayınları, Ankara, 1935, I, s. 388.

*yer tekrarlanan bir kitap olmak üzere...Rablerine derin saygı gösterenlerin ondan derileri ürperir*⁴⁰⁷ buyurmuştur.⁴⁰⁸

Kalplerinin taştan daha da katı olması hususunda mecaz mı hakikat mi tartışmaları ortaya çıkmıştır. Bursevî kalbin demir gibi başka katı bir cisme değil de taşa benzetilmesi, taşın katı oluşu sebebiyledir. Çünkü demir haddizatında ateşe girdiği zaman eriyebilir. Öte yandan bu hakiki manaya gelmez. Kalplerinin taştan daha da katı oluşu onların gaybla ilgili bir meselede şüpheli bir tavır takınmaları ve tereddüt içinde olmaları anlamında yapılmış bir teşbihtir. Bu da -Allahu a'lem- inanmayacaklarını Allah'ın bildiği bir kavim hakkındadır.⁴⁰⁹

Allah korkusundan taşın yuvarlanıp düşmesi meselesindeki hakikat-mecaz tartışmalarından dolayı ayetteki (مُهًا) zamirinin nereye merci olduğu konusunda çeşitli görüşler vardır. Müfessirlerin çoğunluğuna göre her ne kadar taş akledip anlayamasa bile buradaki zamir taşa aittir.

Râzî'nin kalamî meseleleri bir kenara bırakıp ayetteki teşbihi en iyi ifadelendirdiğini düşündüğümüz şu tefsiri aktarmak yerinde olacaktır: Buldukları yüksek yerlerden yuvarlanıp da aşağıya inen taşlar vardır. Ancak bu kâfirler inat ve kibirlerinde devam etmektedirler. Buna göre sanki yüksekten inmek bir inkıyâd (itaat gösterme) misali olarak verilmiştir. Eğer bu iniş ihtiyarî olan ve akıllı kimse tarafından yapılmış olsaydı, bu Allah'a karşı duyulan haşyetten ötürü olurdu. Bu ayetin bir benzeri şudur: *“Derken oradan yıkılmak isteyen bir duvar buldular da, Hızır onu doğrulttu”*⁴¹⁰ Bu kendisinde meyil olan duvar demektir. Yere düşmeye hazır olmak ise eğer böyle bir şey canlı ve irade sahibi birinden zuhur etmiş olsaydı, bu şey yıkılmayı istemiş olurdu. Arapların şu sözü bu durumla ilgilidir: *“Alacalı atların ağıllarından uzaklaştığını ve tepelerin o atların tırnakları altında secdeye kapandığını görürsün.”* burada şair, tepelerin atlara karşı koyamayıp üzerlerine onların izlerinin çıkmasını, tepelerin at tırnaklarına secde etmesi şeklinde göstermiştir. İşte *mütefekkirler* de Allah Teâlâ'nın *“Yedi gök ile yer ve bunların içinde bulunan varlıklar O'nu tesbih ederler. Hiçbir şey hariç olmaksızın hepsi O'nu hamd ile*

⁴⁰⁷ Zümer 39/23.

⁴⁰⁸ Râzî, a.g.e., III, s. 128.

⁴⁰⁹ Bursevî, a.g.e., I, s. 111.

⁴¹⁰ Kehf 18/7.

*tesbih eder*⁴¹¹; “Göklerde ve yerde olan her varlık Allah’a secde eder...”⁴¹²; “Bitkiler ve ağaçlar da Allah’ı secde eder”⁴¹³ ayetlerini bu izah tarzına göre tevیل etmişlerdir.⁴¹⁴

Sureye isim olarak verilen “Bakara Kıssası”nın sonunda yer alan bu ayet, “Allah yaptıklarınızdan gâfil değildir” şeklinde bitmektedir. Bunun anlamı Allah, ayetlerini yalanlayan ve Resul (s.a.v)’in nübüvvetini inkâr edenlerin⁴¹⁵, İsrailoğulları ve Yahudilerin haberlerindeki batıl olan şeyleri konuşanların yapmış oldukları kötü amel ve pis fiillerden gâfil değildir.⁴¹⁶ Çünkü Allah bu kalpleri katılaştırmış olan kimseleri gözetlemekte, onları dünya ve ahirette cezalandırmak için yapıp ettiklerini muhafaza edip tek tek saymaktadır.⁴¹⁷ Bu ayetin benzeri “*Senin Rabbin unutmaz*”⁴¹⁸ ayetidir. Bu ayette günahlardan sakınıp Allah’a itaat etsinler diye İsrailoğullarına ilahi bir tehdit ve büyük bir korkutma vardır.

Peki, Allah’ın gâfil olmamakla vasıflanması doğru olur mu? Fahreddin Râzî bu soruyla ilgili olarak öncelikle Kâdî’nin* cevabını aktarır: Eğer “Allah gâfil değildir” şeklindeki nitelendirme doğru olur mu diye sorulursa bunun cevabı “hayır”dır. Çünkü bu, Allah hakkında gafletin olabileceği vehmini uyandırır. Ancak Râzî bu cevaba katılmaz. Çünkü bir varlıkta bir sıfatın olmadığını söylemek, “O Allah’ı ne bir uyuklama ne de bir uyku alır”⁴¹⁹; “O doyurur fakat doyurulmaz”⁴²⁰ ayetlerinin de gösterdiği gibi o sıfatın, o varlık hakkında düşünülmesinin doğru olabileceği manasına gelmez.⁴²¹

Sonuç itibarıyla Allah’ın söz konusu Yahudilerin yapıp etmelerinden gâfil olmadığını bildirmesi, bu amellere karşı verilecek olan cezanın kayıt altına alındığının, hepsinden hesaba çekilecekleri güne kadar ertelendiğinin ve fakat görmezden gelinmeyip atlanmayacağını bir göstergesidir. Allah gâfil değildir çünkü o âlim, kâdir, muhîr ve âdildir.

⁴¹¹ İsrâ 17/44.

⁴¹² Nahl 16/49.

⁴¹³ Rahmân 55/6.

⁴¹⁴ Râzî, a.g.e., III, s. 131.

⁴¹⁵ Tabersî, Ebû Alî Fadl b. Hasen (v. 548/ 1153), **Mecmau’l-Beyân fî Tefsîri’l-Kur’ân**, I-X, Müessesetü’l-A’lemî li’l-Matbûa’, Beyrût, 1995/1415, I, s. 270.

⁴¹⁶ Taberî, a.g.e., I, ss. 365-366.

⁴¹⁷ Taberî, a.g.e., I, 366; Râzî, a.g.e., III, s. 107.

⁴¹⁸ Meryem 19/64.

* Kâdî Abdullah Cebbâr b. Ahmed (v.415/1024)

⁴¹⁹ Bakara 2/255.

⁴²⁰ En’âm 6/14.

⁴²¹ Râzî, a.g.e., III, s. 132.

Gafletin Allah'tan nefyi bahsinde inceleyeceğimiz ikinci ayet olan Bakara 2/85'ten önceki iki ayette Allah İsrailoğullarından mîsak/söz aldığını ancak onların sözlerinde durmadıklarını bildirmekte, bu ayette ise bunun bedelinin hem bu dünyada hem de ahirette çok acı olacağını net bir şekilde ifade etmektedir:

“Sonra sizler yine o kimselersiniz ki birbirinizi öldürüyor, içinizden bir gurubu yurtlarından çıkarıyor, onlara karşı günah ve düşmanlık hususunda birleşip yardımlaşıyorsunuz. Eğer onlar esir olarak size gelirlerse onlarla fidyeleşiyorsunuz. Halbuki onları yurtlarından çıkarmak size haramdı. Yoksa siz kitabın bir kısmına inanıyorsunuz da bir kısmını inkâr mı ediyorsunuz? Şu halde içinizden böyle yapanların cezası dünyada bir rüsvaylıktan başka bir şey değildir. Kıyamet gününde de onlar azabın en çetinine uğratılacaklardır. Allah yaptıklarınızdan habersiz değildir.”⁴²²

Ayetin nüzul sebebi şöyledir⁴²³: Allah Teâlâ Yahudilere Tevrat'ta kan dökmelerini haram, fidye verip esir serbest bırakmayı ise farz kılmıştı. Kaynuka ve Kurayza, Evs ve Hazrec gibi iki kardeş (ırkdaş) kabileydiler. Evs ve Hazrec arasında bir savaş olacak olsa Kaynukaoğulları Hazrec, Nadiroğulları ve Kurayza ise Evs kabilesiyle ittifak ediyordu. Her iki gurup da ellerindeki Tevratla bunun kendilerine yasaklandığını bildikleri halde kan dökülene kadar mütteliklerine yardım ediyorlardı.

Evs ve Hazrec putlara tapan, cennet, cehennem, kıyamet, kitap, haram, helal tanımayan bir topluluktu. Bu iki Yahudi topluluğu ise Savaş sona erdiğinde, ellerindeki Tevrat'ı tasdikleyici olarak esirleri fidye karşılığında serbest bırakıyordu. Kaynukaoğulları Evs'in elindekileri, Nadiroğulları ve Kurayza da Hazrec'in elindeki esirleri kurtarıyordu. Bunlar kan davası güder ve şirk ehline yardım ederek içlerinden olan kimseleri öldürenlerin peşine düşer ve onları öldürürlerdi. Allah Teâlâ da bunun üzerine *“Yoksa siz kitabın bir kısmına inanıyorsunuz da bir kısmını inkâr mı ediyorsunuz?”* yani Tevrat'ın hükmüne göre fidye⁴²⁴ veriyorsunuz da Tevrat'taki *“Öldürmeyin, dünyanın arzularına kendinizi kaptırarak Allah'ı bırakıp da putlara tapan ehli şirke yardım etmek suretiyle insanları yurtlarından çıkarmayın”* hükmüne rağmen öldürüyorsunuz, buyurmuştur.

⁴²² Bakara 2/85.

⁴²³ Taberî, a.g.e., I, s. 397.

⁴²⁴ Cevzî, *Tezkiretü'l-Erîb fi Tefsîri'l-Garîb*, tah. Ali Hüseyin Bevvâb, I-II, Mektebetü'l-Ma'ârif, Riyad, 1407/1986, I, s. 58.

Allah Teâlâ Yahudi topluluklarının yapıp etmeleriyle ilgili olan haberi verdikten sonra “*Allah yapmakta olduklarınızdan gâfil değildir*” buyurmuştur. Bu, Allah’ın onların yaptıkları kötü ameller konusunda dikkatsiz olmadığı aksine ahirette bu amellerle kendilerini cezalandırana ve dünyada da hak ettikleri karşılığı verene kadar her birini tek tek saymakta ve muhafaza etmekte olduğu manasına gelir.⁴²⁵ Öte yandan bu ayette şiddetli bir tehdit,⁴²⁶ günaha karşı büyük bir engelleme ve tattan dolayı da büyük bir müjde vardır. Çünkü Allah kâdir olanların en muktediridir. Gaflet de onun için söz konusu olmayacağına göre bu, Allah’ın adalet sıfatı gereği, haklar hak sahibine ulaşacaktır demektir.⁴²⁷

Bilhi eksiklikleri nedeniyle geçmiş büyük peygamberlerin, Yahudi veya Hıristiyan olduğuna safça inanan aşağı tabakadan gayri müslimlerin söylemlerine karşı Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur⁴²⁸:

*“Yoksa siz, muhakkak ki İbrahim, İsmail, İshak, Yakub ve torunları Yahudiler miydi diyorsunuz? De ki: Siz mi daha iyi bilirsiniz yoksa Allah mı? Yanında Allah’tan olan bir şehadeti saklayandan daha zalim kim olabilir? Allah sizin yaptıklarınızdan habersiz değildir.”*⁴²⁹

Yahudi ve Hıristiyanlar, İslam karşısında kendilerini meşru bir zemine taşıyabilmek için Hz. İbrahim, İsmail, İshak, Yakub ve torunlarının, tevhid ve hanîflik üzere olduklarına “Tevrat ve İncil’in şehadet etmesine rağmen”,⁴³⁰ Yahudi ve Hıristiyan olduklarını iddia ediyorlardı. Bunun asılsızlığı ortada idi çünkü Yahudilik ve Hıristiyanlık zaman olarak o peygamberlerden sonra gelmişti. “İddialarının asılsızlığı dolayısıyla da Allah onları kınarken istifham-i inkârî (sözde soru) üslubunu kullanmıştır.”⁴³¹ Buna göre, “sizler şimdi tutup da o peygamberler Yahudi ve Hıristiyan idi mi diyorsunuz yani?” ifadesinin anlamı “o peygamberler Yahudi veya Hıristiyan değillerdi” demekten daha kesin ve daha vurgulu bir ifadedir.

⁴²⁵ Taberî a.g.e., I, s. 402; Tabersî, a.g.e., I, s. 292.

⁴²⁶ Beydâvî, Nâsiruddîn Ebî Said Abdullah b. Ömer b. Muhammed (v. 685/ 1286), **Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl**, I-II, el-Mektebetü’t-Tevfikîyye, Kâhire, ty., I, s. 93.

⁴²⁷ Râzî, a.g.e., III, s. 174

⁴²⁸ Mevdûdî, Seyyid Ebu’l-A‘lâ (v. 1399/1979), **Tefhîmü’l-Kur’ân**, ter. Ahmed Asrar, I-VII, Bengisu Yayıncılık, İstanbul 1997, I, s. 136.

⁴²⁹ Bakara 2/140.

⁴³⁰ Taberî, a.g.e., I, s. 574; Beydâvî, a.g.e., I, s. 115; Râzî, a.g.e., III, s. 518; Tabersî, a.g.e., I, s. 411.

⁴³¹ Râzî, a.g.e., IV, s. 99.

Öte yandan peygamberlerin ayette özellikle karşı çıkılan husus ise Yahudi ve Hıristiyanların kendi kitaplarında, geleceğini çok açık bir şekilde bildikleri ve O'na tabi olacaklarına dair söz verip şهادette buldukları Hz. Peygamber geldiğinde bu şهادetlerini gizlemeleridir. O şهادet ise yalnızca Allah'la onlar arasında kalan bir husustu. Zira islamın ilk muhatapları olan Mekkeliler ümmi bir kavimdi. Bu sebeple Yüce Allah ayetin sonunda “Allah yaptıklarınızdan gâfil değildir”, o sizin gizlediklerinizi de açığa vurduklarınızı da bilir ve buna göre sizi hesaba çekip cezalandıracaktır, tehdidinde bulunmaktadır.⁴³² Fahreddin Râzî'ye göre Allah Teâlâ'nın bu buyruğu her türlü va'id'i⁴³³ içine alan bir ifadedir. Allah'ın kişinin gizlediği ve açıktan yaptığı her türlü şeyi bildiğini, hiçbir şeyin O'na gizli kalmadığını,⁴³⁴ her işinin gerisinde Allah'ın cezalandırmasının olduğunu, ameli iyiye iyilikle, kötüye kötülükle karşılık bulacağını düşünen kimse bir an bile korkusuz ve endişesiz kalmaz.⁴³⁵ Çünkü Allah her şeyi kuşatandır.⁴³⁶

Konuyla ilgili bir başka ayet de, çoğu müfessirin benimsemiş olduğu meşhur görüşe göre, Hz. Peygamber'in Beyt-i Makdis'ten Kâbe'ye döndürülmeyi beklemesinden ötürü nazil olan şu ayettir:

*“(Ey Muhammed), biz senin yüzünün göğe doğru çevrilip durduğunu (gökten haber beklediğini) görüyoruz. (Merak etme) elbette seni hoşlanacağın bir kibleye döndüreceğiz. (Bundan böyle) yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir. Nerede olursanız yüzlerinizi o yöne çevirin. Şüphe yok ki kendilerine kitap verilenler, bunun Rableri tarafından bir gerçek olduğunu bilirler. Allah onların yaptıklarından gâfil değildir.”*⁴³⁷

Hız. Peygamber'in Beyt-i Makdis'tense Kâbe'ye yönelmeyi arzulamasının sebepleri konusunda birkaç görüş zikredilir. Bunlardan birincisi Yahudiler'in “O bize muhalefet ediyor sonra da kalkıp kiblemize dönüyor. Biz olmasaydık nereye döneceğini bilemeyecekti” şeklindeki söylemleri, ikincisi Kâbe'nin Hz. İbrahim'in kiblesi olması, üçüncüsü ise Hz. Peygamber'in bunun Arapların islam'a meyletmesine ve girmesine sebep olacağını düşünmüş olmasıdır.⁴³⁸

⁴³² Yılmaz, a.g.m, s. 150.

⁴³³ Beydâvî, a.g.e., I, s. 115.

⁴³⁴ Tabersî, a.g.e., I, s. 412.

⁴³⁵ Râzî, a.g.e., IV, s. 100.

⁴³⁶ Bursevî, a.g.e, I, s. 166.

⁴³⁷ Bakara 2/144.

⁴³⁸ Râzî, a.g.e., IV, s. 123; Mevdûdî, a.g.e., I, s. 141.

Kendilerine kitap verilen Yahudiler⁴³⁹, Kâbe'ye yönelmenin İbrahim ve zürriyetine ve ondan sonraki diğer kullarına farz kılındığını biliyorlardı.⁴⁴⁰ Dolayısıyla Allah kendilerinin kitaplarındaki bu bilgileri saklamasından gâfil olmadığını ifade etmiştir.

Ayetteki “Allah onların yaptıklarından gâfil değildir” ifadesinde ayeti (ta3lemun) şeklinde okuyan İbn Amr, Hamza ve Kisâi hitabı Müslümanlara atfetmiştir.⁴⁴¹ Buna göre ayetin manası, “Ey Müminler, Allah onun emrine, farzlardaki taatine uyma ve Beyt-i Makdis'te kıldığınız namazlarınızdaki imanınız hususunda yaptıklarınızdan habersiz değildir. Bundan böyle de namazlarınız Mescid-i Haram'a doğrudur. Allah bu konuda yanılığa düşmüş veya ihmalkârlık yapmış değildir. Aksine O, bütün bunları sizin için tek tek sayıyor ve katında muhafaza ediyor ta ki size en güzel karşılığı ve en faziletli sevabı verecektir”, anlamındadır.⁴⁴² Öte yandan Beydâvî bu okuyuşu (ta3lemun), iki guruba da hamlederek, ayeti Yahudiler için bir va'ad, Müslümanlar için ise bir va'ad şeklinde yorumlamıştır.⁴⁴³

Kible ile ilgili anlam bakımından Bakara 2/144 ile yakınlığı bulunan şu ayette her nerede ve ne zaman olursa olsun, devamlı bir şekilde yüzlerin Kâbe'ye çevrilmesi emredilmiştir:

*“Nereden (yola) çıkarsan, yüzünü Mescid-i Haram'a çevir. Bu elbette Rabbinden gelen bir haktır. Allah sizin yaptıklarınızdan gâfil değildir.”*⁴⁴⁴

Allah'ın “Allah sizin yaptıklarınızdan gâfil değildir” ifadesine gelince bu Râzî'ye göre, bildikleri halde hakkı gizleyen ve “Onları yöneldikleri kiblelerinden döndüren nedir? Muhammed doğduğu yere ve atasının dinine özlem duyuyor” diyerek herkesi şüpheye düşürmeye çalışan inatçı kişilerin yaptıklarından Allah gâfil değildir, anlamına gelir.⁴⁴⁵ Bursevî'ye göre ise bu “Allah size bununla en güzel karşılığı verecektir” anlamında müminler için bir va'addir.⁴⁴⁶ Elmalılı ise bu ifadenin “Yolculukta veya değil, bu emre

⁴³⁹ Taberî, a.g.e., II, s. 23; Tûsî, a.g.e., II, s. 15; Râzî, a.g.e., IV, s. 138.

⁴⁴⁰ Taberî, a.g.e., II, s. 23; Beydâvî, a.g.e., I, s. 121; Râzî, a.g.e., IV, s. 138; Kurtubî, a.g.e., II, s. 445.

⁴⁴¹ Beydâvî, a.g.e., I, s. 118; Râzî, a.g.e., IV, s. 139; Kurtubî, a.g.e., II, s. 445; Elmalılı, a.g.e., I, s. 529.

⁴⁴² Taberî, a.g.e., II, s. 24.

⁴⁴³ Beydâvî, a.g.e., I, s. 118; Elmalılı, a.g.e., I, s. 529.

⁴⁴⁴ Bakara 2/149.

⁴⁴⁵ Râzî, a.g.e., IV, s. 156.

⁴⁴⁶ Bursevî, a.g.e., I, s. 172.

muvafık veya muhalif amellerinizden hiçbiri ecirsiz veya cezasız kalmaz”⁴⁴⁷ anlamında olduğunu söylemiştir.

Gafletin Allah’tan nefyi bahsinde ele aldığımız ayetlerden Bakara suresindeki ayetlerden sonra sırasıyla diğer surelerdeki ayetleri inceleyeceğiz. Bunlardan ilki Âl-i İmran suresinde geçmektedir:

*“Deki: “Ey kitap ehli, gerçeği görüp bildiğiniz halde, niçin Allah’ın yolunu eğri göstermeye yeltenerek iman edenleri Allah’ın yolundan döndürmeye çalışıyorsunuz? Allah yaptığınız hiçbir şeyden gâfil değildir.”*⁴⁴⁸

Ayetin öncesiyle irtibatı hususunda Fahreddin Râzî şu açıklamaları getirmiştir: Allah Hz. Muhammed’in nübüvvetine, Tevrat ve İncil’de O’nun geleceğini müjdeleyen ayetlerden deliller getirdikten sonra Ehl-i Kitabın şüphelerini zikretmiştir. Birinci şüphe, neshi inkâr etmeleriyle ilgili olan şüphedir. Allah Teâlâ buna, *“Yakup’un kendisine haram kıldığı şeylerden başka, yiyeceğin her türlü İsrailoğulları için haram idi”*⁴⁴⁹ ayetiyle cevap vermiştir. İkinci şüphe, Kâbe, namazda Kâbe’ye yönelmenin gerekliliği ve onu haccetmenin farziyetiyle ilgili olan şüphelerdir. Allah Teâlâ buna da, *“Şüphesiz âlemlere bereket ve hidayet kaynağı olarak insanlar için kurulan ilk ev (mâbet), Mekke’deki (Kâbe)dir”*⁴⁵⁰ ayetiyle cevap vermiştir. Bunlardan sonra Allah, *“Bu apaçık deliller ortaya çıkıp şüpheleriniz yok olduktan sonra niçin hala Allah’ın ayetlerini inkâr ediyorsunuz?”* buyurmuştur. Yine bir önceki ayetteki *“Allah yaptığınız her şeye şahid olduğu halde”* buyruğu, Allah Teâlâ sizin yaptıklarınıza şahid olup bundan dolayı sizi cezalandıracağı halde, sizler niçin Hz. Muhammed’in doğruluğunu gösteren Allah ayetlerini inkâr ediyorsunuz? Bu durum, Allah’ın ayetlerini inkâra cüret göstermemenizi gerektirir, manasındadır.⁴⁵¹

Bu ayetin akabinde Allah yine Ehl-i Kitab’a seslenerek sanki şöyle demiştir: Ey Yahudi topluluğu, İsrailoğulları ve Allah’ın kitabını tasdik etmeyen diğer kimseler! Şahid olduğunuz halde iman edenleri Allah’ın yolundan, peygamberleri, evliyaları ve Ehl-i

⁴⁴⁷ Elmalılı, a.g.e., I, s. 536.

⁴⁴⁸ Âl-i İmrân 3/99.

⁴⁴⁹ Âl-i İmrân 3/93.

⁴⁵⁰ Âl-i İmrân 3/96.

⁴⁵¹ Râzî, a.g.e., VIII, 166, s. 167.

İman'ın koyduğu delillerden, “yani ebedî saadete ulaştıran hak dinî tevhid ve islamdan”⁴⁵² niçin saptırıyorsunuz?⁴⁵³

“Sizler şahitler olduğunuz halde” ibaresi birkaç şekilde tefsir edilmiştir:

- 1- Allah'ın yolundan saptırdığınıza şahitsiniz.⁴⁵⁴
- 2- Öğrendiğiniz ve kitaplarda bulduğunuz hakka şahitsiniz.⁴⁵⁵ Söz konusu hakk ise Hz. Muhammed'in nübüvvetine delalet eden delillerdir.⁴⁵⁶
- 3- Siz milletler arasında sözüne ve hükümlerdeki şahitliğine güvenilen adil kimselersiniz.⁴⁵⁷
- 4- Siz akıllısınız.⁴⁵⁸

Ayette geçen “Allah'ın yolundan saptırma” hususunda müfessirler şöyle söylemişlerdir: Ehl-i Kitap'ın inananları Allah'ın yolundan saptırmak istemeleri, zayıf Müslümanların kalplerine şevke şüphe sokmak suretiyle oluyordu.⁴⁵⁹ Ayrıca onlar Hz. Muhammed (s.a.v.)'in sıfatlarının kendi kitaplarında anlatıldığını da inkâr ediyorlardı.⁴⁶⁰

Kurtubî “*onda bir eğrilik aramaya yeltenerek*” lafzında ki, lügatta, duvarda ve ayakta duran insanlardaki mevcut eğrilik⁴⁶¹ anlamına gelen (عَوَجٌ) kelimesinin, dinde, kelimada, amelde eğrilik ve müstakim yoldan çıkararak şey, manasına geldiğini ifade etmiştir.⁴⁶² Cevzî'ye göre bu kelime tahrif⁴⁶³ anlamına gelirken, Tabersî'ye göre ise bu düpedüz dalâlettir.

Bundan önceki ayette kötü amel, Ehl-i kitab'ın açıktan açığa yaptıkları küfrü (ayetleri yalanlama) iken Allah ayeti “Onların yaptıklarına Allah şahidtir” diye sonlandırdı. Kötü amel bu ayette islamdan Müslümanları saptırmak olunca ki bunu gizli gizli

⁴⁵² Bursevî, a.g.e., I, s. 350.

⁴⁵³ Taberî, a.g.e., III, s. 22.

⁴⁵⁴ Taberî, a.g.e., III, s. 22; Beydâvî, a.g.e., I, s. 222.

⁴⁵⁵ Taberî, a.g.e., III, s. 22.

⁴⁵⁶ Kurtubî, a.g.e., V, s. 234; Tabersî, a.g.e., I, s. 352.

⁴⁵⁷ Beydâvî, a.g.e., I, s. 221.

⁴⁵⁸ Kurtubî, a.g.e., 5, s. 234; Tabersî, a.g.e., I, s. 352.

⁴⁵⁹ Beydâvî, a.g.e., I, s. 221; Râzî, a.g.e., VIII, s. 168; Tabersî, a.g.e., I, s. 352.

⁴⁶⁰ Tabersî, a.g.e., I, s. 352.

⁴⁶¹ Ebû Ubeyde, Ma'mer b. Müsennâ Teymî Basrî (v. 209/824), **Mecâzü'l-Kur'ân**, tah. Muhammed Fuad Sezgin, 2. b., I-II, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût, 1401/1981, I, s. 98; Begavî, a.g.e., II, s. 75.

⁴⁶² Kurtubî, a.g.e., V, s. 233.

⁴⁶³ Cevzî, **Tezkiretü'l-Erîb fî Tefsîri'l-Garîb**, a.g.e., I, s. 96.

yapıyorlardı, Allah da “Allah yaptıklarınızdan gâfil değildir” buyurdu.⁴⁶⁴ Bu tıpkı gidişatını beğenmediği kölesine efendinin, “Senin ne durumda olduğun bana gizli değil. Bilmediğimi zannetme!” demesi gibidir. Dolayısıyla bu, kâfirler için bir “tehdit”⁴⁶⁵ ve va‘iddir.⁴⁶⁶ Ayrıca Allah Teâlâ’nın her iki ayette de “De ki: Ey Ehl-i Kitap...” hitabını tekrarlamasındaki gaye, onları en güzel bir şekilde kınamaktır. Bundan dolayı bu hoş hitabın tekrar etmesi, onları sapma ve saptırma hususundaki yollarından çevirme konusunda yumuşak davranma ilkesine daha uygundur ve din hususunda onlara nasihat edip tuttukları kötü yoldan geri çevirmeye daha güzel delalet etmektedir.⁴⁶⁷

Konumuzla ilgili olarak Medenî surelerde geçen bu 6 ayetin ortak özelliği, Kitap Ehl-i ile ilgili olması, onların insanlardan gizledikleri hususlardan Allah’ın gâfil/habersiz olmadığına ısrarla vurgulanmasıdır. Bu konudaki Mekkî ayetlerin ilki En‘âm Suresi’nde geçmektedir:

*“Her birinin yaptıkları işlere göre dereceleri vardır. Rabbin onların yaptıklarından gâfil değildir.”*⁴⁶⁸

Bu ayetin öncesinde Allah, cin ve insan topluluğuna içlerinden peygamberler gönderip kendilerini ahiret hususunda uyardıklarını, onların da bunu kabul ettiklerini ardından dünya hayatının akıllarını çelmesiyle kâfir olduklarına yine bizzat kendilerinin şahit olduğunu ifade etmektedir.⁴⁶⁹ Dolayısıyla Allah şöyle buyurmuştur:

*“Rabbin uyarıdan habersiz olan toplumlara zulüm sebebiyle de olsa helak edici değildir,”*⁴⁷⁰ bilakis onlara, Allah’ın hüccetlerine karşı kendilerini uyarın, onlara engel olsun ve kendilerini apansız cezalandırmayın diye birer Resul göndermiştir.⁴⁷¹

Taberî’ye göre “zulüm ile” lafzı şu manaya gelir: Allah Teâlâ, kendilerine Resuller göndermeksizin, yani kendisiyle onlar arasında mazeretler olmaksızın sadece şirkleri

⁴⁶⁴ Beydâvî, a.g.e., I, s. 221; Râzî, a.g.e., VIII, s. 168.

⁴⁶⁵ Tabersî, a.g.e., I, s. 352; Âlûsî, Ebû’s-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd Hüseyinî (v. 1270/1854), **Ruhu’l-Me‘ânî fî Tefsîri’l-Kur‘ânî’l-‘Azîm ve’s-Seb‘i’l-Mesânî**, tas. Muhammed Hüseyin el-‘Arab, I-XXX, Dârü’l-Fikr, Beyrût, 1417/1997, IV, s. 25.

⁴⁶⁶ Zemahşerî, **el-Keşşâf ‘an Hakâiki’t-Tenzîl ve ‘Uyûni’l-Ekâvîl fî Vucûhi’t-Te’vîl**, I-IV, şerh ve dâbt ve mürâcaa’ Yûsuf el-Hamedî, Mektebetü Mısır, Mısır, t.y., I, s. 346.

⁴⁶⁷ Râzî, a.g.e., VIII, s. 168-169.

⁴⁶⁸ En‘âm 6/132.

⁴⁶⁹ Tabersî, a.g.e., III, s. 165.

⁴⁷⁰ En‘âm 6/131.

⁴⁷¹ Tabersî, a.g.e., III, s. 165; Kurtubî, a.g.e., IX, s. 33.

dolayısıyla onları helak etmedi. Dolayısıyla En‘âm 8/131, “*Ey cin ve insan topluluğu! Biz size içinizden peygamberler göndermedik mi?*” ayetinin peşinden gelmiştir. Dolayısıyla bu ayet “Biz ancak bunu, toplulukları hatırlatma ve uyarı olmaksızın helak etmemek için yaptık”, demektir.⁴⁷² Konuyla ilgili olarak Bursevî *Te‘vilâtu‘n-Necmiyye*’den şunları aktarır:

Ruhanî hazırlık, çocukluktaki hazların yerine getirilmesiyle bozulmaz. Bunun istisnası ise kulun aklî feyzini ve buluş çağında hak olan ilhamın feyzini kabulüne hazırlıklı olmasıdır. Çünkü ilhama muhalefet eder de hevanın peşini tutarsa bununla, ilahi feyzin kabulüne olan hazırlığın latifliği bozulur. Şu ayet bu duruma örnektir: “*Hevanın peşini tutma çünkü seni Allah yolundan saptırır*”⁴⁷³. Bu da Allah Teâlâ’nın kendilerine Resuller göndererek daveti onlara ulaştırmadan, onlar da bu davete muhalefet etmeden azap etmemesi gibidir. Çünkü Allah, onlar muhalefet ettikten sonra azap etmiştir.⁴⁷⁴

Sonraki ayette ise Râzî’ye göre umûmî bir hitap söz konusudur. Ayetle ilgili olarak şu açıklamalarda bulunmuştur: bu ayet, itaat eden ve isyankâr eden hakkında umumîdir. Herkes için işlediği amel kadar dereceler vardır. Bu bazen noksan seviyede olur, bazen de kâmil dereceye yükselir. Allah Teâlâ bunların hepsini en ince detayına kadar bilir, bu derecelerden her birini layık olduğu karşılığa göre tertip eder. Eğer hayır işlemişse iyi bir derece, şer işlemişse kötü bir derece vardır.⁴⁷⁵ Dolayısıyla herkes hak ettiğini alır. Nitekim Allah Teâlâ “*Kim zerre kadar bir iyilik yaparsa onu ve kim de zerre kadar bir kötülük yaparsa onu görür*”⁴⁷⁶, buyurmuştur.

Bu ayetin sonu da “*Allah onların yaptıklarından gâfil değildir*” şeklinde bitmektedir. Zemahşerî’ye göre bu, Allah onların yaptıkları (amelleri) hakkında yanılmaz, unutmaz, yanlış yapmaz, onların maksatları, halleri ve hak ettikleri ecirleri Allah’a gizli kalmaz, anlamına gelmektedir.⁴⁷⁷ Ayrıca bu ifade, mahlûkatın bütün işleri hususunda kendilerine bir tenbih ve öğüttür.⁴⁷⁸

⁴⁷² Taberî, a.g.e., VIII, s. 37.

⁴⁷³ Sâd 38/26.

⁴⁷⁴ Bursevî, a.g.e., I, s. 682.

⁴⁷⁵ Râzî, a.g.e., XIII, s. 199; Cevzî, *Tezkiretü‘l-Erîb fi Tefsîri‘l-Garîb*, a.g.e., I, s. 168.

⁴⁷⁶ Zilzâl 99/7-8.

⁴⁷⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, a.g.e., II, s. 126; ayrıca bkz. Bursevî, I, s. 683; Tabersî, III, s. 165.

⁴⁷⁸ Tabersî, a.g.e., III, s. 165.

*“Göklerin ve yerin gaybı (sırrı) yalnız Allah'a aittir. Her iş O'na döndürülür. Öyle ise O'na kulluk et ve O'na dayan! Rabbin yaptıklarınızdan gâfil değildir.”*⁴⁷⁹

Fahrettin Râzî'nin bu ayetle ilgili çok çarpıcı tespitleri vardır. Ona göre insanın bilmeye ihtiyacı olduğu şeyler üçtür: Bunlar mazi (geçmiş), hal (şimdiki zaman) ve istikbal (gelecek)dir. Mazi, insanın daha önce mevcut olan varlığı bilip tanınmasıdır. Daha önce mevcut olan varlık ise insanı yoktan var eden Allah Teâlâ'dır. İnsan, Allah'ın zatının kühünü değil yalnızca O'nun sıfatlarını bilebilir. Bu ayette de O'nun subutî sıfatlarının en kıymetlileri olan ilim ve kudret sıfatı mevcuttur. *“Göklerin ve yerin gaybı Allah'ındır”* beyanından anlaşılan O'nun ilminin, külliyyatın, cüziyyatın, yok olanların, var olanların, hazırların ve gaiblerin hepsi hakkında geçerli olmasıdır. Bu lafız ise sonsuz kemale delalet eder. *“Her iş O'na döndürülür”* buyruğundan anlaşılan ise her şeyin dönüp dolaşacağı merciinin O olmasıdır. Bu da Allah'ın kudretinin büyük, meşietinin sonsuz olması demektir.

İnsanın dünyada yaşadığı zaman içinde kendisi için önemli olan şeyi bilip tanınması ise şimdiki zamana tekabül eder. Bu ise başlangıç itibariyle insanın maddî-manevî ibadetlerle meşgul olması sonuç itibariyle de Allah'a tevekkül etmesidir. İşte bundan dolayı Yüce Allah *“Öyleyse O'na ibadet et. O'na tevekkül et”* buyurmuştur.

İnsanın istikbale dair olan bilme arzusu, ihtiyacı ise bu maddî hayatın sona ermesinden sonra halinin nasıl olacağı düşüncesidir. Allah Teâlâ da, *“Allah itaat edenlerin taatlerini boşa çıkarmaz, isyancı ve inkârcı kimselerin hallerini de ihmal etmez. Onlar mahşerde bir araya getirilir, çok önemsiz şeylerden dolayı bile hesaba çekilirler. Küçük-büyük her hususta kınanır, azarlanırlar. İşin sonunda bir kısmı cennete bir kısmı cehenneme gönderilir”*, manasında *“Rabbin yapmakta olduğunuz şeylerden gâfil değildir”* buyurmuştur.⁴⁸⁰

*“(Ey Muhammed!), zalimlerin yaptıklarından Allah'ı gâfil/habersiz sanma sakın! O sadece onları, gözlerin dehşetten donup kalacağı bir güne erteliyor.”*⁴⁸¹

Bu ayette Allah, tevhidin delillerini beyan edip Hz. İbrahim'in kendisinden onu şirkten korumasını, salih amellere muvaffak kılmasını, kıyamet gününde kendisine rahmet

⁴⁷⁹ Hûd 11/123.

⁴⁸⁰ Râzî, a.g.e., XVIII, s. 81.

⁴⁸¹ İbrâhîm 14/42.

ve mağfiretini tahsis etmesini istediğini anlattıktan sonra hem kıyametin varlığına hem de o günün vasıflarına delalet edecek olan hususları beyan etmiştir.⁴⁸²

Taberî bu ayette Allah Teâlâ'nın Nebisi Muhammed (s.a.v.)'e hitapla şöyle buyurduğunu ifade ediyor: Ya Muhammed, Allah'ı şu senin kavminden olan müşriklerin yaptıklarından habersiz sanma! Bilakis O, onları ve yapmakta olduklarını bilen; hal ve davranışlarını, Allah'ın ilmi dâhilinde olan cezalarını vereceği zamanda kendilerini cezalandırmak için gözetleyendir.⁴⁸³ Dolayısıyla bu ayet Nebî (s.a.v.)'in müşriklerin fiilleri ve Hz. İbrahim'in dinine muhalefetlerine şaşırıktan sonra kendisine bir tesellidir. Yani Hz. İbrahim'in sabrettiği gibi sen de sabret ve bil ki müşriklerin azabının ertelenmesi, onların fiillerine rıza gösterilmesinden dolayı değildir, bilakis isyancılara bir süre mühlet verme sünnettullahtır, demektir.⁴⁸⁴

Zemahşerî ayette geçen gaflet zannı meselesi ile ilgili olarak konuya soru cevap şeklinde şu şekilde bir açıklama getirmiştir: Allah sehiv ve gafletten berî ve yücedir öyleyse nasıl olur da Resulullah, insanların en bilgini olduğu halde Allah'ın gâfil olduğu zannına kapılır da “*Allah'ı gâfil sanma!*” ifadesine muhatap olur dersen buna şöyle cevap veririm: eğer hitap Resulullah (s.a.v.)'e ise bu konuda iki şey söylenebilir: Bunlardan ilki, Resulullah'ın Allah'ı gâfil sanmaması üzere olduğunun tespiti ve tekididir. Allah'ı gâfil olarak düşünmemeye devam et manasındadır. Bu tıpkı “...*Müşriklerden olma!*”⁴⁸⁵, “*O halde sakın Allah ile beraber başka tanrıya kulluk edip yalvarma, sonra azap edilenlerden olursun!*”⁴⁸⁶, “*Ey iman edenler! Allah'a, Peygamberine, Peygamberine indirdiği kitaba ve daha önce indirdiği kitaba iman edin!*”⁴⁸⁷ ayetleri gibidir. İkincisi ise Allah'ın zalimlerin yaptıklarını bildiğine, kendisinden hiçbir şeyin kendisine gizli kalmadığına, azıyla çoğuyla topyekün yaptıkları dolayısıyla kendilerini cezalandıracağına dair bir bildirmedir. Bu tıpkı yine va'îd manasına delalet eden şu ayete benzer: “...*Şahitliği, bildiklerinizi gizlemeyin. Kim onu gizlerse bilsin ki onun kalbi günahkârdır. Allah yapmakta olduklarınızı bilir!*”⁴⁸⁸. Yine muradın şöyle olması da caizdir: “Allah'ın onlara muamelesini, onların ne yaptığını

⁴⁸² Râzî, a.g.e., XIX, s. 140.

⁴⁸³ Taberî, a.g.e., XIII, s. 236; Beydâvî, a.g.e., I, s. 664.

⁴⁸⁴ Kurtubî, a.g.e., XII, s. 157.

⁴⁸⁵ En'âm 6/14.

⁴⁸⁶ Şua'râ 26/213.

⁴⁸⁷ Nisâ 4/136.

⁴⁸⁸ Bakara 2/283.

bilmeyen gâfilin muamelesi zannetme! Aksine O'nun muamelesi, onlar üzerine gözetleyici ve en ince ayrıntısına kadar hesap edici bir muameledir". Hitabın, cehaletinden dolayı Allah'ı gâfil zannetmesi caiz olan diğer kimselere olması halinde ise bunun üzerinde herhangi bir tartışma olmaz.⁴⁸⁹

Sonuç itibariyle bu ayet, Mekke ehli ve diğer bütün şirk ve zulüm ehli için bir va'îd, mazlum için ise bir tesellidir.⁴⁹⁰

*"Ve şöyle söyle: Hamd Allah'a mahsustur. O, âyetlerini size gösterecek, siz de onları görüp tanıyacaksınız (ama artık faydası olmayacaktır). Rabbin, yaptıklarınızdan habersiz değildir."*⁴⁹¹

Allah Teâlâ önceki ayetlerde Nebisi Muhammed (s.a.v)'in dilinden kendisine ibadet etme, müslümanlardan olma ve Kur'ân okuma emirlerini bildirmiş ve herkesin yaptığının karşılığını bulacağını beyan etmiştir. Ardından Nebisi'nden adeta ona verdiği ilmi, hikmet ve nübüvvet hikmetlerine karşılık ya da onu risalet görevini yerine getirmeye ve inzâra muvaffak kılmasına karşılık, Allah'a hamdolsun demesini istemiştir. Ardından *"O size kesin ayetlerini gösterecek siz de onu anlayacaksınız, ama ne var ki bu anlayışınızın size fayda vermeyeceği bir zaman da olacak. Allah yaptıklarınızdan gâfil değildir"*, buyurmuştur.⁴⁹² Allah'ın onların işlediği her ameli gâfil olmadan bilmesi, gaflet ve sehvin, amel edenlere karşılığını verme yoluyla âlim zat olan Allah'a caiz olmaması dolayısıyladır.⁴⁹³

*"Andolsun biz, sizin üstünüzde yedi tabaka (yedi gök) yarattık. Biz yaratmaktan habersiz değiliz."*⁴⁹⁴

Önceki ayetlerde Allah'ın, insanın yaratılışındaki kudreti belirtildikten sonra bu ayette de kâinattaki kudreti ve azameti belirtilmektedir.⁴⁹⁵

Ayette geçen "tabakalar" (طَرَائِق) lafzı, (tar'ika)'nın çoğulu olup bundan murad yedi göğün tabakalarıdır.⁴⁹⁶ Zemahşerî'ye göre, Allah Teâlâ'nın *"Biz yaratmaktan habersiz*

⁴⁸⁹ Zemahşerî, **el-Keşşâf**, a.g.e., II, s. 546.

⁴⁹⁰ Taberî, a.g.e., XIII, s. 236; Beydâvî, a.g.e., I, s. 640; Kurtubî, a.g.e., XII, s. 157.

⁴⁹¹ Neml 27/93.

⁴⁹² Râzî, a.g.e., XXIV, ss. 222-223.

⁴⁹³ Zemahşerî, **el-Keşşâf**, a.g.e., III, s. 431.

⁴⁹⁴ Mü'minûn 23/17.

⁴⁹⁵ Süleyman Ateş, **Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri**, I-XII, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, ty., VI, s. 95.

değiliz” buyruğu ise, Allah’ın bu yedi tabakayı korumaktan, kudretiyle insanların üzerlerindeki konumda tutmaktan gâfil olmadığı ya da bu göğün tabakalarını insanların üzerinde, ancak kendilerine orada rızık ve bereket kapıları açılsın ve onlardan her türlü yararlansınlar diye yaratmış olduğu anlamına gelir.⁴⁹⁷

Ayetteki “*gâfil değildir*” ibaresinin Allah’ın meşietine ve kemalinin son seviyesindeki kudretine taalluk ettiğini ifade eden Bursevî yine konuyla ilgili olarak şunları aktarır: Üstümüzde zahir ve batın örtüler var. Göklerin zahirinde de, bizimle arşın, kürsünün yüksek yerleri arasında kuşatan örtüler var. Öte yandan kalplerde de arzular, şehvetler, meşgul eden iradeler, yığın yığın yığılan gaflet türünden örtüler var. Allah Teâlâ ise gâfillerin yerlerinden yurtlarından, müritlerin yapıp etmelerinden, zahidlerin isteklerinden ve ariflerin anlarından habersiz değildir.⁴⁹⁸

Sonuç itibariyle bu ayette Allah’ın mahlûkata dair bütün malumatları bildiğini haber vermesi, kötülüklerden men etme ve taate teşvik etme sebebiyledir.⁴⁹⁹

“Gafletin Allah’tan nehyi” başlıklı konumuzu genel bir değerlendirmeye alacak olursak tahlil ettiğimiz son ayetten önceki on ayette Allah’ın kullarının yaptıklarından gâfil olmadığı ifadesinin onun ilminin kemaline, bu ayette ise yarattığı her şeyi bilerek ve yerli yerinde yaratmasının ilmiyle birlikte kudretinin kemaline birer işaret olduğunu görmekteyiz.

Söz konusu ayetlerin hepsinde Allah’ın gizli-açık, maddî-manavî, dünyevî-uhrevî hiçbir şeyden gâfil olmadığı ve her şeyi kemal ilmiyle bildiği ve yine her şeyi kemali kudretiyle yarattığı son derece net bir şekilde anlatılmaktadır.⁵⁰⁰

2- Gafletin Peygamber’den nefyi

Kur’ân’da gaflet kavramı Hz. Peygamber’le ilgili olarak iki ayette geçmektedir. Bu ayetlerden birinde bilmemek, haberi olmamak, diğerinde ise unutmak, gaflete düşmek anlamında kullanılmıştır. Bunlardan ilki Yûsuf Suresi’ndedir:

⁴⁹⁶ Taberî, a.g.e., XVIII, s. 12; Bursevî, a.g.e., II, s. 717.

⁴⁹⁷ Zemahşerî, **el-Keşşâf**, a.g.e., III, s. 242.

⁴⁹⁸ Bursevî, a.g.e., II, s. 717.

⁴⁹⁹ Tabersî, a.g.e., VII, s. 181.

⁵⁰⁰ Yılmaz, a.g.m, s. 153.

“(Ey Muhammed!) Biz, sana bu Kur’ân’ı vahyetmekle geçmiş milletlerin haberlerini sana en güzel bir şekilde anlatıyoruz. Gerçek şu ki, sen bundan önce (bu haberleri) elbette bilmeyenlerdendin.”⁵⁰¹

Ayette geçen kasas (الْقَصَص) kelimesinin manasıyla ilgili olarak Fahreddin Râzî birkaç husus zikretmiştir:

Kasas, haberlerin peşpeşe eklenmesi demek olup Arapça kök manası itibarıyla “uymak, tabi olmak” demektir. Nitekim Allah Teâlâ, “Kız kardeşine de ki: O’nun izini takip et”⁵⁰² ve “Şimdi izlerini takip ederek gerisin geri döndüler”⁵⁰³ buyurmuştur. Bu ayette geçen kasas kelimesinin anlatmak manasında masdar olma ihtimali de vardır. Nitekim Arapçada bir kimsenin sözü peşpeşe söyleyip ahenkli bir şekilde ortaya koyduğunda “olayı anlattı” manasında (قَصَّ الْحَدِيثَ-يُقِصُّهُ-قِصًّا-قِصَاصًا) denilir. “kasas” lafzının ism-i mef’ul (anlatılan şey) manasında olması da muhtemeldir. Dolayısıyla eğer bu lafız mastar olarak kabul edilirse ayet, “Biz sana bu Kur’ân’ı en güzel bir şekilde anlatıyoruz” manasında olur. Böyle olması halinde “en güzel olma” hususu kıssaya ait değil “anlatma işi” ne ait olmuş olur ki bu güzel oluştan maksat, ayetlerin fesahat bakımından mucize noktasına varmış fasih ve belîğ sözler olmasıdır. İsm-i mef’ul manasına alınır, kendisinde başkasında bulunmayan hikmetler, ibretler, incelikler ve harikuladelikler olduğu için “kıssaların en güzeli” manasında olmuş olur.⁵⁰⁴

Ayette kısas kelimesi ism-i mef’ul manasına alınacaksa ondan maksatın, diğer kıssaların onun kadar ayrıntılı, uzun bir şekilde ve aynı surede anlatılmaması dolayısıyla tek başına Yusuf suresi olduğu da söylenmiştir.⁵⁰⁵

Ayetteki bir diğer incelik de, kıssaların/anlatımın en güzeli manasındaki (الْقَصَص) lafzındaki güzellik kelimesinin (أَفْعَلَنَّ) kalıbında gelmesi dolayısıyla faziletli, üstün ve yüceliğe işaret etmesidir.⁵⁰⁶

Daha sonra Allah Teâlâ “Sen ise daha evvel bu haberleri bilmeyenlerdendin” buyurmuştur. Bu ya özel anlamda, “Sen Yusuf kıssasını bilmiyordun” manasına,⁵⁰⁷ ya da

⁵⁰¹ Yûsuf 12/3.

⁵⁰² Kasas 28/11.

⁵⁰³ Kehf 18/64.

⁵⁰⁴ Râzî, a.g.e., XVIII, s. 85; ayrıca bkz Beydâvî, a.g.e., I, s. 605; Tabersî, a.g.e., V, s. 356.

⁵⁰⁵ Tabersî, a.g.e., V, s. 356.

⁵⁰⁶ Tabersî, a.g.e., V, s. 356.

genel anlamda “Daha önce sana Kur’ân’ı vahyetmiş değildik, sen de Kur’ân’ın nüzulünden önce ondaki hikmetlerden haberin yoktu, o ilimlerden az bir şey bile kulağına gelmemişti” anlamına gelir.⁵⁰⁸ Dolayısıyla ayette geçen gâfil ifadesi “bilmeyen”, “haberdar olmayan” anlamında kullanılmıştır. Hz. Peygamber bize getirdiği gerçekleri kendi kafasından değil, Allah’ın bildirmesiyle öğrenmiş ve onları bize teblîğ ve tebyîn etmiştir. Yani vahiy gelmeden önce o, Yûsuf kıssasını da diğer hususları da biliyordu. Bu ise onun için bir noksanlık değildir. Sonuç itibariyle buradaki gâfil, dalgınlık, dikkatsizlik, hata sonucu ortaya çıkan bir bilgisizliği çağrıştırmamaktadır. Bu ifade tamamen vahyin gelmesinden önce Peygamber’in zihninin o şeyden hali olduğunu anlatmaktadır.⁵⁰⁹

Âlûsî söz konusu ayette ilmin olmayışının gaflet ile tabir edilmesini, Nebi (s.a.v.)’in durumunu yüceltmek amacıyla olduğunu ifade eder ve ardından çeşitli tefsirlerde bulunur. Ona göre mesela eğer bir şey çok harika, bünyesinde şaşkınlık uyandıracak bir takım mükemmellikler barındırıyor ve muhatap bununla ilgileniyorsa o kimseye “sen bundan gafletteydin” denir. Dolayısıyla bu kıssanın garabetine işaretin kastedilmesi de caiz olur. Böyle olunca da zaten sanki ifadenin öncesine bir tek’idmiş gibi olur.⁵¹⁰

Gafletin Peygamber’den nefyi başlıklı konumuzun ikinci ve son ayeti ise A’râf Suresi’nde şöyle geçmektedir:

*“Kendi kendine, yalvararak ve ürpererek, yüksek olmayan bir sesle sabah akşam Rabbini an. Gâfillerden olma.”*⁵¹¹

Bir önceki ayette Allah Teâlâ “Kur’ân okunduğu zaman hemen onu dinleyin ve susun” ifadesinden onu okuyanın, dinleyenlerin duyması için yüksek sesle okuması gerektiği anlaşılır. Dolayısıyla bu Hz. Muhammed’in kâfirlere Kur’ân’ı yüksek sesle okuması yönünde bir emir gibi olmuş olur. Allah Teâlâ bunu nebisi Muhammed (s.a.v.)’e vahiy ve risaletin tebliğinde maksat gerçekleşsin diye emretmiştir. Daha sonra bu emrinin peşinden bu ayette Hz. Peygamber’e Rabbini içinden zikretmesini emretmiştir. Bunun

⁵⁰⁷ Râzî, a.g.e., XVIII, s. 85; Tabersî, a.g.e., V, s. 356.

⁵⁰⁸ Zemahşerî, **el-Keşşâf**, a.g.e., II, s. 442; Tabersî, a.g.e., V, s. 356; Kâşânî, Muhsin Muhammed b. Murtazâ b. Mahmûd Feyz (v. 1090/ 1679), **Tefsîru’s-Sâfi**, I-V, tas. Hüseyin A’lemî, 2. b., Müessesetü’l-A’lemî, Beyrût, 1402/ 1982, III, s. 4; Âlûsî, a.g.e., XII, s. 265.

⁵⁰⁹ Yılmaz, a.g.m, s. 153.

⁵¹⁰ Âlûsî, a.g.e., XII, s. 265.

⁵¹¹ A’râf 7/205.

hikmeti ise şudur: İnsanın zikirden istifadesi ancak zikir bu şekilde yapıldığında tam ve mükemmel olur. Çünkü bu şekilde yapılacak zikir, ihlase ve tazarruya daha uygundur.

Cessâs ayetin fiil kipinde geçen “zikir” kelimesiyle kastedilenin iki şey olabileceğini Ebû Bekir’den aktarır. Buna göre zikir ilk etapta Allah’ın azametini, celalini, kudretinin delillerini ve ayetlerini düşünmektir. Bu bahsedilen zikir ise zikirlerin en faziletli olanıdır. Çünkü bu cihetle de Allah Teâlâ’ya ulaşmak söz konusu olduğu için bununla da sair zikirlerde olduğu gibi sevaba müstahak olunur. İkinci olarak ayetteki zikir bazen dua, bazen Allah Teâlâ’ya sena ve bazen ise Kur’ân-ı Kerîm okuma ile olan sözü de ifade edebilir. Cessâs ayette kastedilen zikrin her iki durumu da içermesinin caiz olduğunu ifade etmiştir.⁵¹²

Burada hitap ilk etapta Hz. Peygamber’e olmakla beraber O’na tabi olan mükellefleri de içine almaktadır.⁵¹³ Onunla beraber diğer müminler de sabah-akşam, içinden yalvararak, yüksek olmayan bir sesle Rablerini anmakla emredilmişler, Allah’a zikri terk ederek gâfillerden olmaktan nehyolunmuşlardır.

Ayette geçen zikir, şekil, muhteva ve zaman gibi birkaç unsurdan meydana gelmektedir. “*Rabbini içinden an*” ifadesi Râzî’ye göre, O’nun dil ile söylenen zikirlerin manası bilinerek, kalbinde ve gönlünde, kemal, izzet, yücelik, celal ve azamet sıfatlarını hatırlayıp devamlı olarak zikredilmesi manasına gelir.⁵¹⁴ Taberî ise bu ifade, “Kur’ân’ın ayetlerinden ibret al ve O’nu dinlerken dönüşünün Allah’a olacağı hatırla”, demektir.⁵¹⁵

Ayette zikredilen zikrin bir unsuru da “ürpererek” (تَضَرُّعًا) ifadesidir. Bu ise huşu içinde⁵¹⁶, Allah’a karşı tevazü göstererek, yalvararak, boyun eğerek zikredilmesi anlamına gelir.⁵¹⁷ Nitekim Allah Teâlâ ayrıca kutsî hadis’te şöyle buyurmuştur:

“Ben (mü'min) kulumun benim hakkımdaki kanaatine göre hükmederim ve kulum beni andığı zaman muhakkak onunla beraberim. Artık kulum beni gizli anarsa ben de onu gizli anarım. Eğer o beni bir cemaat içinde anarsa ben de onu o cemaatten daha hayırlı

⁵¹² Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî Râzî (v. 370/ 981), **Ahkâmü'l-Kur'ân**, I-V, tah. Muhammed Sâdık Kamhâvî, Dâru İhyâi't-ürâsi'l-'Arabî, Beyrût, 1985, IV, s. 222.

⁵¹³ Râzî, a.g.e., XV, s. 105-106; Bursevî, a.g.e., I, s. 816; Cessâs, a.g.e., IV, s. 222.

⁵¹⁴ Râzî, a.g.e., XV, s. 106.

⁵¹⁵ Taberî, a.g.e., IX, s. 166.

⁵¹⁶ Cevzî, **Tezkiretü'l-Erîb fî Tefsîri'l-Garîb**, a.g.e., I, s. 197.

⁵¹⁷ Taberî, a.g.e., IX, s. 166; Râzî, a.g.e., XV, s. 107; Beydâvî, a.g.e., I, s. 475; Bursevî, a.g.e., I, s. 16.

bir topluluk içinde anarım. Kulum bana bir karış yaklaşırsa ben ona bir zira' yaklaşırım. O yürüyerek bana gelirse ben ona koşarak varırım."⁵¹⁸

Ayette geçen "korkarak" (خَيْفَةً)⁵¹⁹ kelimesi ayrıca gizlice manasında (خُفْيَةً) şeklinde de okunmuştur.⁵²⁰ Buna göre Allah zikrin kendisinden korkularak veya gizlice olması gerektiğini beyan etmiştir.

Zikrin zamanına ifade eden "sabah-akşam" ifadesi bazı müfessirlere göre zikrin devamlı olması gerektiğine bir işarettir. Öte yandan zikrin bilhassa sabah ve akşam vakitlerine tahsis edilmesinin hikmetini Râzî şöyle açıklamıştır: İnsan sabah vakti adeta ölüm demek olan uykudan yine sanki bir hayat gibi olan uyanıklık haline geçer. Âlem de yokluk demek olan karanlıktan, varlık anlamına gelen aydınlığa geçmiş olur. Akşamleyin durum bunun aksidir. Çünkü insan o vakitte hayattan ölüme, âlem de yine o vakitte aydınlıktan karanlığa geçer. İşte bu iki vakitte bu hayranlık veren iki değişiklik meydana gelir ki böylesi bir değişime ancak apaçık bir hikmet ve sonsuz bir kudret sahibi olan Allah kâdir olabilir. Bu fevkalade hayranlık uyandıran incelikten ötürü Allah Teâlâ bilhassa bu iki vakitte zikredilmesini emretmiştir.⁵²¹

Son olarak Allah Teâlâ Zemahşerî'ye göre, "Allah'ı anmaktan gaflet eden ve O'ndan yüz çeviren kimseler gibi olma",⁵²² Elmalılı'ya göre ise "Kalbin daima uyanık ve Allah'a zikrin de daim olsun"⁵²³ manasında "gaflet" kelimesini zikretmiştir. Ayetteki "sabah-akşam" kaydı zikrin her vakitte olması gerektiğine, "gâfillerden olma" kaydı da kalben yapılan zikrin devamlı olması ve insanın, beşeri güç ve kuvveti nispetinde, bir an dahi olsun, Allah Teâlâ'nın celal ve yüceliğini aklından çıkarmaması gerektiğine delalet eder, diyen Râzî sözlerine şöyle devam eder: insan, herhangi bir amele devam ettiği zaman, bundan dolayı ruh cevherinde köklü ve kuvvetli bir alışkanlık meydana gelir. Bu gibi şeylerin tamamı da bedenden ruha geçen neticelerdir. Yani insan sadece kendisi duyacak bir şekilde, diliyle Allah'ı zikre devam ettiğinde, dil ile yapılan bu zikirten dolayı hayalde birtakım tesirler doğar. Sonra hayaldeki bu tesirlerden ruh cevherine daha fazla nur ve parlaklık yükselir. Akabinde ruha doğan bu nurlardan, lisana, oradan da hayale tesirler

⁵¹⁸ İbn Mâce, Edeb, 58.

⁵¹⁹ Taberî, a.g.e., IX, s. 166; Beydâvî, a.g.e., I, s. 475.

⁵²⁰ Râzî, a.g.e., XV, s. 108.

⁵²¹ Râzî, a.g.e., XV, s. 109; ayrıca bkz. Bursevî, a.g.e., I, s. 817.

⁵²² Zemahşerî, **el-Keşşâf**, a.g.e., II, s. 231.

⁵²³ Elmalılı, a.g.e., III, s. 2362.

yansır. Dahası, akla yansır ve bu aynaların birbirinden olan bu nurani yansımaları devam eder, birbiriyle güç kazanır ve birbiriyle mükemmelleşir. Mertebelerdeki nurlarda meydana gelen artışın bir sınırı olmadığı için, bu yüce ve kutsî makamlardaki ariflerin yolculuğunun da bir sonu ve sınırı yoktur. Bu, sahili olmayan bir okyanus ve sınırı olmayan bir arzudur.⁵²⁴

3- İnsanın gafleti

Gaflet kavramını öznesine göre incelediğimiz bu üst başlığın son konusu “insanın gafeti”dir. İlk iki başlıkta “Gafletin Allah ve peygamber’den nefyi”ni konu almıştık. Burada ise bizzat insanın gafletinden bahsedeceğiz. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, gafletin öznesini oluşturan insanın ortaya koyduğu fiiller, gafletin nesnesini meydana getirmektedir. Dolayısıyla bu konuya burada genel hatlarıyla değinip kavramı nesnesine göre incelemeye alacağımız sonraki üst başlıkta ayrıntılayacağız.

Kur’ân’da gaflet kavramının çok farklı düzlemlerde ele alındığını görmekteyiz. Buna göre Kur’ân’da Allah’ın kullarının yaptıklarından gâfil olmadığı dolayısıyla gafletin Allah’tan nefyi ve yine Hz. Peygamber’in gâfillerin yaptığı işleri yapmamak hususunda müdavim olması anlamına gelecek şekilde gâfillerden olmaması gerektiği ve dolayısıyla gafletin peygamberden nefyi yer yer vurgulanmıştır.

Kelime anlamı açısından boş bulunma, dalgınlık, dikkatsizlik, ihmal, endişesizlik, terk etmek, yanılmak, bir şeyden haberi olmamak, aldırış etmemek ve umursamamak; terim anlamı itibariyle düşünce, ihtiyat, tedbir azlığından ve az uyanık olmaktan ötürü insana arız olan sehv/yanlışlık ve yanılma anlamına gelen gaflet, ancak ve ancak bir beşerin yapıp etmelerinde takındığı tavır olabilir. Nitekim Kur’ân’da çeşitli vesilelerle insanın birtakım şeylerden gaflette olduğu ve bu gafletlerinin de bir takım sonuçlar doğurduğu zikredilir.

İnsanın gafleti bazen dinî ve ahlakî planda ciddi sonuçlar doğuracak türden bir tehlike arz etmez. Çünkü bazen gaflet kavramı Kur’ân’da, insanın herhangi dinî bir örgüsü bulunmayan bir şeyden haberdar olmaması anlamında kullanılır:

⁵²⁴ Râzî, a.g.e., XV, ss. 109-110.

*“Doğrusu, sizin onu yanınızda götürmeniz kalbime sıkıntı veriyor. Siz dalmışken (ğafilûn) kurdun (Yusuf’u) yemesinden korkuyorum.”*⁵²⁵

Bu ayette gaflet, anlık bir dalgınlık sebebiyle olan bitenden haberi olmama durumu anlamına gelmektedir. Aynı şekilde bir başka ayette, Musa (a.s.)’ın Firavun’un şehrine girerken o şehir halkının içinde bulunduğu durum dalgınlık, habersiz olma durumu anlamında bu kelime ile izah edilmiştir:

*“Halkın kendisinden habersiz olduğu bir sırada şehre girdi...”*⁵²⁶

Müslümanların savaş esnasında namaz kılarken silah ve mühimmatlarını yanlarında bulundurmaları gerektiği sebepleriyle açıklanan ayette de gaflet kelimesi bir anlık dalgınlık, boş bulunma anlamında kullanılmıştır:

*“Sen de içlerinde bulunup onlara namaz kıldırдың zaman, onlardan bir kısmı seninle beraber namaza dursunlar, silahlarını (yanlarına) alsınlar, böylece (namazı kılıp) secde ettiklerinde (diğerleri) arkanızda olsunlar. Sonra henüz namazını kılmamış olan (bu) diğer gurup gelip seninle beraber namazlarını kılsınlar ve onlar da ihtiyat tedbirlerini ve silahlarını alsınlar. O kâfirler arzu ederler ki siz silahlarınızdan ve eşyanızdan gâfil olsanız da üstünüze birden baskın yapsalar. Eğer size yağmurdan bir eziyet olur yahut hasta bulunursanız silahlarınızı bırakmanızda size günah yoktur. Yine de tedbirinizi alın. Şüphesiz Allah, kâfirler için alçaltıcı bir azap hazırlamıştır.”*⁵²⁷

Öte yandan Kur’ân’da gafletin müspet manada kullanıldığını da görmekteyiz. Zina ile itham edilen iffetli mümin kadınların bir özelliği olarak karşımıza çıkan (غَافِلَاتٌ) kelimesi, “zina gibi kötülüklerden habersiz” anlamına gelmektedir:

*“Namuslu, kötülüklerden habersiz mümin kadınlara zina isnadında bulunanlar, dünya ve ahirette lânetlenmişlerdir. Onlar için çok büyük bir azap vardır.”*⁵²⁸

Âlimler Allah Teâlâ’nın “Namuslu, gûnahtan habersiz kadınlara iftira atanlar” ifadesiyle, bu sıfatları taşıyan kimselerin mi, yoksa belirli kimselerin mi kastedildiği hususunda farklı görüş beyan etmişlerdir. Râzî, usulcülerin “sığa genel olması sebebiyle bu sığayı zahiri anlamına almaya mani yoktur. Dolayısıyla bu ifadenin içine hem Hz. Aişe’ye,

⁵²⁵ Yûsuf 12/13.

⁵²⁶ Kasas 28/15.

⁵²⁷ Nisâ 4/102.

⁵²⁸ Nûr 24/23.

hem de diğer günahsız mümin kadınlara atılan iftiralar dâhildir” dediklerini aktarır.⁵²⁹ Müfessirlerin çoğu ayetin özellikle Hz. Aişe (r.a.)’a atılan iftira dolayısıyla nazil olduğunu söylemiştir.⁵³⁰ Ayetteki muhsîn, gâfil ve mümin kelimelerinin çoğul getirilmesi ise müminlerin annesi olması hasebiyle Hz. Aişe’ye iftira atılması dolayısıyladır. Çünkü hatasız, temiz ve Resulullah’ın nesebinden olma, ortak paydada buluşan unsurlardır. Söz konusu ayetin bir benzeri de “*Nuh’un kavmi peygamberleri yalanladı*”⁵³¹ ayetidir. Esasında onlar tek bir peygamberi yalanladılar. Ancak birini yalanlamak, hepsini yalanlamak demektir. Dolayısıyla ayette bütün zikredilip parça kastedilmiştir ve fakat hüküm umumîdir.⁵³²

Öte yandan İbn Abbas ve Dahhâk ayetin Hz. Aişe’nin de içinde bulunduğu Nebi (s.a.v.)’in bütün hanımları hakkında indiği görüşünü benimsemişlerdir.⁵³³

Ayette kendilerine iftira atılan kadınlar betimlenirken öncelikle, tiksindirici eylem ve zinadan iffetli olanlar anlamında “muhsînât” kelimesi zikredilmiştir.⁵³⁴ Âlimlerin çoğunluğuna göre muhsîn erkeklerin hükmü de kıyas ve istidlal açısından muhsîn kadınlar gibidir.⁵³⁵ Ayrıca erkek, kadın, iftira atılan bütün insanlar için ayetin umumî olduğu görüşünde olan dilcilere göre ayetin takdiri şöyledir: “Muhsin kimselerin nefesine iftira atan kimseler...” Böylece nefis (نفس) kelimesi müzekker olduğuna göre ayetin kapsamına erkekler de girer.⁵³⁶

Peşi sıra gelen “ğafilât” kelimesini Zemahşerî “Onlar, gönlü selîm, içinde hiçbir kurnazlık ve hile barındırmayan kalbi temiz kadınlardır. Çünkü onlar aynı zamanda herhangi bir tecrübesi olmayan, deneyimli kimseler kendilerine bir şeyler açıkladığında ise bunun farkında bile olmayan ve bunları kavramayan kimselerdir, şeklinde açıklamıştır.⁵³⁷

⁵²⁹ Râzî, a.g.e., XXIII, s. 193.

⁵³⁰ Taberî, a.g.e., XVIII, s. 103; Kurtubî, a.g.e., XV, s. 182; Bursevî, a.g.e., II, s. 757.

⁵³¹ Şu‘ârâ 26/105.

⁵³² Bursevî, a.g.e., II, s. 757.

⁵³³ Endelûsî, Ebû Muhammed Abdülhakk b. Galib b. ‘Atiyye (v. 546), **el-Muharraru’l-Vecîz fî Tefsîri’l-Kitâbi’l-‘Azîz**, I-V, tah. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed, Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, Beyrût, 1413/ 1993, IV, s. 174; Begavî, a.g.e., VI, s. 27.

⁵³⁴ Taberî, a.g.e., XVIII, s. 103; Tabersî, a.g.e., VII, s. 235; Bursevî, a.g.e., II, s. 756; Cevzî, **Tezkiretü’l-Erîb fî Tefsîri’l-Garîb**, a.g.e., II, s. 23.

⁵³⁵ Kurtubî, a.g.e., XV, s. 182.

⁵³⁶ Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. Serî b. Sehl (v. 311/ 923), **Me‘âni’l-Kur’ân ve İ‘râbuhu**, I-V, tah. Abdülcelîl Abduh Şelebî, ‘Âlemü’l-Kütüb, Beyrût, 1408/ 1988, IV, s. 37.

⁵³⁷ Zemahşerî, **el-Keşşâf**, a.g.e., III, s. 281.

Cevzî'nin kötülüklerden habersiz olarak tanımladığı gâfilât⁵³⁸ kelimesini Bursevî, akıllarına/hatırlarına günah, hatta günahattan önceki herhangi bir şey bile gelmeyen kimseler olarak tarif eder ve bu kelimedede “muhsenât”ta olmayan temizlik ve pak olmanın kemaline bir delalet olduğunu ifade eder.⁵³⁹ Zaten Cürçânî de Ta‘rifât’ta bir şeyden gaflet etmeyi, onun (bu ayette zina, günah) akla dahi gelmemesi şeklinde ifade etmiştir.⁵⁴⁰

Kendilerine iftira atılan bu kimselerin ayette nitelendiği son özellikleri ise mümin olmalarıdır. Ayette “müminât” şeklinde geçen kelimeyi Bursevî, inanılması ve yerine getirilmesi gereken bütün vacibâtlar ve uyulması gereken bütün yasak ve benzerlerine hakiki ve tafsili bir imanla muttasıf olanlar, şeklinde açıklamıştır.⁵⁴¹

Tabatabâî ise ayete farklı bir bakış açısı getirmiştir. Ona göre ayette “ihsân, gaflet ve iman” şeklinde sıralanan bu üç sıfat şu veya bu şekilde büyük günahlara götürür. Çünkü iffet, gaflet ve iman anlamındaki bütün bu sıfatlar ihsandan kaynaklanır. Bu durum ise zulmen iftiranın, bir zalimlik göstergesi olarak iftiracının ve mazlum durumdaki iftiraya uğrayanın ortaya çıkmasında tam bir sebep teşkil eder. Bunlar bir araya gelince daha önce zulüm olan şey kat be kat zulme dönüşür. Cezası da bu dünyada lanet, ahirette büyük bir azap şeklinde varlık bulur.⁵⁴²

Ayetteki iffetli, günahsız ve mümin kadınlara iftira atan kimselerin hem bu dünya, hem de ahirette lanetlendikleri ifadesinin Râzî, çok şiddetli bir tehdit olduğu anlamına geldiğini,⁵⁴³ Bursevî ise lanetin bu dünyada müminler, ahirette ise melekler eliyle olacağını ifade etmişlerdir. Bursevî’ye göre lanetin aslı, kovulma ve gazap yoluyla olan bir uzaklaştırmadır. Bu da ahirette azap, dünyada Allah’ın feyz ve tevfiğinin kesilmesi ve Allah tarafından insanların söz konusu kimseler üzerine laneti şeklinde olur.⁵⁴⁴ Kâdi Abdulcebâr’a göre ise söz konusu olayı gerçekleştiren bu kimselerin Allah tarafından mel’ûn ve ehl-i nâr’dan olmaları beyanı sebebiyle bu ayet gerçekten bir va‘iddir. İftiracıların dünyada lanetlenmelerinin yanında bir de ahirette lanetlenecekleri ifadesi ise

⁵³⁸ Cevzî, *Tezkiretü'l-Erîb fî Tefsîri'l-Garîb*, a.g.e., II, s. 23.

⁵³⁹ Bursevî, a.g.e., II, s. 756.

⁵⁴⁰ Cürçânî, a.g.e., s. 162.

⁵⁴¹ Bursevî, a.g.e., II, s. 756.

⁵⁴² Tabatabâî, Seyyid Muhammed Hüseyin (v. 1401/ 1981), *el-Mizân fî Tefsîri'l-Kur’ân*, I-XX, 3. b., Müeessesetü Matbû‘âtî İsmâ‘iliyyân, İnan 1393/1973, XV, s. 94.

⁵⁴³ Râzî, a.g.e., XXIII, s. 193.

⁵⁴⁴ Bursevî, a.g.e., II, s. 757.

orada sevaptan uzak kalacakları ve kendilerine azabın incek de ineceği anlamına geldiğini ifade eden Kâdi, bununla birlikte Allah Teâlâ'nın kendilerine elim bir azap olacağını açıklamasının lanetle eşdeğer olduğu söylemiştir.⁵⁴⁵

Beydâvî, “*onlara büyük bir azap vardır*” ifadesindeki hükmün, kazif suçu işleyip de tövbe etmeyen herkes için geçerli bir hüküm olduğunu aktarır. Bir başka görüşe göre ise bu sadece Nebi (s.a.v.)'in hanımlarına iftira atan kimseye mahsustur. Bu sebeple İbn Abbas bu konuda tövbe yoktur, eğer Kur'ân'ın vaidlerini (ceza ve azap) araştırırsan, Hz. Aişe'nin ifk hadisesi hakkında inen ayetten daha sert olanını bulamazsın, demiştir.⁵⁴⁶

İnsan ve insanın gafletini konu aldığımız bu başlıkta, ayetlerde dalgınlık ve haberdar olmamak manasında sözlük anlamında kullanılan gaflet kelimesine ana hatlarıyla değindikten sonra müspet manada kendilerine iftirada bulunulan iffetli kadınlara sıfat olan “ğâfilât” kelimesinin geçtiği ayeti ayrıntılarıyla inceledik. Şimdi de tahlil edeceğimiz iki ayetle kâfirlerin tavrına bürünen gâfillerin ayetlerde nitelenen sıfatlarını değerlendireceğiz. Bu ayetlerden ilki A'râf Suresi'nde geçmektedir:

*“Andolsun, biz cinler ve insanlardan birçoğunu cehennem için yaratmışızdır. Onların kalpleri vardır, onlarla kavramazlar; gözleri vardır, onlarla görmezler; kulakları vardır, onlarla işitmezler. İşte onlar hayvanlar gibidir; hatta daha da şaşkındırlar. İşte asıl gâfiller onlardır.”*⁵⁴⁷

Ayette cin ve insanlardan birçoklarının cehennem için yaratıldığı ifadesinde gramer den doğan farklı anlamalar sebebiyle Ehl-i sünnet ile mutezile arasında görüş ayrılıkları doğmuştur. Bu görüşleri **Mefâtihu'l-Gayb**'ta uzun uzun anlatan Fahreddin Râzî, kısaca bu ayetin, fiillerin yaratılması ve meydana gelen hadiselerin Allah tarafından murad edilmesi meselesinde Ehl-i Sünnet için bir delil olduğunu, Allah'ın çok açık bir lafız ile insanların ve cinlerin pek çoğunu cehennem için yarattığını ifade etmiş ve ardından Mutezile'nin Ehl-i sünnete cevabını aktarmıştır. Buna göre Mutezile ayete şöyle bir açıklama getirir: “Eğer Allah Teâlâ'nın ayetteki maksatı “Onları, kâfir olsunlar ve cehennem girsinler diye yaratmıştır” manası olsaydı o zaman Ehl-i Sünnet'in teviline göre

⁵⁴⁵ Kâdi Abdülcebbar, Ebû'l-Hasen Kâdi'l-Kudât Abdülcebbar b. Ahmed Hemedânî (v. 415/ 1025), **Müşâbihu'l-Kur'ân**, tah. Adnân Muhammed Zerzûr, Dârü't-Türâs, Kâhire, 1185/1969, s. 524.

⁵⁴⁶ Beydâvî, a.g.e., II, s. 151.

⁵⁴⁷ A'râf 7/179.

bu ayetteki “lâm”ın “lâmu’l-‘akıbe” olması neticesine varılırdı. Fakat Ehl-i Sünnet bu lâm’ı cehenneme müstehak olma söz konusu olmadan lâmu’l-‘akıbe sayıyor. Fakat biz bunu cehenneme müstehak olma söz konusu olarak lâmu’l-‘akıbe kabul ediyoruz. Buna göre ayetin manası zahirine hamledilmez, onu tevil etmek gerekir. Bunun izahı da şudur: İnsanlardan ve cinlerden çoğunun akıbeti cehenneme girme olduğuna göre bu lâm’ı akıbet lâm’ı kabul etmek caizdir. Bu durumun Kur’ân’da da birçok örneği vardır:

*“Böylece biz ayetleri geniş geniş açıklıyoruz ki, "Sen ders almışsın" desinler de biz de anlayan toplum için Kur’ân’ı iyice açıklayalım.”*⁵⁴⁸

Bu ayette malumdur ki Allah ayetlerini onlar böyle desinler diye beyan etmemiştir. Fakat o müşrikler bunu söyledikleri için ayette bunun gelmesi yerinde ve güzel olmuştur. Konuyla ilgili bir diğer ayet de şudur:

*“Musa dedi ki: Ey Rabbimiz! Gerçekten sen Firavun ve kavmine dünya hayatında zinet ve nice mallar verdin. Ey Rabbimiz! (Onlara bu nimetleri), insanları senin yolundan saptırsınlar ve elem verici cezayı görünceye kadar iman etmesinler, diye mi (verdin)? Ey Rabbimiz! Onların mallarını yok et, kalplerine sıkıntı ver (ki iman etsinler).”*⁵⁴⁹

Bu ayette de yine Allah’ın Firavun ve kavmine nimetlerini vermesinin sebebi onların insanları Allah yolundan saptırmaları değildir. Ancak akıbet bu olmuştur. Şu ayet de yine bu durumun bir benzeridir:

*“Nihayet Firavun ailesi onu yitik çocuk olarak (nehirden) aldı. O, sonunda kendileri için bir düşman ve bir tasa olacaktı. Şüphesiz Firavun ile Hâmân ve askerleri yanlış yolda idiler.”*⁵⁵⁰

Hâlbuki onlar bu çocuğu bu maksatla almamışlardı. Fakat işin sonunda o çocuk onlar için bir düşman olmuştur. Dolayısıyla işin akıbeti bu yönde olunca, bu lâm’ın kullanılmış olması da güzel ve yerinde olmuş olur.⁵⁵¹

Kâdî Abdülcebbar ise bu tartışmaya şöyle bir derinlik katmıştır: Allah Teâlâ onlar için cehennemi istediği zaman cehenneme götüren saikleri de istemeli denirse bu düpedüz yanlış olur. Çünkü bizim görüşümüze göre Allah azaba müstahak olacakları şeyi istemese

⁵⁴⁸ En’âm 6/105.

⁵⁴⁹ Yûnus 10/88.

⁵⁵⁰ Kasas 28/8.

⁵⁵¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Râzî, a.g.e., XXIV, s. 228.

de azabı istiyor. Bu tıpkı Allah Teâlâ'nın tevbeyle vacip kılan günahı istemese de birilerinden tevbeyle isteyebilmesi gibidir. Yine mesela sözcüğü savcı hırsızlık ve zina için delilin ortaya çıkmasını isteyebilir. Bu onun hırsızlık ve zina eyleminin gerçekleşmesini istediği anlamına gelmez. Hal böyle olunca nerde kaldı Allah'ın ayette sözü geçen kimseler için küfür istemesi falan!⁵⁵² Bu bağlamda Kâdî Abdülcebbar da ayette cehennem kelimesinden önce gelen lâ'm'ı lâ'mü'l-'akıbe olarak kabul etmiş, kelâmın, kendisiyle kastedilen akıbeyle hamledilmesi gerektiğini ifade etmiş ve Allah Teâlâ'nın adeta şöyle buyurduğunu söylemiştir: “Evet biz onları yarattık, görünen o ki hallerinin akıbeti birtakım kötü seçimlerinden ötürü cehenneme girmek olacaktır.”⁵⁵³

“Onların kalpleri vardır, onlarla kavramazlar; gözleri vardır, onlarla görmezler; kulakları vardır, onlarla işitmezler” ifadesiyle kastedilenlerin “dinî hususlarda” diye kayıtlı olması gerekir. Süleyman Ateş'e göre ayette kalbin çoğulu olan kulûb kelimesiyle kastedilen insanın algı ve bilinç merkezi olan akıldır. Ayrıca (لَا يَفْقَهُونَ) kelimesinin kökü olan fikh ise ilim diye tefsir edilir. Bu kelimenin asıl anlamı açmak, yarmaktır ve anlamak manasında kullanılır. Dolayısıyla ayette geçen “kavrayamazlar” ifadesi, imanî meselelerin iç yüzüne vakıf olamamayı ifade eder.⁵⁵⁴ Taberî de “onların kalpleri vardır da onlarla kavramazlar” ifadesini şu şekilde tefsir eder: Allah'ın cehennem için yarattığı bu kimselerin kalpleri (akılları) var da Allah'ın ayetleri üzerinde düşünmez, Allah'ın vahdaniyeti üzerindeki delillere kafa yormaz, Resulüne olan delilleri itibara almazlar. Bu sebeple Rabbimiz, haktan yüz çevirdikleri, rüştün (hak yolunun) sıhhatini düşünmeyi terk ettikleri ve küfürleri uzun sürdüğü için kalpleriyle kavramazlar, buyurmuştur.⁵⁵⁵

“Gözleri vardır, onlarla görmezler” ifadesi yine aynı şekilde Allah'ın yarattıklarına nazar-ı itibara alarak bakmazlar,⁵⁵⁶ rüşt yolunu görmezler,⁵⁵⁷ Allah'ın ayetleri ve delillerini teemmül etmezler⁵⁵⁸ anlamına gelir.

⁵⁵² Kâdî Abdülcebbar, a.g.e., s. 305.

⁵⁵³ Kâdî Abdülcebbar, a.g.e., s. 306.

⁵⁵⁴ Ateş, a.g.e., III, ss. 417-418.

⁵⁵⁵ Taberî, a.g.e., IX, s. 131; ayrıca bkz. Beydâvî, a.g.e., I, s. 457; Tabersî, a.g.e., III, s. 398; Kurtubî, a.g.e., IX, s. 390.

⁵⁵⁶ Beydâvî, a.g.e., I, s. 468.

⁵⁵⁷ Tabersî, a.g.e., III, s. 398.

⁵⁵⁸ Taberî, a.g.e., IX, s. 131.

“*Kulakları vardır, onlarla işitmezler*” ifadesi de Tabersî'nin tefsiri ile o kimselerin nasihatlerden yüz çevirmeleri sebebiyle onlara kulak vermedikleri anlamına gelir. Yüz çevirme ameliyesi ise kendisinde idrak kabiliyeti olmayanındır.⁵⁵⁹

“*İşte onlar hayvanlar gibidir; hatta daha da şaşkıncırlar*” ifadesinde Allah, ayetleri idrak etmeyen, onlarla Allah'ın vahdaniyetine ve nebilerin sıdkına ulaşmak istemeyen bu kimseleri, anlamayan bilmeyen hayvanlara benzetmiştir.⁵⁶⁰ Çünkü bu kimseler sevaba yönelmezler. İşleri güçleri yemek ve içmektir.⁵⁶¹

Taberî bu kimselerin hakkı şiddetli bir şekilde ihmal etmeleri sebebiyle cehennem için yaratılan ve hayvanların batıl yoluna koşulan kâfirler olduklarını söyledikten sonra bu ifadenin ancak ve ancak kendilerini bir alaya alma olduğunu eklemiştir.⁵⁶² Mukâtil b. Süleyman kâfirlerin hayvanlardan daha yanlış yolda olduğunu, zira hayvanların Rablerini bilip O'nu zikrettiklerini, kâfirlerin ise ne Rablerini tanıdıklarını, ne de zikrettiklerini söylemiştir.⁵⁶³ Zeccâc ise kâfirlerin daha da sapık olduğunu, çünkü hayvanların kendi menfaat ve zararlarını gözetip menfaatlerinin yolunu tuttuklarını; kâfirler ile inatçıların çoğunun ise batılda idrettiklerini ve küfürlerindeki bu ısrar sonucunda da kendilerini cehenneme ve azaba attıklarını ifade etmiştir.⁵⁶⁴

Allah Teâlâ, sıfatlarını saydığı kâfirlerin son tahlilde gâfillerin ta kendileri olduğunu “*İşte asıl gâfiller onlardır*” buyruğu ile ifade etmiştir. Zemahşerî'ye göre bu ifade, o kimselerin gafletlerinde kâmil oldukları yani büsbütün gaflet içinde oldukları anlamına gelmektedir.⁵⁶⁵ Taberî bu ifade ile ilgili olarak sanki Allah Teâlâ'nın şöyle buyurmuştur, der: “Ayetlerimi ve hüccetlerimi ihmal edip görmezden gelen, onları düşünmeyi terk eden, onlara itibar etmeyen ve Rabbin tevhidinde delalet eden ayetlere istidlale itibar etmeyen bu kimseler gâfillerin ta kendileridir”.⁵⁶⁶ Elmalılı ise bu ifadeyi, “Tam manası ile gâfil diye bunlara denir” şeklinde beyan ettikten sonra gâfil insanın

⁵⁵⁹ Tabersî, a.g.e., III, s. 398.

⁵⁶⁰ Tabersî, a.g.e., III, s. 399.

⁵⁶¹ Kurtubî, a.g.e., IX, s. 390.

⁵⁶² Taberî, a.g.e., IX, s. 133.

⁵⁶³ Mukâtil b. Süleymân, **Tefsîru Mukâtil b. Süleymân**, tah. Abdullâh Mahmûd Şehhâte, I-IV, el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, Kâhire 1979, II, s. 76; ayrıca bkz. Semerkandî, Ebû'l-Leys İmâmülhüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm (v. 373/983), **Tefsîru's-Semerkandî**, I-III, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrût, 1413/1993, I, s. 584.

⁵⁶⁴ Zeccâc, II, s. 392.

⁵⁶⁵ Zemahşerî, **el-Keşâf**, a.g.e., II, s. 222.

⁵⁶⁶ Taberî, a.g.e., IX, s. 133.

portresini nefis bir şekilde çizdiği şu açıklamalarda bulunur: “Zira algılama melekeleri var, şuur yok. Nefislerine karşı şahit olmuşlardır da mazmunundan haberleri olmaz. Fıtratlarındaki ahdi duymazlar. Kendi dikkatleriyle duymadıkları gibi dış dünyada gözlerine sokulan ayetlerin ve kitabın, kulaklarına seslenen hak olan kelamın haber vermesi ve şahit olmasıyla da duymazlar. Vücut var, vicdan namına bir şeyleri yok. Dini, bir vehim, kitabı bir eğlence, kelamı sırf bir musiki diye karşılarlar. İlahi ve dünyevi işleri fark etmez, kimin kulu olduklarını, neye veya kime tapacaklarını bilmezler. Gönülleri boş heva, gözleri temsillerin resimleri, kulakları manasız sesler, müsemmasız isimler peşinde dolaşır. Kendilerine kalp, göz, kulak verip yaratan, fitratlarıyla kendilerini misak-ı rububiyetine teahhüd ettiren, Semi’, Basîr, “leyse kemislihî şey” olan Allah Teâlâ’ya türlü türlü şirkler koşarlar, gafletlerinden Allah’ı anmazlar, anarlarsa Şan-ı Sübhanî’ sine layık olmayan vasıflarla, isimlerle yâd ederler.”⁵⁶⁷

Kur’ân’da sıkça kâfirler için “*kalpleri mühürlenmiş*” ifadesi kullanılmaktadır.⁵⁶⁸ Bu ayette ise söz konusu kimselerin gâfiller olduğu ifade edilmiştir. Böylelikle gâfil olan bu kimselerin aynı zamanda kâfir de oldukları ortaya çıkmış olur:

*“İşte onlar Allah’ın, kalplerini, kulaklarını ve gözlerini mühürlediği kimselerdir. Ve onlar gâfillerin kendileridir.”*⁵⁶⁹

Allah Teâlâ önceki ayetlerde, icbaren olması istina olmak üzere imandan sonra küfre düşenlerin, dünya hayatını ahirete tercih etmeleri ve Allah’ın kâfirler guruhuna hidayet etmemesi sebebiyle Allah’ın gazab ve azabını hak ettiklerini ifade etmiştir.

Ayette söz konusu mühür meselesine gelince, Kurtubî onların Allah’ın nasihatleri anlama hususunda kalplerine, kelamını anlama hususunda kulaklarına, ayetlerini nazar etmede de gözlerine mühür vurduğu kimseler olduğunu ifade etmiştir.⁵⁷⁰ Fahreddin Râzî ise Kâdî Abdulcebbar’ın “mühürleme iman etmeye mani değildir” açıklamasını delilleriyle aktarır. Buna göre Kâdî ilk olarak şöyle der: Allah Teâlâ bu sözü, onları kınamak ve zemmetmek amacıyla söylemiştir. Dolayısıyla eğer o kimseler bu mühürleme sebebiyle iman edememiş olsalardı, bu zemme müstehak olmazlardı. İkinci olarak da, Allah Teâlâ

⁵⁶⁷ Elmalılı, a.g.e., III, s. 2338-2339.

⁵⁶⁸ Bakara 2/7; Nisa 4/155; A‘râf 7/100, 101; Rûm 30/59; Muhammed 47/16.

⁵⁶⁹ Nahl 16/108.

⁵⁷⁰ Kurtubî, a.g.e., XII, s. 449.

onları “gâfil” olarak nitelmiştir. Bir şeyden yasaklanan, ondan gâfil olarak nitelenemez. Böylece ayetteki mühürleme ile muradın, kalpte yarattığı alametler ve işaretler olduğu anlaşılmış olur, der.⁵⁷¹

Zemahşerî Allah’ın “*Ve onlar gâfillerin ta kendileridir*” ifadesini, hiç kimse kendilerinden daha gâfil olmayacak şekilde onlar düpedüz gaflettedirler çünkü cezalardan (ikab) habersiz olmak, gafletin en tepe noktasıdır, ondan ötesi de yoktur, şeklinde açıklamıştır.⁵⁷² Beydâvî’nin ise bu ifadeye getirdiği açıklama, gramatik açıdan Zemahşerî’nin tefsirinin çözümlenmiş halidir. Ona göre bu ifadede geçen (هُمْ) zamirinden maksat, onların bu durumdaki gafletlerinin kendileri için hazırlanan, planlanan azaplardan kaynaklanmasıdır. İşte onlar bu gaflette kâmindirler.⁵⁷³ Tabersî de konuyla ilgili olarak Allah Teâlâ’nın onların gâfiller menzilesinde olmasını murad ettiğini, bunu da onları sert bir dille ayıplayarak ve zemmederek yaptığını ifade etmiştir.⁵⁷⁴

Son olarak ele aldığımız iki ayette de gaflet içinde olan insanların gafletleri sebebiyle, kendilerine bildirilen hakikatler karşısında kafalarını kullanmadıkları, böylelikle gerçekleri göremeyen ve duyamayan bir duruma geldikleri ifade edilmektedir. Bu durum ise onları adeta bir hayvan, hatta hayvandan da aşağı bir duruma düşürdüğü görülmektedir. Ayetleri siyak sibak açısından incelediğimizde bu sıfatların Allah’ın ayetlerini yalanlayan, peygamberin getirdiğini inkâr eden kâfirler için kullanıldığını görmekteyiz. Zira bu tip nitelikler, ancak kâfirlerden sadır olacak fiillerdendir. Dolayısıyla bu sıfatlara ortak olan gâfiller de, kâfirlerle aynı menzilededir.

Kâfirlerin söz konusu hakikatleri örten, yok sayan küfürlerinin sebepleri, onların Allah’ın ayetlerinden, ölümden, ahiretten ve Allah’ın azabından gâfil olmalarıdır. İşte insanların gaflete düştükleri bu hususlarla ilgili olan ayetleri, gaflet kavramını nesnesine göre inceleyeceğimiz bölümde ele alacağız.

4- Putların gafleti

Mahşer günü sahnelerinden bir temsil olarak Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

⁵⁷¹ Râzî, a.g.e., XX, s. 124.

⁵⁷² Zemahşerî, **el-Keşâf**, a.g.e., II, s. 606.

⁵⁷³ Beydâvî, a.g.e., I, s. 710.

⁵⁷⁴ Tabersî, a.g.e., VI, s. 204.

*“Bu yüzden bizimle sizin aranızda şahit olarak Allah yeter. Şüphesiz ki biz sizin (bize) tapmanızdan tamamen habersizdik.”*⁵⁷⁵

Bu ayeti bir önceki ayetle birlikte değerlendiren Fahreddin Râzî, Allah Teâlâ'nın kıyamette putperestlerle putları haşredip yüzleştireceğini ve putların, kendilerine tapan putperestlere arka çıkmayacağını haber verdiğini ifade eder ve sözüne şöyle devam eder: Allah Teâlâ puta tapanı ve taptıkları putları beraber diriltir. Daha sonra kendisine tapılan, tapanlardan uzaklaşır ve kendisine tapana, bu işi kendisinin ilim ve iradesi ile yapmadığını beyan eder. Bundan maksat, tapanların, şirk koştukları şeyler hakkında, *“Bunlar, Allah katında bizim şefaathçilerimizdir”*⁵⁷⁶ demeleridir. Böylece Allah o kendisine tapılanların, o müşriklere şefaath etmeyeceklerini, aksine onlardan uzaklaşacaklarını beyan etmiş olur. Bu da o kâfirler hakkında felaketin ve hızlana (yardımsız bırakılmaya) uğramanın doruk noktasına delalet eder. Kur'ân'da bunun örneği çoktur.⁵⁷⁷ Birkaç tanesi ise şu ayetlerdir:

*“İşte o zaman (görecekler ki) kendilerine uyulup arkalarından gidilenler, uyanlardan hızla uzaklaşırlar ve (o anda her iki taraf da) azabı görmüş, nihayet aralarındaki bağlar kopup parçalanmıştır.”*⁵⁷⁸

*“O gün Allah, onların hepsini toplayacak; sonra meleklerle: Size tapanlar bunlar mıydı? diyecek. (Melekler de:) Sen yücesin, bizim dostumuz onlar değil, sensin. Belki onlar cinlere tapıyorlardı. Çoğu onlara inanmıştı; diyecekler.”*⁵⁷⁹

Zemahşerî, *“Şüphesiz ki biz sizin (bize) tapmanızdan tamamen habersizdik”* ifadesinde kastedilenlerin melekler, Mesih ve Allah'ın dışında ibadet ettikleri akıl sahibi olan kimseler olduğunu ifade etmiştir.⁵⁸⁰ Bursevî de aynı görüşte olmakla birlikte, taptıkları kimselere Üzeyir peygamberi de eklemiştir.⁵⁸¹ Tabersî ise, “eğer bununla kastedilen melekler ise, onlar kendilerine taptıklarından habersizlerdi çünkü bunu hissetmiyorlar ve bunu emretmiyorlardı, kasıt putlar ise, zaten onlarda ne his var ne de ilim. Bu ise delili ortaya koymanın zirve noktasıdır. O kâfirler de kendilerine tapılmayan

⁵⁷⁵ Yûnus 10/29.

⁵⁷⁶ Yunûs 10/18.

⁵⁷⁷ Râzî, a.g.e., XII, s. 364.

⁵⁷⁸ Bakara 2/166.

⁵⁷⁹ Sebe' 34/40-41.

⁵⁸⁰ Zemahşerî, **el-Keşşâf**, a.g.e., II, s. 360.

⁵⁸¹ Bursevî, a.g.e., II, s. 28.

ve bunu hissetmeyen kimselere tapmayı tercih ettiler”, demiştir.⁵⁸² Taberî ise Mücâhid’in “Bu konuşanlar, Allah’ın dışında kendilerine ibadet edilen her şeydir” görüşünü aktarmıştır.⁵⁸³ Elmalılı’ya göre ise kastedilen putlardır. Mahşer gününde o şefaatinin umdukları, teselli ve menfaat bekledikleri putlar, şuursuzca tasvirler ve temsillerle kendilerine tapan müşriklere, “Siz bize ibadet etmiyordunuz. Her şeye şahid olan Allah Teâlâ bilir ki sizin bize ibadet ettiğinizden asla haberimiz yoktu. Dolayısıyla siz tapdıysanız da bize değil, kendi hevanıza, batıl hayallerinize tapmış, bize iftira etmişsiniz. Biz öyle bir şeyi asla kabul etmeyiz, bütün meusliyet kendinize aittir” demektedirler.⁵⁸⁴

Hâzin söz konusu ayeti sonrasında da ilişkilendirmiştir. Ona göre bu ayetin anlamı sonra gelen “*Orada herkes geçmişte yaptıklarını karşısında bulur*”⁵⁸⁵ ayetiyle tamamlanmış olur. Ayette geçen “orada” (هَٰذَا) lafzının ise ism-i mekanın ism-i zamana itlak edilmek suretiyle meydana gelmiş bir istiare olduğunu söyleyen Hâzin’e göre bu ifade, kişinin dünyadayken yapıp etmekte olduğu amelleri, kendisini ya sevaba ya da azaba sevk edecek, demektir.⁵⁸⁶

*“Allah’ı bırakıp da kıyamet gününe kadar kendisine cevap veremeyecek şeylere tapandan daha sapık kim olabilir? (Oysa) onlar, bunların tapmalarından habersizdirler.”*⁵⁸⁷

Râzî bu ayeti siyak ve sibak ilişkisi içerisinde şöyle ele almıştır: Allah Teâlâ bundan önceki ayetlerde, putlara ibadet etme iddiasının, o putların yaratmaya, yapmaya, yoktan var etmeye, fayda sağlamaya ve zarar vermeye asla güçleri bulunmaması açısından batıl bir görüş olduğunu beyan ettikten sonra, peşinden bu görüşün batıllığına delalet eden bir başka delili de getirmiştir ki, bu da o putların, dua edenlerin duasını işitmeyen, ihtiyaç içinde kıvrananların ihtiyaçlarını bilmeyen bir takım cansız nesnelere oluşudur. Dolayısıyla birinci delil, onlarda hiçbir ilmin olmadığına bir işarettir. Hiçbir surette bir ilim ve kudret bulunmayınca da, o zaman aklın bedaheti ile onlara tapmanın yanlış olduğu anlaşılır. Böylece ayettin başındaki istifham da, istifhâm-ı inkârî olup mana şöyledir: “Allah’ı

⁵⁸² Taberî, a.g.e., V, s. 182.

⁵⁸³ Taberî, a.g.e., IX, s. 112.

⁵⁸⁴ Elmalılı, a.g.e., IV, ss. 2706-2707.

⁵⁸⁵ Yûnus 10/30.

⁵⁸⁶ Hâzin, Ebu’l-Hasen Alâuddîn Alî b. Muhammed b. İbrâhîm Bağdâdî (v. 741/ 1341), **Tefsîru’l-Hâzin; Lübâbü’t-Te’vîl fi Meâni’t-Tenzîl**, I-IV, Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrût, 1415/1995, II, s. 441.

⁵⁸⁷ Ahkâf 46/5.

bırakıp da putlara tapan ve böylece onları ilah edinip kendilerine ibadet edenden, haktan daha uzak ve cehalete de daha yakın hiçbir kimse yoktur. Çünkü bu putlar dua edildiğinde duymazlar. Onların bu dualara ne şu anda, ne de bugünden sonra, kıyamete değin cevap vermeleri söz konusu değildir.” Bu ayette kıyamet, bu işin son noktası kılınmıştır. Çünkü kıyamet gününde, Cenab-ı Hakk’ın o putları dirilteceği, böylece de o putlar ile putlara tapanlar arasında karşılıklı bir konuşmanın meydana geleceği, bundan dolayı da Allah’ın bu günü bir sınır, son nokta kıldığı ileri sürülmüştür.⁵⁸⁸

Zemahşerî de, ayetteki “Daha sapık kimdir?”(مَنْ أَضَلُّ) ifadesinin istifhâm-ı inkârî olduğunu ve buna göre ayetin manasının, “Her türlü isteği elde etmek üzere Semî‘, Mucîb, Kadîr olan Allah’ı bırakıp da kendilerine cevap veremeyen, onlardan birine ne bu dünyada ne de ahirette karşılık vermeye kudreti olmayan cansızlara yani putlara tapan kimselerin dalaleti herkesinkinden daha keskindir”, şeklinde olacağını ifade eder.⁵⁸⁹

Öte yandan Taberî, bu ayetin tefsiri ile ilgili, Allah Teâlâ’nın bu ayette, kendisini bırakıp da, kıyamet gününde, Allah’ın, kendilerini konuşturmasına kadar hiçbir cevap veremeyen ağaç, taş ve maden gibi aciz varlıklara tapanları kınamakta olduğunu ve bunların, akıl ve izanlarının kıt olduğunu beyan ettiğini ifade etmiş, ardından bu müşriklerin, kendilerinden tamamen habersiz olan bir takım varlıklara boyun eğdiklerini, mallarını ve canlarını onların uğrunda feda ettiklerini söyleyerek bundan daha büyük bir ahmaklığın olamayacağını ifade etmiştir. Ve ona göre, böylelikle söz konusu şeriklerin sıfatları, kendilerine bir şey dendiğinde hiç mi hiç anlamayan sâhin (farkında olmayan) insana benzetilmek suretiyle gafletle vasıflanmıştır. Taberî, bunu da şöyle açıklar: “Gâfil kimse gaflet ettiği şeyden hiçbir şey anlamaz. Bu da, sapkın bakış açıları, hiçbir şey anlamayan bilmeyen şeylere ibadet etme hususundaki kötü seçimleri ve bütün nimetlerin sahibi, ihtiyaç ve musibet anlarında yalvarıp yakaracakları o Allah’a ibadeti terk etmeleri dolayısıyla, Allah’tan işte bu müşriklere bir azardır.”⁵⁹⁰

Bursevî, ayette putlardan bahsedilirken çoğul kip kullanılmasının, lafza itibarla tekil de gelebileceği gibi, “kim” (مَنْ) kelimesine itibarla çoğul geldiğini ifade etmiştir. Ayette söz gelimi dualara bile karşılık veremeyen, akletmeyen, cansızların, melekler gibi

⁵⁸⁸ Râzî, a.g.e., XXVIII, ss. 5-6.

⁵⁸⁹ Zemahşerî, **el-Keşşâf** a.g.e., IV, s. 195; ayrıca bkz. Kâşânî, a.g.e., V, s. 12; Âlûsî, a.g.e., XV, s. 10.

⁵⁹⁰ Taberî, a.g.e., XXVI, s. 4.

canlı olan mabutlara takdir edilerek “gâfiller” olarak adlandırıldığını söyleyen Bursevî, putların karşılık verememe ve gafletle vasıflanmaları, hallerinin zuhur etmesiyle birlikte kendilerine ve onlarla ibadet edenlere bir tehekküm (alay) olsun diyedir, demiştir.⁵⁹¹

Ayetteki “(Oysa) onlar, bunların tapmalarından habersizdirler” ifadesiyle kastedilene Râzî ise şöyle açıklamıştır: “Birer cansız varlık demek olan bu putların “gâfil” olmakla vasfedilebilmeleri nasıl düşünülebilir? Yine bu putları, ancak akıllı kimseler hakkında kullanılan ifadelerle tavsif etmek nasıl caiz olabilir?” denilirse, biz deriz ki: O putperestler, o putlara tapıp, onları zarar veren fayda sağlayan kimseler yerine koyunca, onlar hakkında, kendilerinin duymayan, icabet edemeyen gâfil kimseler mertebesine konduklarının söylenmesi uygun olabilmiştir. Bu ifadeyle, Allah'ın dışında kalan melek, Hz. İsa (a.s.), Üzeyir ve putlar gibi, kendisine tapınılan her şeyin kastedilmiş olduğu, ancak ne var ki, put olmayanların (melek, Hz. İsa, Üzeyir gibi) putlara tağlib edilmiş olmaları da mümkündür.”⁵⁹²

B- Nesnesine Göre

Bu bölümde gafletin öznesi olan insanın, gafletin nesnesini oluşturduğu yapıp etmelerini, dinî ve ahlakî planda doğurduğu sonuçlarıyla birlikte tahlil edeceğiz.

1- İnsanın Allah'ın ayetlerinden gâfil olması

Allah Teâlâ, Allah'ın ayetlerinden gâfil olmamaları için kendilerine kitap gönderdiğini beyan ettiği kimselere mazeret yollarını kapamıştır:

“(O Kur’ân’ı indirmemiz) Kitap, yalnız bizden önceki iki topluluğa (Hıristiyanlara ve Yahudilere) indirildi, biz ise onların okumasından gerçekten habersizdik” dememeniz içindir.”⁵⁹³

Söz konusu hitap Mekkeli müşriklerdir.⁵⁹⁴ Ayetteki müşriklerin olası bahanelerinin önüne geçmek için kullanılan “Olur da böyle böyle dersiniz diye...” ifadesi ise “demesiniz diye” şeklinde tercüme edilmiştir. Maksat iki şekilde de gerçekleşmektedir.

⁵⁹¹ Bursevî, a.g.e., II, s. 28.

⁵⁹² Râzî, a.g.e., XXVIII, s. 6.

⁵⁹³ En’âm 6/156.

⁵⁹⁴ Râzî, a.g.e.i., XIV, s. 5.

Taberî kendilerine hitap edilen bu kimselerin dilinden Süddî'nin şu tefsirini aktarmıştır: “Kendilerine kitap indirilen iki taifenin kitaplarının okunuşundan habersizdik. Nedir bilmiyorduk. Nasıl okunur, nasıl söylenir? Ayrıca kitaplarında kendilerine inen şeyin mahiyetini de bilmiyorduk. Çünkü onlar bizim dışımızdaki bir topluluktur.” Ve tefsirine şöyle devam etmiştir: “Biz onun içindekilerle emrolunmadık. O bizim dilimizde bile değildi.” Dolayısıyla o kimseler bunu kendilerine bir bahane edindiler. Allah da Kur’ân’ı kendilerine delil olsun diye Nebisi Hz. Muhammed’e indirmekle onların bu söylemlerini kesmiş oldu.⁵⁹⁵

Firavun ve ahalisinden defalarca azap ve belalar kaldırıldığı halde, küfür ve cehaletlerinden vazgeçemedikleri için akıbetleri denizde boğulmak olmuştur. Allah’ın bu cezası ise, ayetleri yalanlamaları, onları umursamamaları ve “ayetler hakkındaki düşüncelerinin kılığı”⁵⁹⁶ dolayısıyla:

“Biz de ayetlerimizi yalanlamaları ve onlardan gâfil kalmaları sebebiyle kendilerinden intikam aldık ve onları denizde boğduk.”⁵⁹⁷

Allah Teâlâ “*ayetlerimizi yalanlamaları...*” ifadesiyle bu intikamın o yalanlama sebebiyle olduğunu beyan etmiştir. Ancak ayetteki zamirin nereye râci olduğu noktasında âlimler farklı görüş beyan etmişlerdir. Bunun, “*intikam aldık*” fiilinin delalet ettiği, “*nikme*” (darlık, sıkıntı)’ye ait olduğunu söyleyenler de vardır. Buna göre mana, onlar intikam alma işi olmadan önce ondan habersiz idiler” olur. Râzî, zamirin “*ayetlerimiz*” kelimesine merci olduğu görüşünün ise, Zeccâc’ın da tercih ettiği görüş olduğunu aktarır. Çünkü ona göre bu kimseler kendilerine inen ayetleri dikkate almıyorlardı,⁵⁹⁸ ta ki onlardan gâfil gibi oldular.⁵⁹⁹

Allah Teâlâ, ayetlerini yalanlayan ve onlardan gâfil olan kibirli kimseleri, ayetlerinden uzaklaştıracağını beyan ettiği şu ayette, onların bu küfürlerindeki ısrarını ifade ederek adeta kendilerine yine kendilerinin iman yolunu kapattığını buyurmuştur:

“Yeryüzünde haksız yere böbürleneni ayetlerimden uzaklaştıracağım. Onlar bütün mucizeleri görseler de iman etmezler. Doğru yolu görseler onu yol edinmezler.

⁵⁹⁵ Taberî, a.g.e., VIII, s. 93.

⁵⁹⁶ Zemahşerî, **el-Keşşâf**, a.g.e., II, s. 193.

⁵⁹⁷ A’râf 7/136.

⁵⁹⁸ Râzî, a.g.e., XIV, ss. 220-221; Beydâvî, a.g.e., I, s. 454; Kurtubî, a.g.e., IX, s. 314.

⁵⁹⁹ Râzî, a.g.e., XIV, s. 221; Kurtubî, a.g.e., IX, s. 314.

*Fakat azgınlık yolunu görürlerse, hemen ona saparlar. Bu durum, onların ayetlerimizi yalanlamalarından ve onlardan gâfil olmalarından ileri gelmektedir.”*⁶⁰⁰

Râzî’ye göre, Allah Teâlâ bir önceki ayette emrine muhalefet etmeye karşı, söz konusu kimselerin düştüğü hataya düşmemeleri açısından bir tehdit ve void olarak; diğer bir tefsirle de Allah’ın İsrailoğullarına, düşmanlarının yurtlarına ve topraklarına varis kılacağına dair bir vaadi olarak “*Size ileride fasıkların yurdunu göstereceğim*” buyurduktan sonra bu ayette de o fasıklara nasıl muamele etmiş olduğunu bildirerek “*Yeryüzünde haksızlıkla kibirlenenleri, ayetlerimizden çevireceğim*”, buyurmuştur.⁶⁰¹

“*Yeryüzünde haksızlıkla kibirlenenleri, ayetlerimizden çevireceğim*” buyruğunun, “Ayetlerimle alakalı keramete erişmekten, müminlerin dünya ve ahirette ulaştıkları gibi, ayetler sebebiyle güçlü-kuvvetli olduklarını hissetme duygusundan/gururundan uzaklaştıracağım” anlamına geldiğini ifade eden Tabersî, akabinde bu ibareyle ilgili olarak iki ihtimalden söz etmiştir. İlk olarak, ayetlerden muradın, çeşitli deliller ve peygamberlerin mucizeleri, ayetlerden yüz çevrilmelerinin ise kendilerinin bizzat ayetleri yalanlamaları sebebiyle olduğunu ifade eden Tabersî, ikinci olarak ise bu ibareyi şöyle açıklamıştır: Allah’ın bu ifadesi, “Nübüvvetin ortaya koyduğu mucizelerle delillerin meydana gelişinden sonra peygamberlerin gösterdiği mucizelerin ziyadesinden sizi uzaklaştıracağım”, demektir.⁶⁰²

Râzî ise Mutezile’nin, Allah’ın bazen insanı imandan men edip alıkoyabileceğini söyleyen kimselere karşı oluşturdukları delilleri aktarır. Buna göre Cübbâî, Allah’ın bu ifadesinden muradın, Allah’ın o insanları iman etmekten men etmesi anlamına gelmediğini, bilakis ayetteki “*çevireceğim*” fiilinin gelecek zamanı ifade ettiği, dolayısıyla Allah Teâlâ’nın o kimselerin çevirmeden önce kâfir olduklarını ve tekzîb ettiklerini bildirdiğini beyan eder. Bir diğer Mutezilî yorum ise şudur: Allah’ın bu buyruğu, onların kibirlenmelerine ve küfürlerine karşı bunun bir ceza olduğunu göstermektedir. Râzî delilleri aktarmaya devam eder. Bir üçüncü delil ise, eğer Allah Teâlâ onları iman etmekten alıkoysaydı buna rağmen nasıl olur da “*Öyle ise onlara ne (oluyor) ki iman*

⁶⁰⁰ A’râf 7/146.

⁶⁰¹ Râzî, a.g.e., XV, s. 2.

⁶⁰² Tabersî, a.g.e., III, s. 356.

etmiyorlar?”⁶⁰³, “Böyle iken şunlara ne oluyor ki hala öğüt kabul etmekten yüz çeviriyorlar?”⁶⁰⁴ ve “İnsanların iman etmelerini “Allah bir insanı mı peygamber gönderdi?” demelerinden başka bir şey men etmedi”⁶⁰⁵ buyurdu? Dolayısıyla ayeti bu manaya hamletmek mümkün değildir.⁶⁰⁶

Öte yandan Taberî ise Allah Teâlâ'nın bu ibaresinin umûm ifade ettiğini ve kendilerinin iman etmeyeceğine dair Allah'ın kelimesinin hak olduğunu ifade etmiş, böylelikle onlar bütün ayetlerden, onlara itibar etmek ve onları hatırlamaktan uzaklaştırılmışlardır, demiş, bu görüşünü ise şöyle delillendirmiştir: Çünkü onlar bazı ayetleri anlama hususunda durup düşünseydiler, ona itibar eder, ondan nasihat alır ve hakka yaklaşırlardı. Ancak bu durum onlar hakkında söz konusu değildir. Çünkü Allah “Onlar bütün mucizeleri görseler de iman etmezler” buyurmuştur.⁶⁰⁷

Râzî'ye göre ayetteki “kibirlerirler” kelimesi şu manaya gelir: “Onlar, kendilerinin insanların en üstünü olduğunu ve hakların sadece kendileri için olduğunu sanırlar.” Hâlbuki “tekebbür” sıfatı Allah'a aittir. Çünkü O, kimsede bulunmayan kudret ve fazilet sıfatına sahiptir. Sonuç itibarıyla tekebbür kullar hakkında zemm (kınama), ifade Allah hakkında ise medh (övgü) ifade eder.⁶⁰⁸

Tabersî ayeti sözü geçen “rüşd” kelimesini, hak yolunun tavrı şeklinde açıklamış ve yine ayette geçen “ğayy” kelimesinin zıttıdır, demiştir. Ardından bu iki kelimeyi Kur'ân'daki odak kavramlar olan iman ve küfür üst kavramlarıyla değerlendirip “rüşd”ün bütün övülen işler yani iman, “ğayy”ın ise bütün yerilen işler yani küfür olduğunu ifade etmiştir.⁶⁰⁹ Buna göre mana Taberî'nin tefsiriyle şöyle olur: “Allah'ın sıfatlarını vasıfladığı bu kimseler hidayet yolunu görseler ve bu yolu tutsalar helaktan, mahvolmaktan kurtulacaklar ve ebedi nimetlere erişecekler, hâlbuki o yolu tutmazlar. Yine aynı şekilde helak yolunu görseler, Allah'ın kendilerini ayetlerinden uzaklaştırması ve kalplerine mühür

⁶⁰³ İnşikâk 84/20.

⁶⁰⁴ Müddessir 74/49.

⁶⁰⁵ İsrâ 17/94.

⁶⁰⁶ Râzî, a.g.e., XV, ss. 2-3.

⁶⁰⁷ Taberî, a.g.e., IX, s. 60.

⁶⁰⁸ Râzî, a.g.e., XV, s. 3.

⁶⁰⁹ Tabersî, a.g.e., III, s. 356.

vurması sebebiyle azgınlık yolunu tutar ve kendilerine onu yol edinirler. Çünkü onlar iflah olmazlar.⁶¹⁰

Allah Teâlâ ayette sözü edilen kimselerin tavırlarını ortaya koyduktan sonra bu duruma sebep olan, iki unsuru açıklamıştır. Bunlardan bir tanesi ayetleri yalanlamaları ve diğeri ise onlardan gaflet etmeleridir.

Ayetlerden gaflet etmeleri demek, üzerlerinde düşünmemek, onlara itibar etmemek ve onlardan nasihat almamak demektir.⁶¹¹ Kurtubî, ta ki bu hususta gâfiller gibi oldular demiş, gâfil olmalarındaki ikinci bir ihtimali ise hadlerini aşmaları şeklinde açıklamıştır.⁶¹²

Öte yandan Tabersî, ayetteki “gaflet”ten muradın hakikat değil de teşbîh olduğunu ifade etmiş, buna Allah’ın “*Onlar sağırlar, dilsizler ve körlerdir*”⁶¹³ ayetini örnek vermiştir. Bunun ise, o kimselerin ayetlerden istifade etmekten ve onlar üzerinde inceden inceye düşünmekten yüz çevirmeleri sebebiyle olduğunu ve hallerinin gâfil olup da eğlenip oynaşan kimselerin haline benzetildiğini ifade etmiştir. Bir sonraki ayette Allah Teâlâ’nın yalancılara olan va‘idine dikkat çeken Tabersî, kendilerinin medhe ve sevaba müstehak olmadıklarını, emredilenin aksine davranmaları sebebiyle de amellerinin boşa çıktığını ifade etmiştir.⁶¹⁴

Süleyman Ateş ise Allah’ın kibirlenenleri ayetlerinden uzaklaştırmasını söz konusu kimselerin içinde uyanan psikolojik etmenlere ve sahip oldukları inatların sebep olduğu isteksizlik ve nefrete bağlamıştır. Çünkü onların peşin hükümleri, bu ayetlere kendilerinde bir isteksizlik ve tiksinti uyandırır. Böylece onlar, Allah’ın ayetlerinden uzak kalırlar. Dolayısıyla onları Allah’ın ayetlerini anlamaz hale getiren, kendi inatları ve peşin hükümleridir. Kulun inat ve günahında ısrarı, iman kabiliyetinin kapanmasına neden olur, diyen Ateş bu ayetin insanın sorumluluğunu iptal etmesi şöyle dursun kınama amacıyla söylenen bu ifadelerin kulun sorumluluğunu daha çok vurguladığını ifade eder.⁶¹⁵

⁶¹⁰ Taberî, a.g.e., IX, ss. 60-61.

⁶¹¹ Taberî, a.g.e., IX, s. 61; Tabersî, a.g.e., III, s. 358; Hâzin, a.g.e., II, s. 250.

⁶¹² Kurtubî, a.g.e., IX, s. 331.

⁶¹³ Bakara 2/18.

⁶¹⁴ Tabersî, a.g.e., III, s. 358.

⁶¹⁵ Ateş, a.g.e., III, s. 396.

Bir diğerk ayette Allah Teâlâ, ahireti, hesap-kitabı yok sayıp hiç ölmeyecekmiş gibi davranarak sürekli dünyayla hem hal olan ve Allah'ın ayetlerini umursamayan kimselerin durumundan bahsetmiştir:

*“Huzurumuza çıkacaklarını beklemeyenler, dünya hayatına razı olup onunla rahat bulanlar ve ayetlerimizden gâfil olanlar da vardır muhakkak.”*⁶¹⁶

Taberî Allah Teâlâ'nın ayetinde şöyle buyurduğunu beyan eder: “Kıyamet günü bizimle buluşmayı ummayan, sevabı ve ikabı yalanlayan, habire dünyada yatırım yapmada ve onun süsünde püsünde yarışan, ahirete nazaran onu arzulayan ve orada kalmakla mutmain olan o kimseler, Allah'ın vahdaniyetinden ve kendisine ihlâsla ibadet etme konusunda deliller olan ayetlerden gâfildirler. Yani onlar eğlenerek ayetlerden yüz çeviren, onlar üzerinde iyiden iyiye düşünmeyen, kendilerine delalet eden hakikatin varlığının ise ayetlerde mevcut olduğunun farkında olan ve onlarla uzunca müddet kalacakları mekânı tanıyan kimselerdir.”⁶¹⁷

Müfessirlerin çoğu ayetteki *“Huzurumuza çıkmayı beklemeyen/ummayanlar...”* ifadesindeki reca' fiilinin, umut manasında olabileceği gibi korku manasına da gelebileceğini ifade etmişlerdir.⁶¹⁸ Buna göre Neseî ayeti üç ihtimalle tefsir etmiştir. İlk olarak, “Bizimle buluşmayı asla beklemeyen, bunun için endişe duymayan ve hakikatleri idrakten gaflet etmeleri sebebiyle buluşmayı akıllarına dahi getirmeyen kimseler...” şeklinde olup “havf” manasına göre yaptığı tefsirdir. İkincisinde ise “memnun mutlu kimselerin umut ettiği gibi bizimle güzel bir şekilde buluşmayı ummayanlar...” şeklinde reca' manasına aldığı tefsirdir. Son olarak da “korkmayı gerektiren kötü karşılamanızdan çekinmeyenler...” şeklinde o kimselerin ahirete karşı takındığı duyarsızlığa vurgu yaptığı tefsirdir.⁶¹⁹

“Dünya hayatına razı olup onunla rahat bulanlar...” ifadesiyle Allah Teâlâ ahireti, hesabı-kitabı akıllarına getirmeyen bu kimselerin yegâne uğraşlarının dünya olduğunu

⁶¹⁶ Yûnus 10/7.

⁶¹⁷ Taberî, a.g.e., IX, s. 87.

⁶¹⁸ Taberî, a.g.e., IX, s. 87; Tabersî, a.g.e., V, s. 159; Neseî, Ebû'l-Berekât Hafizüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd (v. 710/ 1310), **Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiki't-Te'vîl**, I-IV, el-Mektebetü't-Tevfikîyye, Kâhire, ty., II, s. 192; Kurtubî, a.g.e., X, s. 457.

⁶¹⁹ Neseî, a.g.e., II, s. 192.

beyan etmiştir. Nitekim bu kimseler, ahirete nispetle dünyayı arzulayan⁶²⁰ yani baki olan çoğa, fani olan azı tercih eden,⁶²¹ hızla tükenmesine rağmen sadece dünya için çalışan ve onun arkasındaki hakikati ummayan⁶²² kimselerdir.

“*Ayetlerimizden gâfil olanlar...*” ifadesi ise ayetlere itibar etmeyen, onlar üzerinde düşünmeyen kimseler anlamına gelir.⁶²³ Neseî, bu ibarenin “إِنَّ”nin ismi, bir sonraki ayet olan “*kazanmakta oldukları (günahlar) yüzünden varacakları yer ateştir*” ibaresinin ise “إِنَّ”nin haberi olduğunu ifade etmiştir. Buna göre mana, “*ayetlerimizden gâfil olan bu kimselerin kazanmakta oldukları (günahlar) yüzünden varacakları yer ateştir*” şeklinde olur. Eğer sonraki ayet kendi içinde anlamlı bir bütün olarak değerlendirilirse (الْأَيْك) kelimesi birinci müpteda, (مَأْوَاهُمْ) ikinci müpteda, (النَّارُ) ikinci haber ve (مَأْوَاهُمُ النَّارُ) birinci haber olmakla mana, “*Bunların kazandıklarına karşılık varacakları yer ateştir*” şeklinde olur.⁶²⁴

Allah Teâlâ kâfirler ve hak ettikleri dolayısıyla varacakları yer olan cehennemi zikrettikten sonra müminler ve ebedi istirahatgahları olan cenneti zikretmiştir. Buna göre, sevaba götüren müstakîm yoldaki imanları sebebiyle Allah onları nimet dolu cennetine nail edecektir.

“(Ey Firavun!) Senden sonra geleceklere ibret olması için, bugün senin bedenini (cansız olarak) kurtaracağız. İşte insanlardan birçoğu, hakikaten ayetlerimizden gâfildirler.”⁶²⁵

Ayetin arka planını Fahreddin Râzî şöyle hikâye etmiştir: Allah Teâlâ Hz. Musa ile Hz. Harun’un dualarını kabul ettikten sonra İsrailoğullarına o belli zamanda Mısır’dan çıkmalarını emretti ve oradan çıkış yollarını kolaylaştırdı. Firavun ise olan bitenden habersizdi. İsrailoğullarının memleketinden ayrılmaya yöneldiklerini duyunca da peşlerine düştü ve onlara ulaştı. Firavun’un ordusunu gören İsrailoğulları büyük bir korkuya kapıldılar. Çünkü onlar, iki ateş arasında kalmışlardı. Bir yanda içine girdikleri takdirde boğulacakları bir deniz, bir yanda kendilerini imha etmeyi bekleyen bir ordu... Bunun

⁶²⁰ Kurtubî, a.g.e., X, s. 457.

⁶²¹ Neseî, a.g.e., II, s. 192.

⁶²² Tabersî, a.g.e., V, s. 159.

⁶²³ Kurtubî, a.g.e., X, s. 457.

⁶²⁴ Neseî, a.g.e., II, s. 193.

⁶²⁵ Yûnus 10/92.

üzerine Allah onlara denizde bir yol açmak suretiyle lütufta bulundu. Daha sonra da Musa (a.s.) ashabı ile birlikte denizdeki o yola girip denizi geçtiler. Allah Teâlâ, Firavun ve ordusu da o yoldan geçebilecekleri fikrine kapılınsınlar diye o yolu kupkuru bıraktı. Firavun ordusuyla birlikte denize girince, Allah Teâlâ yarılan denizin iki tarafını birbirine kavuşturmak ve o yolu ortadan kaldırmak suretiyle onları boğdu.⁶²⁶

Firavun boğulurken Allah'ın kendisini o afetten kurtaracağını düşünerek kelime-i tevhidi söylemiş ve elbette bu fayda vermemiştir. Nitekim Allah Teâlâ da “*Senden sonra geleceklere ibret olması için, bugün senin bedenini (cansız olarak) kurtaracağız*” buyurmuştur.

Beydâvî ayetteki “kurtaracağız” (نُنَجِّيكَ) fiilinin (نُجِّيكَ) şeklinde okunduğunu ve buna göre mananın da “seni sahilin bir köşesine atacağız” şeklinde olduğunu ifade etmiştir.⁶²⁷ Râzî ise bu hususta Ka'b'ın “su onu sahile adeta bir öküz gibi atmıştır” ifadesini aktarır.⁶²⁸

Bu ifadedeki “bedenini” (بَدَنِكَ) kelimesinin ne anlama geldiği hususunda da çeşitli görüşler zikredilmiştir. Öncelikle ifade edilecek olursa bu kelime hal mahallindedir ve “cansız bir beden olarak” anlamına gelir. Bir diğer görüşe göre ise “senin bedenini bozulmadan, sağlam olarak kurtarıp sahile atacağız” manasındadır. Bir diğeri ise “bedenini çırılçıplak çıkaracağız”dır. Ayrıca bu kelimeye zırh manası da verilmiştir. Bu durumda ayet “seni zırhınla çıkaracağız” anlamına gelir. Çünkü rivayete göre Firavun altın zırhı ile tanınıyordu. Bu sebeple Allah da kavmin onu tanınması ve bu durumun onlara bir nasihat ve delil⁶²⁹ olması için kendisini denizden bu şekilde çıkardı.⁶³⁰

Allah Teâlâ “*Senden sonra gelecek olanlara ibret olması için*” buyurmuştur. İbret alması söz konusu olan kimseler ise İsrailoğullarıdır. Çünkü onlar Firavun'u helak olmayacak kadar azametli görüyorlardı. Hatta Musa (a.s.) kendilerine Firavun'un boğulduğunu ve cesedinin sahile vurduğunu haber verdiğinde, onu yalanladılar.⁶³¹

⁶²⁶ Râzî, a.g.e., XVII, s. 154.

⁶²⁷ Beydâvî, a.g.e., I, s. 568.

⁶²⁸ Râzî, a.g.e., XVII, s. 157.

⁶²⁹ San'ânî, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemâm (v. 211/827), *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîz*, I-II, tah. Mustafâ Müslim Muhammed, I-III, Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd, 1410/1989, II, s. 287.

⁶³⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, a.g.e., II, s. 381; Beydâvî, a.g.e., I, s. 568; Neseî, a.g.e., II, s. 218.

⁶³¹ Beydâvî, a.g.e., I, s. 568.

Râzî konuyla ilgili olarak şöyle bir görüş aktarmıştır. Buna göre Allah Teâlâ, insanların Firavun'un "Ben sizin en büyük Rabbinizim" dediğini duymalarından sonra, insanlara onu bu zelil ve hakir vaziyette göstermeyi istemiştir. Böylece bu, insanları bu yoldan alıkoymuş olur ve insanlar onun daha dün ululuk ve azametinin zirvesinde olduğunu iddia ederken, daha sonra durumunun gördükleri o içler acısı vaziyete dönüşünü müşahade etmiş olurlar.⁶³²

Bunun bir ibret vesilesi olmasının manası ve hedefi ise insanlara, Allah'a ubudiyeti izhar etmek ve Firavun'un iddia ettiği rububiyetin batıl ve imkânsız olduğunu göstermektir. Burada ayrıca "senden sonra gelecek olanlar" ifadesinin daha sonra gelecek olan kavimleri işaret ediyor olması imkân dâhilindedir.⁶³³

*"Sabah akşam Rablerine, O'nun rızasını dileyerek dua edenlerle birlikte gönülden sebat et. Dünya hayatının süsünü isteyerek gözlerini onlardan çevirme. Kalbini bizi anmaktan gâfil kıldığımız, kötü arzularına uymuş ve işi gücü aşırılık olan kimseye boyun eğme."*⁶³⁴

Ayetin nüzul sebebini Fahreddin Râzî şöyle aktarır: Kureyş'in ileri gelenleri bir araya gelirler ve Hz. Peygamber (s.a.v.)'e, "Sana iman etmemizi istiyorsan, şu fakirleri yanından kov, onlar için yanına gelecekleri ayrı bir vakit ayır" derler. Allah Teâlâ da bunun üzerine "*Sabah akşam Rablerine, O'nun rızasını dileyerek dua edenlerle birlikte candan sebat et*" ayetini indirir ve onları kovmanın caiz olmayacağını, aksine onlarla oturup uyum içinde olması, onlara değer vermesi, kâfirlerin sözüne aldırılmaması, kâfirler yanına gelse de gelmese de onlara itibar etmemesi gerektiğini buyurur. Bu ayetin bir benzeri de En'âm Suresi'ndeki "*Sabah-akşam Rablerine dua edenleri yanından kovma*"⁶³⁵ ayetidir. Allah Teâlâ En'âm Suresi'nde geçen ayette Hz. Peygamber'in o kimseleri kovmasını yasaklamış, bu ayette ise onlarla beraber oturmayı, onlara karşı sabır göstermeyi emretmiş⁶³⁶ nefsinin onlarla beraber olmaya ada ve onu sabit kılmak⁶³⁷ yani kendini kontrol et,⁶³⁸ buyurmuştur. Ayrıca Bursevî konuyla ilgili olarak, nübüvvetin sorumluluğunun

⁶³² Râzî, a.g.e., XVII, s. 157.

⁶³³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, a.g.e., II, s. 382; Neseî, a.g.e., II, s. 218.

⁶³⁴ Kehf 18/28.

⁶³⁵ En'âm 6/52.

⁶³⁶ Râzî, a.g.e., XXI, s. 115.

⁶³⁷ Neseî, a.g.e., III, s. 16.

⁶³⁸ Tabersî, a.g.e., VI, s. 337.

büyük bir iş olduğunu ve şayet Peygamber (s.a.v.)’in fakirleri tamamlanmamış bir iş için kovmuş olsaydı bunun yüce makamına nispetle büyük bir günah olacağını ifade etmiş ve bu zikredilen “kovma”nın, zahir ehlinden yöneticilerin, toplumun önde gelenlerinin ve din büyüklerinin bile uzak durdukları davranışlardan olduğunu beyan etmiştir.⁶³⁹ San’ânî de Mücâhid’ten rivayetle ayette kendilerine sabredilmesi istenen kimselerin beş vakit namaz kılan kimseler olduğunu ifade etmiştir.⁶⁴⁰

Nesefî, “*Sabah-akşam*” ifadesini üç şekilde tefsir etmiştir. Buna göre bu ifade ya her vakit duaya devam edenlerle beraber ol anlamına gelir, ya işlerinde başarı ve kolaylık talep etmek için sabah ve kusurların bağışlanması için akşam dua edenlerle beraber ol anlamındadır ya da bu ifadeyle sabah ve ikindi namazları kastedilmiştir.⁶⁴¹

Sabah-akşam dua edenler, ayette de belirtildiği gibi Allah’ın rızasına nail olmayı kendilerine amaç edinmişlerdir.⁶⁴² Tabersî ayetteki “يُرِيدُونَ وَجْهَهُ” ibaresinde, bu kimselerin riya ve gösteriş olmaksızın Allah’ı yüceltme ve kendisine yaklaşmayı arzu etmeleri anlamının olduğunu da aktarır.⁶⁴³ Bursevî, ayetteki “yüz” (وَجْهَهُ) kelimesinin rıza (الرِّضَا) kelimesinden mecaz olduğunu söylemiş aralarındaki ilişkiyi ise “rıza”nın darılma, kızma, gücenme durumlarında da olduğu gibi yüzde mimikler vasıtasıyla bilinebileceği şeklinde açıklamıştır.⁶⁴⁴

Zemahşerî “*Dünya hayatının süsünü isteyerek gözlerini onlardan çevirme*” ifadesine dil açısından açıklamalar getirmiştir. Buna göre “*Dünya hayatının süsünü isteyerek*” ifadesi haldir. “*Gözlerini onlardan çevirme*” ifadesindeki (عَدَا) fiili aşmak, geçmek, yanından geçmek manalarına gelir. Birinin yanından geçtiğinde, “onu atladi” manasında (عَدَاهُ) denilir. Bu fiil (عَنْ) harf-i ceri ile kullanıldığında ise “ayrılığa düştü, terketti” manasındaki (تَبَا) anlamını içerir. Yine (تَبَا) ve (عَلِي) manasında, gözünü hızla çevirdiği yani onunla irtibatı kalmadığı zaman “gözü onu geride bıraktı” denilir. Ayrıca Zemahşerî ayette geçen (عَدَا) fiilin tasarlamak, kaygılanmak manasındaki (عَدَا) fiili olarak

⁶³⁹ Bursevî, a.g.e., II, s. 479.

⁶⁴⁰ San’ânî, a.g.e., II, s. 402.

⁶⁴¹ Nesefî, a.g.e., III, s. 16; ayrıca bkz. Bursevî, a.g.e., II, s. 479.

⁶⁴² Tabersî, a.g.e., VI, s. 337; Bursevî, a.g.e., II, s. 479; Nesefî, a.g.e., III, s. 16.

⁶⁴³ Tabersî, a.g.e., VI, s. 337.

⁶⁴⁴ Bursevî, a.g.e., II, s. 479.

da okunduğunu ve buna göre mananın “ona tepki vermedi” şeklinde olduğunu ifade eder.⁶⁴⁵

Esasında “*Gözlerini onlardan çevirme*” lafzına gramer açısından bakacak olursak öznenin “gözler” olduğunu ve mananın da birebirde “gözlerin onlardan uzaklaşmasın” şeklinde olduğunu görmekteyiz. Yani fiil gözlere nispet edilmiş ve fakat fail çevirme, uzaklaşma işini yapan kişi olması dolayısıyla Nebi (s.a.v.)’dir.⁶⁴⁶ Aynı durum Tevbe Suresi’ndeki “*(Ey Muhammed!) Onların malları ve çocukları seni imrendirmesin*” ayetinde de mevcuttur. Burada da Allah hoşla gitme durumunu mala isnat etmiştir.⁶⁴⁷

Öte yandan Bursevî “*Gözlerini onlardan çevirme*” ifadesiyle kastedileni şu şekilde ifade etmiştir. Ona göre Allah Teâlâ, Resul (s.a.v.)’in zengin görünüşlü kimselere tamah edip de, yıpranmış, yırtık dökük kıyafetlerinden dolayı fakir Müslümanlara, fakirliklerini bakışlarıyla kendilerine hissettirircesine bakmasını yasakladı. Zü’n-Nûn’un ise şu tefsirini aktarır: Allah Nebisine hitap etti ve onu azarlayarak kendisine dedi ki: Nefsi, kalbi ve ruhuyla bize karşı sabırlı olan ve sabah-akşam huzurda bulunacakları o özel mekândan ayrılmayan kimselere karşı sabret. Bursevî “*Dünya hayatının süsünü isteyerek*” ifadesini ise, “zenginlerin, şöret sahibi kimselerin ve dünya ehlinin meclisini talep ederek”, şeklinde açıklamış ve zinetin dünya hayatına izafetinde, dünya işlerini küçümseme ve ondan uzaklaştırma olduğunu ifade etmiştir.⁶⁴⁸

Aslında bu ifade, Hz. Peygamber’in tebliğ görevini yerine getirirken ortaya koyduğu davranış biçimine karşı bir uyarı niteliğindedir. Nitekim konuyla ilgili olarak Tabersî, Nebî (s.a.v.)’in müşriklerin önde gelenlerinin iman etmesi hususunda son derece hırslı olduğunu, onların taraftarlarının iman etmesini arzuladığını, dünyaya, onun zînetine ve ehline asla meyletmediğini ancak reislerle karşı ara sıra iman etmeleri umudunu taşıyarak yumuşak davrandığını, bunun üzerine de bu ayetle azarlandığını, müminlerin fakirlerine yönelip yaklaşmakla ve soylu kimselerin yanlarında oturmayı isteyip de fakir müminleri ihmal etmemekle emrolunduğunu ifade etmiştir.⁶⁴⁹

⁶⁴⁵ Zemaşerî, *el-Keşşâf*, a.g.e., III, s. 63; ayrıca bkz. Neseî, a.g.e., III, s. 16.

⁶⁴⁶ Ferrâ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh ed-Deylemî (v. 207/ 822), *Ma’âni’l-Kur’ân*, I-III, 3. b., ‘Âlemü’l-Kütüb, Beyrût, 1403/ 1983. II, s. 140.

⁶⁴⁷ Kurtubî, a.g.e., XIII, s. 258.

⁶⁴⁸ Bursevî, a.g.e., II, s. 479.

⁶⁴⁹ Tabersî, a.g.e., VI, s. 338.

Kurtubî ise Nebî (s.a.v.)’in bu eylemi yapmayı istemediğini ancak yine de Allah’ın böyle bir davranış sergilemesini kendisine yasakladığını ifade etmiştir. Bu duruma örnek olarak ise “*Andolsun ki Allah'a ortak koşarsan, amellerin mutlaka boşa gider*” ayetini örnek vermiş ve Allah’ın Hz. Peygamber’i şirkten koruduğunu ifade etmiştir.⁶⁵⁰

“*Kalbini bizi anmaktan gâfil kıldığımız*” ifadesi üzerinde Ehl-i Sünnet ile Mutezileyi karşı karşıya getiren bir takım kelamî meseleler vardır. Bursevî’nin bu ifadeyi tefsiri de bu tartışmanın Ehl-i Sünnet tarafında yer aldığını gösterir niteliktedir. Ona göre gaflet, Allah’ın işlerin hakikatine dair insanı bir şekilde men etmesi anlamına gelir. Mesela Kureyş’in önde gelenlerinin, ilk yaratılıştaki kalplerinin zikirten gâfil kılınması ve tevhide karşı mühürlenmesi böyledir.⁶⁵¹ Bu tefsir Allah’ın kulların fiillerinin bizzat yaratıcısı olduğunu savunur. Bu görüşü bu ayete dayandıran müfessirlerden biri de Neseî’dir.⁶⁵²

Öte yandan Mutezile bu ifadenin “*Kalbini gâfil bulduğumuz kimse*” manasına geldiğini, Allah’ın bununla, o kalplerdeki gafleti kendisinin yarattığını anlatmak istemediğini savunur. Onlara göre bunun birkaç sebebi vardır. Bunlardan bir tanesi bu gafleti Allah’ın yaratması halinde, kendilerinin zemmi hak etmiş olamayacakları gerçeğidir. Hem sonra Allah Teâlâ bu ayetten sonra “*İsteyen iman etsin, isteyen kâfir olsun*”⁶⁵³ buyurmuştur. Öte yandan Allah Teâlâ “*kötü arzularına (hevasına) uymuş*” buyurmuştur. Dolayısıyla kalplerini gâfil kılan Allah Teâlâ olmuş olsaydı, bu gafletin onların hevasına uymalarına nispet edilmesi caiz olmazdı. Eğer onların kalplerindeki yaratıcı Allah olsaydı, böyle buyurması uygun olmazdı.

Râzî Mutezile’nin bu görüşlerine gramer açısından cevap vermiştir. Ona göre if’al vezninin var etme, yapma manasında kullanılması, bulma manasında kullanılmasına göre daha tercihe şayandır. Çünkü daha çok kullanılır. Ayrıca ilk etapta var etme, yapma manasını anlamak, bulma manasını anlamaktan daha ağır basar. Zihnin ilk bakışta bu manayı anlaması da tercih sebebidir.⁶⁵⁴

Zemahşerî de (أَعْقَلْنَا) kelimesine bağlı olarak söz konusu ifadeyle ilgili birtakım açıklamalarda bulunmuştur. Ona göre bu ifade, “kalbini hızlân ile (yardımsız bırakma ile)

⁶⁵⁰ Kurtubî, a.g.e., XIII, s. 257.

⁶⁵¹ Bursevî, a.g.e., II, s. 479.

⁶⁵² Neseî, a.g.e., III, s. 16.

⁶⁵³ Kehf 18/29.

⁶⁵⁴ Râzî, a.g.e., XXI, s. 116.

zikirden gâfil kıldığımız kimse” ya da kendisini korkak, şaşkın, cimri bulduğun zaman “Onu korkak, şaşkın, cimri buldum” kullanımındaki gibi “kalbini zikirden gâfil olarak bulduğumuz kimse” anlamlarına gelir. Zemahşerî ayeti gaflet kelimesinin lügat anlamından yararlanarak ve başka ayetlerle irtibat kurarak da tefsir eder. Buna göre ayet, bir kimsenin devesini damgasız bıraktığı zaman devesini gâfil kıldı, damgalamadı, başıboş bıraktı manasında (اعقله الله) denilmesi gibi “Onları zikir ile damgalamadık, kendilerini kalplerine iman yazdığımız kimselerden kılmadık” manasına gelir. Zemahşerî’ye göre bu ibare fiilin kalbe isnat edilmesiyle okunduğu zaman ise, birini gâfil bulduğunda “onu gâfil buldum” kullanımından olmak üzere “kalbinin gâfil olduğunu düşündük” manasına gelir.⁶⁵⁵

Râzî, Allah’ın “*Kalbini bizi anmaktan gâfil kıldığımız, kötü arzularına uymuş kimselere boyun eğme*” ifadesine ayrıca tasavvufî bir yorum da getirmiştir. Ona göre bu ifade, insanın en kötü halinin, onun kalbinin Hakk’ın zikrinden boş, mahlûkatla meşgul olmaya götüren kötü arzularla dopdolu olmasına delalet eder. Bu husustaki sözün özü ise Allah’ı zikretmenin nur, başkasını zikretmenin ise zulmet olduğudur. Çünkü varoluş nur, yokluk ise zulmet kaynağıdır. Allah Teâlâ zatı gereği vâcibu’l-vücûd’tur ve dolayısıyla gerçek nur O’dur. Allah’tan başkaları zatları gereği mümküni’l-vücûd’tur ve bu yokluğun karakteri olmakla zulmetin kaynağı olmuş olur. Bu sebeple kalpte Allah’ın zikri parladığında orada nur, ışık ve aydınlık meydana gelir. Ancak kalp mahlûkata yöneldiğinde orada zulüm ve zulmet meydana gelir. Böylece kalp Hakk’tan yüz çevirip mahlûkata yöneldiğinde, bu tam ve katıksız bir “zulmet” olur. Allah’ın bu ifadesinde de Hakk’tan yüz çevirip halka yönelmek kastedilmiştir.⁶⁵⁶ Böylelikle Râzî zulmün gafletin bir sonucu olarak ortaya çıktığını veciz bir şekilde ifade etmiştir.

Ayette Allah’ın ayetlerinden gâfil olan, kötü arzularına uymuş bu kimseler aynı zamanda “*İşi gücü aşırılık olan kimseler*” şeklinde de tavsif edilmişlerdir. Ferrâ, amelini terk eden ve bu terk ediş dolayısıyla ondan gâfil olan kimseler şeklinde açıkladığı bu ifadenin (فُرطاً) kelimesinden dolayı büyüklenme ve ifrat manasında olduğunu ifade etmiştir.⁶⁵⁷ Tabersî de Ahfeş’ten rivayetle bu kelimenin haddi aşmak, Mücâhid ve

⁶⁵⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, a.g.e., III, s. 63.

⁶⁵⁶ Râzî, a.g.e., XXI, s. 117.

⁶⁵⁷ Ferrâ, a.g.e., II, s. 140; ayrıca bkz. Begavî, a.g.e., V, s. 167; İbnü’ş-Şecerî, Ebu’s-Sa’âdât Hibetullah b. Ali b. Hamza Ulvî Hüsni (v. 542/1147), *el-Emâlî eş-Şecerî*, I-II, Dâru’l-Ma’rife, Beyrût, ty., I, s. 149.

Süddî’den rivayetle de helak manasına geldiğini ifade etmiştir. Zeccâc’ın “Kim işinde acze ulaşırsa, bu acz o kimseyi harcar ve helak eder” tanımına uygun olarak da ayetin manasının, imanı ve Allah’ın ayetlerini istidlal etmeyi terk etmek ve hevanın peşinden gitmek demek olacağını ifade etmiştir.⁶⁵⁸

Bu ifadeyle öncesindeki “*kötü arzularına (hevasına) uymuş*” ifadesi arasında bir ilişki söz konusudur. Bu ilişki bağlamında heva kelimesinin anlamını ele almak gerekmektedir.

Bursevî heva (الهَوَى) kelimesinin öncelikle farsça bir kelime olduğunu söyler ve bu kelimeye Arap dilinden örnekler getirir. Buna göre bir kimse bir şeyi sevdiğinde, ona arzu duyduğunda övülerek ya da yerilerek heva/şehvet sahibi diye isimlendirilir. Daha sonra yerilen taraf baskın olur. Bir rivayete göre de, biri eleştirmek istenildiğinde, falanca hevasına uymuş denilir. Yine biri farkında olarak sünnetten saptığında falanca heva ehliendir, denilir. Dolayısıyla heva nefsin iştah duyduğu, zevk aldığı şeye meyletmesidir.⁶⁵⁹ Ele aldığımız “*İşi gücü aşırılık olan*” ifadesi de Neseî’ye göre “Haktan uzaklaşmış” manasını taşır.⁶⁶⁰ Böylece iki ifade arasında sıkı bir ilişki söz konusu olmaktadır. Nitekim kişinin nefsinin arzu duyduğu şeylerin peşinden koşması yani hevasına uyması, haktan uzaklaşmak gibi ciddi bir sonucu beraberinde getirir. Râzî’ye göre ise bu durum, dinini gözetmeyen, işi gücü sadece dünyası olan kimselerin hali ve sıfatıdır. Böylece Allah Teâlâ, Allah’ın zikrinden gâfil olup hevasına uyan kimselerin durumunun, görevlerini ihmal etme, Allah’ın ayetlerini düşünme, dünya ve ahiret işlerini birlikte mülâhaza etme gibi kendilerine vacip olan şeylerden yüz çevirmekten ibaret olduğunu beyan etmiştir. Netice olarak ayette söz konusu edilen fakirler Allah’ın rızasını kazanmak amacıyla daimi olarak O’nu zikretmekle, zikirten yüz çeviren üst tabakadan kimseler ise, arzularının peşinden koşturmak suretiyle Allah’tan başkasına yönelmekle vasıflanmışlardır. Hz. Peygamber’e de o fakirlerle oturup kalkması, zenginlerden ise uzaklaşması emredilmiştir.⁶⁶¹

⁶⁵⁸ Tabersî, a.g.e., VI, s. 338.

⁶⁵⁹ Bursevî, a.g.e., II, s. 479.

⁶⁶⁰ Neseî, a.g.e., III, s. 16.

⁶⁶¹ Râzî, a.g.e., XXI, s. 118.

Allah'ın ayetlerinden gaflet eden kimselere, bu gaflet perdelerinden kurtulmaları için yine Allah'ın ayetleri gönderilecektir. O da insanlığa hidayet ve rehber kaynağı olan Kur'ân-ı Kerîm'dir:

*“(Bu Kur'ân) Ataları uyarılmamış, bu yüzden kendileri de gaflet içinde kalmış bir toplumu uyarman için indirilmiştir.”*⁶⁶²

Bu ayet gramer açısından bünyesindeki “ma”nın çeşitli ihtimallere gelmesiyle farklı şekillerde tefsir edilmiştir. Bu ihtimallerden en kuvvetlisine göre “mâ”, mâ-i nâfiye (olumsuzluk mâ'sı) dir. Buna göre cümle nasb mahallinde olur. Çünkü kavmin sıfatıdır. Mana ise şöyledir: “Ataları daha önce uyarılmamış, Allah'a isyan edenlerden oluşan bir kavmi bununla uyarman için”. Zemahşerî bu bağlamda, onları uyarmamak, gafletlerinin sebebi olmuştur, der.⁶⁶³ Katâde ise bunun sebebini onların Hz. İsa ile Hz. Muhammed (s.a.v.) arasındaki fetret devrinde yaşayan bir kavim olmalarına bağlar. İkinci ihtimalle ayetteki “mâ”nın, “Ataları uyarılmış bir kavmi uyarman için” manasında harf-i mevsûl olması caizdir. İkrime de “mâ”yı harf-i mevsûl manasına alarak ayetin manasının, “Atalarının uyarıldığı gibi bir kavmi uyarman için” olduğunu ifade eder.⁶⁶⁴

Tabersî ayetle ilgili şöyle bir görüşü de aktarır: “Sen kitapla gönderilen peygamberlerdensin ancak onlara kitaplı bir uyarıcı gelmedi.” Rivayete göre Araplarda Hz. Muhammed'den önce nebi, Hâlid b. Sinân, Vakkas b. Sâ'ade ve diğerleri gibi kimselerdi.⁶⁶⁵

Ayetteki “*bu yüzden kendileri de gaflet içinde kalmış*” ifadesini Bursevî iki ihtimale dayandırarak şöyle açıklamıştır: Birincisinde bu ifade inzârın nefyi yani “uyarılmama” ile ilgilidir. Dolayısıyla ataları uyarılmadığı için imandan, rüşten, tevhidin ve dirilişin delillerinden gâfil kalmışlardır. Ayetteki “fe” harfi de müsebbibin hükmüne dâhil olur. Sözü edilen nefiy, yani uyarının olmayışı gafletlerinin sebebidir. İkincisinde ise inzâra red olarak (لئذ) kavline bağlıdır. Öyleyse buradaki zamir, kavim kelimesine hastır. Yani onlar, zamanın uzunluğu sebebiyle geçmiş atalarının uyarıldığı şeyden gâfildirler. Dolayısıyla “fe” harfî, hükmün sebebine bağlıdır. Bursevî bu açıklamaları yaptıktan sonra yaptığı

⁶⁶² Yâsin 36/6.

⁶⁶³ Zemahşerî, **el-Keşşâf**, a.g.e., III, s. 642.

⁶⁶⁴ Taberî, a.g.e., XXII, s. 150; Tabersî, a.g.e., VIII, s. 259; Râzî, a.g.e., XXVI, s. 42; Beydâvî, a.g.e., II, ss. 331-332; Bursevî, a.g.e., III, s. 241.

⁶⁶⁵ Tabersî, a.g.e., VIII, s. 259.

tefsire delil olmak üzere gaflet ile nisyânın (unutmanın) farkını ortaya koymuştur. Ona göre gaflet, kişiden mananın gidişidir. Nisyân ise geldikten sonra anlamın kişiden gitmesi, kaybolması anlamına gelir.⁶⁶⁶ Tabersî de gafleti sehiv ile irtibatlandırmış ve yine anlamın kişiden yitmesi olarak açıklamıştır.⁶⁶⁷

Râzî'ye göre bu ifade, nübüvvetin, kendilerine peygamber gönderilenlerin gaflet halinde olması halinde tahakkuk edeceğinin bir delilidir.⁶⁶⁸

2- İnsanın ölüm, ahiret ve kıyametten gâfil olması

İnsanoğlu beşeriyeti itibariyle bitmek tükenmek bilmeyen bir yaşam arzusu içerisindedir. Bu onun ebedilik duygusuna olan hasretinden ileri gelmektedir. Ölüm gerçeği ise onun bu duygusuyla sürekli olarak çatışır.

Öte dünya ve ona dair olan her şey, inançsız veya inanç noktasında zafiyeti olan kimseye, dünya hayatının albenisi, eğlencesi ve konforundan zevk alma yolunda birer engeldir. Bu sebeple söz konusu kimseler, bu hakikatle yüz yüze gelmekten sürekli olarak kaçarlar. Bu sonsuz hakikatin cümle kapısı ise ölümdür. Ahiret ve orada karşılaşacağı mükâfat veya ceza endişesini içinde barındırmakla birlikte, her an ölümün kapılarını çalabileceği dolayısıyla onu bir an bile akıllarından çıkarmamaları gerektiği gerçeğini genellikle unutan veya onu önemsemeyen ve dünya hayatını hiç bitmeyecekmiş gibi kabul eden bu kimseler, öncelikli olarak ölümden gaflet ederek kendilerine bir savunma duvarı oluştururlar. Bu dünyadayken yaptıklarından hesaba çekilecekleri ahiret hayatı ve ölümden sonra o hayatın başlangıcı sayılan kıyamet günü de bu kimselerin gaflet ettikleri unsurlar arasındadır.

*“Andolsun sen bundan gaflette idin; derhal biz senin perdeni kaldırdık. Bugün artık gözün keskindir (denir).”*⁶⁶⁹

Ayeti siyak-sibak ilişkisi çerçevesinde değerlendirmemiz gerekmektedir. Buna göre bir önceki ayette Allah Teâlâ *“Her can, kendisiyle beraber bir sürücü ve şahit bulunduğu halde gelir”* buyurmuştur. Ele aldığımız ayetle ilgili olması açısından bu ayetteki sürücü

⁶⁶⁶ Bursevî, a.g.e., III, s. 241.

⁶⁶⁷ Tabersî, a.g.e., VIII, s. 259.

⁶⁶⁸ Râzî, a.g.e., XXVI, s. 43.

⁶⁶⁹ Kâf 50/22.

(سَائِك) ve şahid (شَهِيد) kavramlarını açıklamak gerekmektedir. Taberî bir dizi rivayetle bu kelimelere ışık tutmuştur:

İbn Abbas'a göre sâik meleklerdendir, Şehîd ise nefisinden kendisine şahitlik edendir. Mücâhid ise onların yazıcı ve gözetleyen iki melek olduğunu ifade eder. Katâde, Hasen ve Rabî' b. Enes, Rabbine, kendisine veya hesabına ileten sâik, ameliyle kendisine şahitlik eden şahittir, demişlerdir. Dahhak ise eller ayaklar vesair azaların birer şahid olduklarını ve aynı zamanda meleklerin de onlara şahitlik yaptıklarını ifade etmiştir. Bütün bu rivayetlerden sonra Taberî kendi görüşünü şu şekilde ifade etmiştir. Ona göre bu ayetle iyilik yani "birr" ve kötülük yani "fücur" kastedilmiştir. Bu görüşünü önceki ayette hitabın umumî olmasına dayandıran Taberî Allah Teâlâ'nın "*Her can, kendisiyle beraber bir sürücü ve şahit bulunduğu halde gelir*"⁶⁷⁰ ayetindeki insan lafzının hususa değil umuma şamil olduğunu ifade eder. Peşinden Allah Teâlâ'nın yine "*Ölüm sarhoşluğu gerçekten gelir de: İşte (ey insan) bu, senin öteden beri kaçtığın şeydir, denir*"⁶⁷¹ buyurduğunu ve öncesindeki bütün bu ayetlerin umum ifade etmesi itibarıyla yapmış olduğu tevilin sıhhatine delalet ettiğini ifade eder.⁶⁷²

Tabersî ise bu ayeti şöyle izah etmiştir: Mükelleflerden her nefis, beraberlerinde kendilerini sevk eden yani hesaba yolculukta teşvik eden meleklerden bir sâik ve bildiği haliyle kendisine şahitlik edecek meleklerden bir şehîd olduğu halde ceza gününde gelir. Bu melekler iyi ve kötü her şey hakkında kendisine bizzat şahitlik ederler. Dolayısıyla ne kaçacak bir yer, ne de inkâr edecek bir durum söz konusudur.⁶⁷³

"*Andolsun sen bundan gaflette idin*" ifadesine gelince öncelikli olarak "bundan" (مِنْ هَذَا) kelimesine açıklık getirmek gerekmektedir. Genel anlamda müfessirlere göre bu ayette insanoğlunun gaflette olduğu şey diriliş vakti, kıyamet ve onun getirdikleri ve işlemekte oldukları amellerin karşılığı olan cezadır.⁶⁷⁴ Buna göre Taberî ayeti şöyle tefsir eder: "Ey insan! Sen, kıyametin sana gösterdiği şeyden dehşet, sıkıntı, korku ve zorluk sebebiyle gaflette idin".⁶⁷⁵

⁶⁷⁰ Kâf 50/16.

⁶⁷¹ Kâf 50/19.

⁶⁷² Taberî, a.g.e., XXVI, ss. 162-163.

⁶⁷³ Tabersî, a.g.e., IX, s. 243.

⁶⁷⁴ Taberî, a.g.e., XXVI, s. 163; Kurtubî, a.g.e., XIX, s. 446; Beydâvî, a.g.e., II, s. 498; Bursevî, a.g.e., IV, s. 80.

⁶⁷⁵ Taberî, a.g.e., XXVI, s. 163.

Bursevî de lugat olarak gafleti “insanı işlerin hakikatine vakıf olmaktan men eden şey”, terim olarak “dikkat ve uyanıklık konusundaki eksiklik sebebiyle insana arız olan sehiv” şeklinde açıkladıktan sonra ayetin “Ey kimse! Sen, dünyadayken bugünden (kıyamet günü) ve bugünün getirdiği felaketten habersiz idin” manasına geldiğini ifade eder.⁶⁷⁶

Tabersî'nin ayetteki gaflet kelimesine getirdiği açıklama ise kelimenin eş anlamlıları kabul edebileceğimiz sehiv (yanılma) ve nisyân (unutma) kelimeleri ile. Buna göre mana, dünyada iken kıyamet gününden sehven veya unutarak gaflet içinde idin, şeklinde olur.⁶⁷⁷

Âlûsî ise buradaki gafleti yitip gitme manasında mutlak zuhûl olarak açıklamıştır. Ona göre ayette gaflet kelimesinin nekra gelişi ise bunun tam bir gaflet ayrıca ahiret ve ahirete ilişkin her şey hakkında kâfirlerin gafleti olduğunun ifadesidir.⁶⁷⁸

Bu ve bir sonraki “*derhal biz senin perdeni kaldırdık*” ifadesinin muhatabı birçok müfessire göre genel anlamda bütün insanlar olmakla birlikte, Taberî'nin İbn Abbas, Mücâhid ve Süfyân'dan rivayetine göre hitap kâfirleredir. İbn Zeyd'e göre ise burada hitap Nebi (s.a.v.)'edir. Buna göre mana “Sen Ya Muhammed cahiliye devrindeyken bundan habersizdin” şeklinde olur.⁶⁷⁹ Beydâvî de bu iddiaya göre ayeti şu şekilde tefsir etmiştir: “Sen ya Muhammed, din işlerinden bîhaberdin. Biz de vahiy ve Kur'ân talimiyle senden gaflet perdesini kaldırdık. Dolayısıyla senin kıyamet günü gözün onların görmedikleri şeyi gören, bilmedikleri şeyi bilen keskinlikte olacaktır.”⁶⁸⁰

Gaflet kelimesinin karışıklık ve bir tür perde hatta daha da ötesi olduğunu ifade eden Râzî, bunun sebebini şu şekilde açıklamıştır: Şüpheye düşen kimseye mesele karışık gelir. Gâfil kimseye gelince onun kalbi tamamen söz konusu meseleden perdelenmiş olur ki, işte bu bir kılıftır, kalbin örtülmesi gibi bir şeydir. Ayetteki “*derhal biz senin perdeni kaldırdık*” ifadesi, “Senin habersizliğini giderdik de böylece bugün gözün keskin oldu.

⁶⁷⁶ Bursevî, a.g.e., IV, s. 80.

⁶⁷⁷ Tabersî, a.g.e., IX, s. 243.

⁶⁷⁸ Âlûsî, a.g.e., XV, s. 277.

⁶⁷⁹ Taberî, a.g.e., XXVI, ss. 163-164.

⁶⁸⁰ Beydâvî, a.g.e., II, s. 498.

Daha önce o göz sürçüyordu. Ama arkadaşın olan meleğin gözü keskindi ve o dünyadayken sana bir dost idi” demektir.⁶⁸¹

Kurtubî ayette gaflette olunan şeyi bir önceki ayete hamletmek suretiyle şöyle açıklamıştır: “Ey insan! Sen, her nefsin kendisiyle beraber bir sâik ve şehîd’inin olduğundan habersizdin.” Çünkü bu ancak ilahi nasla bilinir.⁶⁸²

Tabersî ise gaflette olunan bu durumu, dünyadayken kişinin kalbini, kulağını, gözünü kaplayan bir örtü olarak değerlendirmiş ve Allah’ın emri apaçık anlaşılın diye bu örtünün kaldırıldığını ifade etmiştir.⁶⁸³

“Örtünün kaldırılması” meselesiyle ilgili olarak Kurtubî şu rivayetleri aktarmıştır: Buna göre bu ya Süddî’nin tefsiriyle anne karnında olup doğmak, ya İbn Abbas’tan rivayetle kabirden diriltilmek, İbn Zeyd’den rivayetle vahyin nüzulü ve risaletin taşınması manasına gelir.⁶⁸⁴

Dahhâk’a göre “*Bugün artık gözün keskindir (denir)*” ifadesinden kasıt mizanın (tartının) dilidir. Taberî, Dahhâk’ın bu benzetmeyle gözün dünyada olup bitenleri bilme hususunda kendisine şahid olup adaletli davranacağını kastettiğini, bu sebeple görmenin, tartının hakkaniyetine delalet eden mizanın diline benzetildiğini dolayısıyla bunun, mizanın dili gibi, dünyadayken kendisine şahitlik ettiği yapıp etmelerine, kıyamette sadık kalan kimsenin ilmi olduğunu söylediğini ifade etmiştir.⁶⁸⁵

Kurtubî de ayette geçen “basar” lafzıyla zahirde gözün kastedildiğini ve o gün, gözün görme gücünün son derece güçlü olup kişiden gizli olan her şeyi görececek kabiliyette olacağını ifade etmiş ve ayrıca bu kelimeyle mesela “Falanca kimse fıkhıta basiret sahibidir” denilmesi gibi kalbin kastedilmiş olabileceğini de eklemiştir.⁶⁸⁶

“*Onlar, dünya hayatının görünen yüzünü bilirler. Ahiretten ise, onlar tamamen gâfildirler.*”⁶⁸⁷

⁶⁸¹ Râzî, a.g.e., XXVIII, s. 165

⁶⁸² Kurtubî, a.g.e., XIX, s. 446.

⁶⁸³ Tabersî, a.g.e., IX, s. 243.

⁶⁸⁴ Kurtubî, a.g.e., XIX, s. 446.

⁶⁸⁵ Taberî, a.g.e., XXVI, s. 164.

⁶⁸⁶ Kurtubî, a.g.e., XIX, s. 446.

⁶⁸⁷ Rûm 30/7.

Tabersî bu ayetle ilgili olarak İbn Abbas, Hasen Basrî ve Ebû Abdullah'dan rivayetlerde bulunmuştur.

İbn Abbas'a göre ayette sözü edilen kimseler dünyanın menfaat ve zararlarını bilirler; ne zaman ekin ekecekler, ne zaman hasat edip toplayacaklar, nasıl bina yapacaklar vs. ancak onlar ahiret hususunda cahildirler. Çünkü dünyalarını imar eder, ahiretlerini yıkarlar.

Hasen Basrî ise, “Onlardan kimilerinin ilmi, dirhemi dökme demire dönüştürmeye varacak kadar ilerledi, ağırlığını sorsan, bir bakmada söyler ancak namazdan niyazdan bîhaberdirlere” diyerek dünyaya dair bilgilerinin ulaştığı noktaya hayret ederken ahirete hazırlık hususunda ne kadar cahil olduklarını bu şekilde ifade etmiştir.

Ebû Abdullah da cahiliye devrinde bir işe başlamadan önce kuş uçurup onun sağa ve sola gitmesine göre bu işin hayırlı ya da hayırsız olacağına karar vermek yani bir çeşit kehanet demek olan yıldızlara göre fal bakma uğraşı olan nücumun, zahirin bilgisine dâhil olduğunu söylemiştir.⁶⁸⁸

Bursevî ise ayette geçen “zâhir” kelimesinin küçümsemek ve alçaltmak için nekra getirildiğini yani onların dünyayı zahiren, hakîren ve hasîsen bildiklerini bunun da dünyanın süsü püsü, lezzetleri ve arzu ettikleri hevalarına uygun şehvetleriyle ilgili halleri olduğunu ifade etmiştir.⁶⁸⁹

Zemahşerî de bu ayetten hareketle, dünyanın zahiri ve batını olduğunu ifade eder. Ona göre dünyanın zahir tarafı, cahil kimsenin bildiği, kişinin dünyanın süsü püsü, eğlencesi, yatı katıyla müreffeh bir yaşam sürmesidir. Dünyanın batını ve hakikat tarafı ise kişinin kendisini taat ve amel-i salih ile donatıp ahirete hazırlanmasıdır.⁶⁹⁰

Öte yandan “Bilgisizlikle, dünyanın kusurlarını bilmek arasında fark yoktur” diyen Bursevî, bir önceki ayette Allah'ın “bilmezler” (لَا يَعْلَمُونَ) lafzının, din işleri konusundaki bir bilgisizlik ve bu ayetteki “bilirler” (يَعْلَمُونَ) lafzının da dünya işlerini bilmekle alakalı bir bilgi olduğunu dolayısıyla ayetler arasında herhangi bir çelişkinin olmadığını ifade etmiştir. Çünkü birincisinde gerekli olan şeyi bilmekle meydana gelecek olan menfaatin

⁶⁸⁸ Tabersî, a.g.e., VIII, s. 44.

⁶⁸⁹ Bursevî, a.g.e., III, s. 6.

⁶⁹⁰ Zemahşerî, **el-Keşşâf**, a.g.e., III, s. 500.

ortadan kalktığı, ikincisinde ise olur olmaz şeyleri bilemeye olan çabalamaları ifade edilmiştir.⁶⁹¹

Taberî “*Ahiretten ise, onlar tamamen gâfildirler*” ifadesinde, onların ahiretteki durumlarının ve orada Allah’ın ikabından kendileri için bir kurtuluş olmadığı hususta gâfil olduklarının yani bunun üzerinde düşünmediklerinin kastedildiğini ifade etmiştir.⁶⁹²

Beydâvî ayete gramer açısından açıklamalar getirmiştir. Buna göre ayetteki ikinci “onlar” (هُمْ) müpteda ve “gâfillerdir” (غَافِلُونَ) haberdur ve cümle halinde birinci (هُمْ)’un haberidir. Ve bu da daha önce zikredilen (لَا يَعْلَمُونَ) lafzına bedel olarak, cehaletlerini takrir ve dünyanın bazı zahirlerini idrak edebilen kusurlu hayvanlara teşbih olsun diye gafletlerinin aşırılığına delalet eder. Çünkü dünyanın zahirini bilmek demek, onun gerçekliklerini, sıfatlarını, özelliklerini, fiillerini, sebeplerini, sebeplerin zuhur edişinin keyfiyetini ve orada tasarruf etmenin nasıllığını bilmek demektir. Zaten bu sebeple (ظَاهراً) kelimesi nekra getirilmiştir.⁶⁹³

Zemahşerî’ye göre böylelikle Allah Teâlâ, ahiretten gaflet etmenin kaynağının, bu gafletin kaynağı ve alametinin de bizzat kendileri olduğunu ifade etmiştir yani gafletin çıkış yeri söz konusu kimselerdir ve neticede o yine kendilerine döner.⁶⁹⁴

“*Kıyamet gününde, biz bundan habersizdik demeyesiniz diye Rabbin Âdemoğullarından, onların bellerinden zürriyetlerini çıkardı, onları kendilerine şahit tuttu ve dedi ki: Ben sizin Rabbiniz değil miyim? (Onlar da), Evet (buna) şahit olduk, dediler.*”⁶⁹⁵

Taberî Allah Teâlâ’nın Nebisi Muhammed (s.a.v.)’e şöyle seslendiğini ifade eder: Ey Muhammed! Âdemoğullarının babalarının sulblerinden çıkardığımız, ardından tevhidî kendilerine yerleştirdiğimiz, birbirlerine bu konuda şahitlik yapıp bunu ikrar ettikleri zamanı hatırla!⁶⁹⁶

⁶⁹¹ Bursevî, a.g.e., III, s. 6.

⁶⁹² Taberî, a.g.e., XXI, s. 22.

⁶⁹³ Beydâvî, a.g.e., II, s. 259.

⁶⁹⁴ Zemahşerî, **el-Keşşâf**, a.g.e., III, s. 500.

⁶⁹⁵ A’râf 7/172.

⁶⁹⁶ Taberî, a.g.e., IX, s. 110.

Âlimler bu ayetin manasının umum mu yoksa husus mu ifade ettiği konusunda farklı görüş belirtmişlerdir. Buna göre Tabersî ayetteki “zürriyetleri çıkarma” ve “şehadet etme” hususundaki görüşleri üç grupta şöyle toplamıştır:

Birincisi: Allah Teâlâ, Âdem (a.s.)’ın zürriyetini sulbünden çıkardı. Ardından Âdem’e sundu ve dedi ki: Şüphesiz ben onların bana ibadet edip hiçbir şeyi şirk koşmayacak ve rızıklarının da benden olduğuna dair misaklarını zürriyetinden çıkardım. Sonra da Allah onlara döndü ve dedi ki: “Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” Evet senin Rabbiniz olduğuna şahidiz, dediler. Bunun üzerine Allah meleklerle, “Şahit olun”, dedi. Onlar da “Şahit olduk”, dediler. Allah Teâlâ onları hitabını işitecek ve anlayacak şekilde anlayış sahibi kıldı. Sonra Âdem’in sulbüne geri koydu. İnsanların hepsi orada mahpustu, kapalıydı ta ki bu vakitte Allah herkesi çıkardı da herkesi islama sabit kıldı. Bu da ilk fitrattır. Kim küfredip inkâr ederse, ilk fitratı değiştirmiş olur.

İkincisi: Allah Teâlâ Âdemoğullarını babalarının sulblerinden çıkarıp annelerinin rahimlerine yerleştirdi. Sonra derece derece onları yükseltti. Kan pıhtısından nihayet onları topyekün beşer yaptı, canlı ve mükellef kıldı. Sonra onlara yaratmasının eserlerini gösterdi. Onları kendilerine şahit tutuyormuşçasına delillerinin bilgisini onlara yerleştirdi. Sonra da “Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” (أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ) diye sordu. Onlar evet (بلى) dediler. Buysa onları kendilerine şahit tutmuş olduğu anlamına gelmektedir. Başka bir şekilde ifade edilecek olursa Allah Teâlâ’nın yaratmasıyla onlara tevhidini göstermesi, akıllarında vahdaniyetinden deliller kılması ve kendilerine yaratmasının harikuladeliğini beyan etmesiyle sanki onları kendilerine şahit tutan menzilesinde olmuş oldu. Dolayısıyla onlar bu müşahede ve varlık sahnesine çıkma konusunda Allah’ın iradesi üzerindydiler. Onların bundan imtina etmeleri, itiraf ve ikrar seviyesinde olmakla beraber imkânsız oldu. Eğer orada şahitlik, “*Sonra duman halinde olan göğe yöneldi, ona ve yerküreye: İsteyerek veya istemeyerek, gelin! dedi. İkisi de "İsteyerek geldik" dediler*”⁶⁹⁷ ayetindeki gibi suret ve hakiki anlamda değilse, “*kendilerinin kâfirliğine bizzat kendileri şahitlik ederlerken*”⁶⁹⁸ ayetindeki gibi Allah’ın ne sözü ne de onların cevabı olmadıysa bile sanki onlar bunu itiraf etmiş olurlar. Bu kâfirlerin küfürlerini dilleriyle itiraf etmeseler de defî kendilerinde gerçekleşmeyecek şekilde onlardan zuhur etmesine benzer.

⁶⁹⁷ Fussilet 41/11

⁶⁹⁸ Tevbe 9/17.

Üçüncüsü: Allah Teâlâ bu ayetle, Âdem'in zürriyetinden ancak bir topluluğu kastetmiştir. Onları yaratmış, akıllarını erdirmiş, resullerinin diliyle de marifetini ve kendisine gerekli olan taati onlara öğretmiştir. Onların da bunu ikrar etmesiyle, onları kendilerine kıyamet günü “Biz bundan gaflet içindeydik” ya da “daha önce babalarımız şirk koşmuştu, biz de onları taklit ettik” demesinler diye şahit tutmuştur. Allah Teâlâ mazereti olan bir kimseyi, kendisinden bir rahmet ve kerem olarak cezalandırmayacağını tembihlemiştir. Ve bu da Âdemoğullarından bir kavme has olmuştur. Bunun içine herkes giremez. Mümin buna dâhil olamaz. Çünkü Allah Teâlâ bu misakları alınan kimselerin şirkte selef (öncekiler) olduğunu açıklamıştır.⁶⁹⁹

Zemahşerî ise bu ayeti farklı şekilde yorumlamıştır. Ona göre bu ayet temsil ve tahyîl babındandır. Ayetin kastı da şöyle olur: İnsanlara Rablerinin rubûbiyetinin ve vahdaniyetinin delilleri sunuldu ve bu konuda akılları ve akılları üzerine bina edilmiş basiretleri şahit tutuldu. Bu da dalalet ile hidayet arasında ayırıcı unsur olarak kılındı. Sanki onlar kendilerine ve kararlarına şahit tutulmuş gibi oldular. Daha sonra Allah onlara “Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” dedi ve sanki onlar da “Elbette, sen Rabbimizsin, biz kendimize şahidiz, senin birliğini ikrar ettik” dediler. Zaten temsil babı Allah Teâlâ'nın ve Resulü (s.a.v)'in ve Arapların kelimasında da oldukça fazladır. Buna, mesela Allah Teâlâ'nın “*Biz, bir şeyin olmasını istediğimiz zaman, ona (söyleyecek) sözümüz sadece "Ol" dememizdir. Hemen oluveri.*”⁷⁰⁰, “*ona (göğşe) ve yerküreye: İsteyerek veya istemeyerek, gelin! dedi. İkisi de "İsteyerek geldik" dediler*”⁷⁰¹ ayetleri birer örnektir. Şurası da bir gerçek ki bu mana açısından bir temsil ve bir tasvirdir. Ve bunu da akıllarınızın sıhhatine şahadet eden delilleri sunmak için ve keraheten “*Kıyamet gününde, biz bundan habersizdik*” yani bu konuda tembihlenmedik yahut “*Yahut "Daha önce babalarımız Allah'a ortak koştı, biz de onlardan sonra gelen bir nesildik*”⁷⁰² yani onlara uyduk, dersiniz diye yaptık. Çünkü Allah tevhidin delillerini sundu. Dolayısıyla delillerden yüz çevirme, atalarının da tevhidin delilleri kendilerine sunulmuş olması sebebiyle şirk

⁶⁹⁹ Tabersî, a.g.e., IV, ss. 390-392.

⁷⁰⁰ Nahl 16/40.

⁷⁰¹ Fussilet 41/11

⁷⁰² A'râf 7/173.

konusunda herhangi bir mazeretleri olmadığı gibi onları taklit etmeyi kabul etme ve onlara uyma konusunda her hangi bir özür söz konusu değildir.⁷⁰³

*“(Resûlüm!) Sen onları pişmanlık ve üzüntü günü hakkında uyar. Çünkü onlar bir gafletin içine dalmış oldukları halde ve henüz iman etmemişken (bakarsın) iş olup bitmiştir.”*⁷⁰⁴

Taberî Allah Teâl'nın bu ayette Nebisi Muhammed (s.a.v.)'e şöyle buyurduğunu ifade eder: “Ya Muhammed! Şu Allah'a şirk koşanları, Allah'a karşı aşırıya gittikleri, Allah'a iman ve itaat edenlerin ise cennette yerlerin ayrıldığı hususta, ayrıca iki gurubun da sonrasında ölüm olmayan sonsuz hayatı kesin olarak bilecekleri hasret ve pişmanlık günüyle uyar.”⁷⁰⁵

Taberî bu ayetle ilgili olarak Buhârî'de geçen bir hadisi çeşitli rivayetlerle zikreder. Bunlardan bir tanesi Ebû Sâ'îd Hudrî'den rivayetle gelen hadistir:

*“Resulullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Kıyamet günü ölüm, akli karalı alaca bir koyun suretinde getirilir. Akabinde bir tellal, “Ey cennet ehli!” diye seslenir. Cennetlikler hemen boyunlarını uzatıp başlarını ona doğru kaldırır ve ona bakarlar. Tellal o koça işaret ederek, “Sizler bunu tanıyor musunuz?”, der. Onlar, hepsi onu görmüş olarak, “Evet tanıyoruz, bu ölümdür”, derler. Bundan sonra tellal, “Ey cehennem ehli!”, diye seslenir. Onlar da boyunlarını uzatıp başlarını kaldırarak ona doğru bakarlar. Nidâcı yine o koyunu işaret ederek, “Sizler bunu tanıyor musunuz?”, diye sorar. Onların hepsi de koyunu görmüş oldukları halde, “Evet tanıyoruz, bu ölümdür”, derler. Akabinde o boğazlanır. Bundan sonra, “Ey cennet ehli! Cennette ebedî yaşayacaksınız, artık ölüm yoktur. Ey ateş ehli! Sizler de yerinizde ebedisiniz, artık ölüm yoktur”, der.” Akabinde Resulullah (s.a.v.) şu ayeti okudu: “Sen onları ilâhî emrin yerini bulduğu vakit ile pişmanlık günü ile korkut. Onlar hâlâ gaflet içindedirler, onlar hâlâ îmân etmiyorlar.” Resulullah bu ayeti okurken, “İşte bunlar (yani gaflette olanlar) dünya ehlidir” demiştir.”*⁷⁰⁶

⁷⁰³ Zemahşerî, **el-Keşşâf**, a.g.e., II, s. 219.

⁷⁰⁴ Meryem 19/39.

⁷⁰⁵ Taberî, a.g.e., XVI, s. 87.

⁷⁰⁶ Buhârî, Tefsîr, (Meryem), 1.

Beydâvî, ayette geçen “hasret günü” (يَوْمَ الْحَسْرَةِ) tabirini, kötü insanların kötü fiilleri, iyi insanların da iyi amellerinin azlığı sebebiyle hüznü olduğu gün, şeklinde açıklar.⁷⁰⁷ Taberî de İbn Abbas’dan onun, Allah’ın yücelttiği ve kendisiyle kullarını uyardığı kıyamet gününün isimlerinden olduğunu aktarır.⁷⁰⁸

Zemahşerî, “(Bakarsın) iş olup bitmiştir” ifadesini, “hesap tamamlanmıştır ve iki gurup da cennete ve cehenneme gönderilmiştir”, şeklinde açıklar.⁷⁰⁹ Tabersî bu ifadeyle ilgili birkaç rivayet aktarmıştır. Bunlardan bir tanesine göre bu ifade, “Emrin tamamlandığı, emellerin kesildiği, cennet ve cehenneme buranın sakinlerinin yerleştirildiği gün” anlamına gelir. Bir başka görüşe göre de “Dünya işinin bittiği ve geçmiş bitmiş olanı telafi için geri döndürülmediği gün”dür o gün. Bir diğer görüş de ayetteki (لَا) edatını, zaman edatı olarak ele alır ve bu ifadeye “yaratılanlar arasında adaletle hüküm verildiği zaman” manasını verir.⁷¹⁰ Beydâvî ise buradaki (لَا) edatının ya günden bedel olduğunu ve mananın “emrin yerine getirildiği gün”, ya da “hasret”in zarfı olduğunu ve böylelikle mananın “emrin yerine getirileceği zaman” şeklinde olacağını ifade eder.⁷¹¹

Taberî ayette zikri geçen gafletin öznesi olan kimselerin müşrikler olduğunu ve gaflet ettikleri meselenin ise kabirlerinden çıkıp gelecekleri günün kendileri için faili olan Allah ve cehennemde yalnızca kendilerinin ebediyen kalacakları, cennetteki mekanların başkalarına verilecekleri gibi hususlar olduğunu, ayrıca onların kıyameti ve dirilişi tasdik etmediklerini ve Allah’ın kendilerini cezalandıracağını haber vermesiyle, O’nun cezasının, kötü amelleri neticesinde yalnızca kendilerine olduğunu ifade eder.⁷¹²

Öte yandan “Çünkü onlar bir gafletin içine dalmış oldukları halde ve henüz iman etmemişken” ifadesi gramer açısından incelendiğinde göre ya bir önceki ayetteki “apaçık bir sapıklık içindedirler” (فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ) tabirine bağlı olarak haldir ve bu durumda “onları hasret günüyle uyar ifadesi de” cümle-i mu’tariza olur, ya da bu ifade “mümin olmayan kâfirleri bu hal üzereyken uyar” anlamında “onları uyar” (وَأَنْذَرُهُمْ) kelimesine bağlıdır.⁷¹³

⁷⁰⁷ Beydâvî, a.g.e., II, s. 39.

⁷⁰⁸ Taberî, a.g.e., XVI, s. 88.

⁷⁰⁹ Zemahşerî, **el-Keşşâf**, a.g.e., III, s. 105.

⁷¹⁰ Tabersî, a.g.e., VI, s. 424.

⁷¹¹ Beydâvî, a.g.e., II, s. 39.

⁷¹² Taberî, a.g.e., XVI, s. 88.

⁷¹³ Zemahşerî, **el-Keşşâf**, a.g.e., III, s. 105; Beydâvî, a.g.e., II, s. 39; Bursevî, a.g.e., II, s. 542.

Enbiyâ Suresi'ne başlarken Allah Teâlâ, insanların dünyadaki yapıp etmelerinden ötürü ahirette hesaba çekileceklerini, bunun ise yakın bir tarihte olacağını buyurmuş, hakikat bu iken insanların çoğunun da bundan bîhaber olduğunu ifade etmiştir:

*“İnsanların hesaba çekilecekleri (gün) yaklaştı. Hal böyle iken onlar, gaflet içinde yüz çevirdiler.”*⁷¹⁴

Taberî bu ayette Allah Teâlâ'nın, insanların bir bütün olarak dünyada işledikleri amelleri, kendilerine lütuf olarak verilen nimetlere karşı takındıkları tavırları, emir ve yasaklara riayet edip etmemeleri noktasında hesaba çekeceğini buyurduğunu ifade eder.⁷¹⁵

İbn Abbas'dan gelen rivayete göre ayetteki “insanlar” kelimesinden kasıt müşriklerdir. Çünkü ayette geçen vasıflar, müşriklerin vasıflarıdır. Dolayısıyla bu cins isim, “yüz çevirme” ve “gaflete düşme” sıfatları itibarıyla, kapsamına girenlerin hepsini değil de bir kısmını yani müşrikleri işaret etmesi gerekir. Çünkü onlar hesaba çekileceklerinden gâfildirler. Akıbetleri hususunda düşünmeyen, iyilik ve kötülük yapanların mutlaka karşılıklarını bulacaklarını akletmelerine rağmen, akıbetlerinin nereye varacağını kavrayamayan ve kasten yanlışlık içerisinde olan kimselerdir. Ayrıca bu, onlara tokmak çalındığında, gaflet uykusundan uyandırıldıklarında ve kendilerine okunan bu ayetleri ve yapılan uyarıları kavradıklarında, yine yüz çevirdiler, kulaklarını tıkadılar, uzaklaştılar, tembih eden kimsenin tembihinden ve Allah'ın kendilerin an be an yenilediği zikir ile ikaz eden kimsenin uyarılarından yüz çevirdiler de yüz çevirdiler, demektir.⁷¹⁶

Kurtubî ise, başka bir rivayete göre ayette Kureyş Müşriklerine işaret edilmiş olsa da ayetin sonrasının da delalet ettiği gibi “insanlar” lafzının umûm ifade ettiğini aktarmıştır. Buna göre her kim kıyametin yaklaştığını bilirse emeli kısılar, nefsi tevbeyle has olur, dünyaya yaslanmaz. Çünkü dünya yok olduğu zaman, sanki hiç var olmamış gibidir ve her gelecek yakındır; ölüm de hiç şüphe yok ki gelecektir. Her insanın ölümü, saatinde gerçekleşecektir. Kıyametin de yine geçen zamana nispetle gelişi yakındır. Dünya için kalan vakit, geçen vakitten daha azdır.⁷¹⁷

⁷¹⁴ Enbiyâ 21/1.

⁷¹⁵ Taberî, a.g.e., XVII, s. 1.

⁷¹⁶ Zemahşerî, **el-Keşşâf**, a.g.e., III, ss. 176-177; ayrıca bkz. Râzî, a.g.e., XXII, s. 140; Nesefî, a.g.e., IV, s. 91.

⁷¹⁷ Kurtubî, a.g.e., XIV, s. 171.

Ayette “insanlar” (النَّاس) kelimesine birleşen “lâm” harfinin keyfiyeti ile ilgili Zemahşerî şunları söylemiştir: Buradaki “lâm” “yaklaştı” fiiline bağlıdır veya kendilerine olan hesaba izafetle te’kidtir. Bu tıpkı “Canlılar için yola koyulma vakti geldi” (أَزَفَ لِلْحَيِّ) (رَحَلِهِمْ) örneğinin aslının, “Canlıların yola koyulma vakti geldi” (أَزَفَ رَحَلَ الْحَيِّ) şeklinde olması gibidir. Dolayısıyla buradaki “lâm” pekiştirmek içindir. Ayetten kasıt da kıyametin yaklaşmasıdır. Kıyamet yaklaştığı zaman da, hesap, sevap, ikab vb. yaklaşmış olur. “*Ve gerçek vaad (ölüm, kıyamet) yaklaşınca*”⁷¹⁸ ayeti de buna örnektir. Öte yandan Zemahşerî muarızların, “Bu ifadeden sonra takriben 500 sene geçmiş olmasına rağmen nasıl olur da kıyamet ile ilgili olarak “yaklaşmak” ifadesi kullanılmıştır?” şeklindeki muhtemel sorusuna şu şekilde cevap verir: Bu, Allah katında yakındır, anlamındadır. Delili de “(Resulüm!) Onlar senden azabın çabuk gelmesini istiyorlar. Allah vaadinden asla dönmez. Muhakkak ki, Rabbinin nezdinde bir gün sizin saymakta olduklarınızdan bin yıl gibidir”⁷¹⁹ ayetidir. Ayrıca gelecek ve görülecek olan vakitler her ne kadar uzak gibi olsa da, her gelecek yakındır. Uzak olan ise olmuş bitmiş, sona ermiş şeylerdir.⁷²⁰

Yine “lâm” harfinin, fail olan “insanlar” kelimesinin önüne gelmesi Bursevî’ye göre korkunun kapsamına çabucak girmesi içindir. Çünkü yaklaşmanın kendilerine olan nispeti, yine onların kötülüğüne olan korku verilen durumun ve yakın olmaktan kaynaklanan zorluğun ilkidir. Ayetteki “hesap” kelimesini, “Kulun karşılık görmesi için lehine ve aleyhine olan şeylerin izharı anlamında muhasebedir”, şeklinde açıklayan Bursevî, “Onların hesabı yaklaştı” ifadesinden muradın ise saatin yaklaşmasına ait olan yaklaşma olduğunu ifade eder. Ona göre kıyamet günü ise, içinde vaki olan zamanın azameti ve kalplerdeki şiddeti ile “hesap günü” diye isimlendirilmiştir. Çünkü hesap, kişinin durumunu gözler önüne seren şeydir. Kureyş müşriklerine vaktin yaklaşması meselesine gelince bu, Allah’ın ikabı gerektiren amelleri üzerine kendilerini muhasebe edeceği vaktin yani kıyametin yaklaşması demektir. Bursevî zahir olanın bu tevil olduğunu sebepleriyle açıklar. Çünkü ölüm vakti, kıyametin kopacağı zamana bağlıdır. Dolayısıyla bu, ölümle cezalandırılacakları vaktin yaklaşması demektir. Çünkü her kim ölürse, kıyameti gerçekleştirir.⁷²¹

⁷¹⁸ Enbiyâ 21/97.

⁷¹⁹ Hac 22/47.

⁷²⁰ Zemahşerî, **el-Keşşâf**, a.g.e., III, s. 176.

⁷²¹ Bursevî, a.g.e., II, s. 618.

“Hal böyle iken onlar, gaflet içinde yüz çevirdiler” ifadesi Taberî’ye göre söz konusu kimselerin dünyadayken, Allah’ın kendilerini yapıp ettikleri şeylerden sorumlu tutacağından ve hesaplarının yaklaşmasından sehiv ile gaflet içinde oldukları anlamına gelir. Ayrıca bu ifadeden, öte dünyada karşılaştıkları büyük bela ve şiddetli durumlardan cahillik ederek hesaba hazırlanmayı terk ettikleri anlamı da çıkmaktadır.⁷²²

Kurtubî ise bu ifadenin, ya dünya ile gaflet içinde olup ahiretten yüz çevirdikleri, ya da hesaba, Hz. Muhammed (s.a.v.)’in getirdiği vahye hazırlanmaktan yüz çevirdikleri anlamlarına geleceğini ifade etmiştir. Ayetteki “vâv” harfinin ise dilci Sibeveyh’in görüşüne göre “hal böyleyken” manasındaki (ل) olduğunu aktarmıştır.⁷²³

Öte yandan Neseî, bu ifadeyi, “onların hesaplarından ve kendileri için yapılacak şeylerden gaflette oldukları ve ona hazırlanmaktan da yüz çevirdikleri” şeklinde açıkladıktan sonra “gaflet” ve “yüz çevirme”nin mükelleflerin keyfiyetine göre farklılık arz ettiğini ifade etmiştir. Bunun nedenini ise şöyle açıklamıştır: Çünkü hesabından gaflet edenlerin çoğu, tüm vaktini dünya için harcadığı ve onun için çabaladığı dolayısıyla mevlasından yüz çevirdiği için gâfildir. Birçoğu da Mevlası için canla başla çalıştığı, çabaladığı ve dünyadan yüz çevirdiği için hesabından gâfildir ki bu kimseler Allah’ı görme ile uyanır. Dolayısıyla kişinin yapması gereken şey, nefsinin hesaba çekilmeden önce muhasebe etmek ve uyarılmadan evvel arazlara karşı dikkatli olmak ve gâfillerden yüz çevirip âlemlerin Rabbine kavuşmaya nail olmak için tüm yaratılanların yaratıcısına zikir ile meşgul olmaktır.⁷²⁴

“Ve gerçek vaad (ölüm, kıyamet) yaklaşınca, birden, inkâr edenlerin gözleri donakalır! "Yazıklar olsun bize! (derler), gerçekten biz, bu durumdan habersizmişiz; hatta biz zalim kimselermişiz.”⁷²⁵

Bir önceki ayette Allah Teâlâ “Yecüc ve Mecüc’ün setlerinin açılacağı vakit” ifadesini kullanmış ve ardından bu ayette kıyamet gününü kastederek “Hak olan vaad gerçekleştiğinde” şeklinde buyurmuştur. Allah’ın bu betimlemesini yaptığı tablo Taberî’ye göre, Allah’ın kullarına, onları ceza, sevap ve ikab için kabirlerinden çıkaracağına söz

⁷²² Taberî, a.g.e., XVII, s. 1.

⁷²³ Kurtubî, a.g.e., XIV, s. 171.

⁷²⁴ Neseî, a.g.e., IV, s. 91.

⁷²⁵ Enbiyâ 21/97.

verdiği vaadidir. Bunun hak olduğuna da hiç kuşku yoktur.⁷²⁶ Bursevî de yaklaşan vaadin, ikinci üfürüşten sonraki ikinci diriliş, hesap ve ceza günü olduğunu ifade eder.⁷²⁷

Ayetteki “o” (هي) zamirinin nereye merci olduğu ile ilgili Fahreddin Râzî iki görüşü zikretmiştir. Bunlardan ilkinde göre bu zamir “gözler” (أَبْصَارٌ) kelimesine racidir. Buna göre mana “Kâfirlerin gözlerine gelince, onların gözleri dışarı fırlar” şeklinde olur. İkinci olarak bu zamirin müpteda olması durumu vardır. Bunun yerine (هُوَ) zamiri de getirilebilir. Bu tıpkı Allah’ın “Şüphesiz ki ben, Allah’ım”⁷²⁸ buyurması gibidir. Yine “Şüphesiz ki gözler kör olmaz”⁷²⁹ ayetindeki gibi “gözler” kelimesi müennes olduğu için zamirin müennes olmasının caiz olduğu gibi, müpteda oluşundan dolayı müzekker olması da caizdir. Bu, Ferrâ’nın görüşüdür. Sibeveyh ise “Bir de bakarsın ki hadise, gözlerin yerinden fırlaması şeklindedir” manasında olmak üzere zamirin “hadise” (الْقِصَّةُ) kelimesine ait olduğunu söylemiştir. Yani “Şüphesiz ki hadise, kâfirlerin gözlerinin bu esnada donakalmasıdır” demektir. Buna göre cümlenin manası, “Kıyamet koptuğundan, o kimsenin gözleri yerinden fırlar. O günün şiddetinden ve korktukları şeyin tahakkuk etmesinden ötürü, neredeyse gözlerini kırpamazlar ve “Yazıklar olsun bize! (derler), gerçekten biz, bu durumdan habersizmişiz” derler.⁷³⁰ Bu ise, “Gördüğümüz bildiğimiz, bize ayan beyan olan şeyden gaflettedik, eyvahlar olsun ki belanın büyüğü bize geldi” demektir.⁷³¹ Bursevî de ayette geçen “bundan” (مِنْ هَذَا) kelimesinin ayete “Diriliş, ceza için Allah’a dönüşün olacağından gaflettedik. Onun hak olduğunu bilmiyorduk” manasını kattığını ifade eder.⁷³²

“Hatta biz zalim kimselermişiz” ifadesine gelince Taberî bu ifadeyi inkarcıların dilinden şöyle ifade eder: “Bugün, bizleri kurtaracak olan zorlukları bilmiyorduk. Aksine Rabbimize isyanımız, ibadet hususunda Allah’ı bırakıp da İblis ve ordusuna ibadet etmede kendimize yazık edenlerden idik.”⁷³³ Bursevî de bu ifadenin öncesini vurgulamak için geldiğini (Arapçada İdrâb sanatı) ve mananın ise şöyle olduğunu ifade etmiştir: “Biz ne ayetlerden ne de uyarıdan habersizdik, gâfildik. Daha da kötüsü bütün bu ayetleri ve

⁷²⁶ Taberî, a.g.e., XVII, 92.

⁷²⁷ Bursevî, a.g.e., II, 665.

⁷²⁸ Tâhâ 20/14.

⁷²⁹ Hac 22/46.

⁷³⁰ Râzî, a.g.e., XXII, s. 222.

⁷³¹ Taberî, a.g.e., XVII, s. 93.

⁷³² Bursevî, a.g.e., II, s. 665.

⁷³³ Taberî, a.g.e., XVII, s. 93.

uyarımı yalanlayıp üstelik bir de onlara karşı gelmekle ve ebedi azabı yalanlamakla bizzat nefsimize zulmetmek suretiyle zalimlerden olduk.”⁷³⁴

3- İnsanın Allah’ın azabından gâfil olması

Allah Teâlâ’nın peygamberler aracılığı ile insanlara ulaştırdığı mesajın yegâne hedefi, insanların iki cihan saadetine erişmelerini sağlamaktır. Bu da Allah’ı tanıyıp ona hakkıyla kul olmaktan geçer. O’nun emirlerine uyup yasaklarından kaçınmak, kişiye bu dünyadayken ahiretin ebedi nimetlerine erişmek demek olan o hakiki gayeye gebe, kaliteli bir yaşam sunar. Bu hususlara ehemmiyet gösteren kimseler, bitmek tükenmek bilmeyen öte dünya nimetlerine ulaşacağı gibi, bu hakikatten beri kalan, onu önemsemeyen veya bu konuda düpedüz ihmalkârlıkta bulunan gâfil kimseler ise şu veya bu şekilde cezalandırılacaklardır. Bu kimselerin vurdumduymazlık yapıp ciddiye almadıkları hususların başında imanın aslı unsurlarından olan Allah’a ve ahiret gününe iman meselesi gelmektedir. Hâlbuki imanın aslî unsurlarından olan bu iki esas, Kur’ân-ı Kerîm’de her şeyden çok vurgulanmıştır.

Öte yandan Allah’ın ayetlerinden, ölümden, kıyamet günü ve ahiretten gâfil olan insanlar, esasında ahirette karşılaşacakları azaptan gaflet etmekte ve ona karşı vurdumduymazlık göstermektedirler. Oysa Allah Teâlâ insanları gerek dünya hayatında karşılaşacakları felaketler, gerekse ahiret hayatındaki azaba karşı sürekli olarak uyarımış, herhangi bir uyarıcı göndermeksizin, emre itaatsiz olmaları sebebiyle insanları azap etmemiştir ve etmeyecektir. Çünkü O’nun adaleti tamdır ve o zulüm edici değildir:

*“Gerçek şu ki, Rabbin uyarıdan habersiz olan toplumları, zulüm sebebiyle de olsa helak edici değildir.”*⁷³⁵

Tabersî ayetle ilgili lugavî açıklamalara geçmeden önce ayetin arka planını ortaya koymuştur. Buna göre Allah Teâlâ önceki ayetlerde, cin ve insan topluluğuna içlerinden peygamberler gönderip kendilerini ahiret konusunda uyardıklarını, onların da bunu kabul ettiklerini buyuruyor. Dünya hayatının onların akıllarını çeldiğini, kendilerinin bizzat kâfir olduklarına yine kendilerinin şahit olduklarını beyan ediyor. Öte yandan gafletin unutmaya, yanılma, dalgınlık anlamında “sehv”, hafızadan silinmek anlamında “azûb” ile aynı

⁷³⁴ Bursevî, a.g.e., II, s. 665.

⁷³⁵ En’âm 6/131.

manaya geldiğini söyleyen Tabersî, uyanıklık anlamında yakaza, hatırlamak anlamında zikir ve bulunmak, hâlihazırda olmak, var olmak anlamında da hudûr ile anlam açısından bir zıtlık ilişkisi içerisinde olduğunu ifade etmiştir.⁷³⁶

Zemahşerî de ayetteki (ذَلِكَ) kelimesinin daha önce bahsedilmiş olan, kendilerine peygamber gönderme ve onları ilerideki tehlike hususunda uyardırmaya bir işaret olduğunu, bu kelimenin mahfûz bir müptedanın haberi olup takdirinin de “Bu iş böyledir” (الْأَمْرُ ذَلِكَ) şeklinde olduğunu ifade etmiştir.⁷³⁷

“Rabbin zulüm sebebiyle ile ülkeleri helak edici değildir” ifadesi ile ilgili olarak Râzî şu açıklamaları aktarmış: Birinci izaha göre bu, sebep gösteren bir cümledir ve manası da “Rabbin, memleketleri yaptıkları zulümler sebebi ile helak edici olmadığı için, durum bu şekilde olmuştur” şeklinde olur. Dolayısıyla ayetin başındaki (أَنْ) muzari fiili nasb eden edatlardandır. İkinci izahta ayetteki söz konusu edat (أَنْ) kelimesinin şeddetsiz olan (أَنْ) şeklinde algılanmıştır. Buna göre mana, “Çünkü Rabbin, zulüm sebebi ile memleketleri helak edici değildir” şeklindedir. (lienne) ifadesindeki zamir, zamir-i şân ve zamir-i hadîsdir. Buna göre ayetin takdiri “Çünkü durum ve hadise şudur: Rabbin, halkı gâfil iken (yaptıkları) zulüm sebebiyle memleketleri helak edici değildir” şeklinde olur. Son izah ise ayetteki “Rabbin değildir...” (أَنْ لَمْ يَكُنْ رَبُّكَ) ifadesinin, (ذَلِكَ) kelimesinden bedel olduğu düşünülen izahdır. Bu tıpkı “Ona (Lût'a) şu hükmümüzü vahyettik: "Sabaha çıkarlarken mutlaka onların ardı kesilmiş olacaktır”⁷³⁸ ayetinde olduğu gibidir.⁷³⁹

Taberî ise ayetteki zulüm ifadesi ile ilgili olarak iki vechi beyan etmiştir: bunlardan bir tanesine göre zulüm, şirk koşanların şirki, küfreden halkın küfrü sebebiyle anlamlarına gelmektedir. Kurtubî ise buna delil olarak “Hiçbir günahkâr başkasının günahını yüklenmez. Yükü (günahı) ağır gelen kimse onu taşımak için (başkasını) çağırırsa, bu çağırıldığı akrabası da olsa, onun yükünden bir şey yüklenmez”⁷⁴⁰ ayetini zikreder.⁷⁴¹ ayetidir. Bir diğerine göre ise zulüm, “halkı gâfil iken” ifadesiyle beraber düşünüldüğünde mana, “Allah onların cezasını, kendilerine, Allah’ın hüccetlerine ve dirilip Allah’a döndürülecekleri günkü Allah’ın azabına karşı uyarıcı Resulleri gönderinceye kadar acele

⁷³⁶ Tabersî, a.g.e., III, s. 165.

⁷³⁷ Zemahşerî, el-Keşşâf, a.g.e., II, s. 125.

⁷³⁸ Hicr 15/66.

⁷³⁹ Râzî, a.g.e., XIII, ss. 196-197.

⁷⁴⁰ Kurtubî, a.g.e., IX, s. 33.

⁷⁴¹ Fâtır 35/18

ile vermiyordu” şeklinde olur. Taberî'nin kendi görüşüne göre de ayet “Onların şirkleri dolayısıyla kendilerine Resuller göndermeksizin, kendisiyle onlar arasında herhangi bir mazeret olmaksızın kendilerini helak etmedi” anlamına geldiği için “*Ey cin ve insan topluluğu! İçinizden size âyetlerimi anlatan ve bu günle karşılaşacağınıza dair sizi uyaran peygamberler gelmedi mi!...*”⁷⁴² ayetinden sonra nazil olmuştur.⁷⁴³

Râzî, “*Halkı habersizken*” ifadesinde bahsedilen gâfil oluşa ayrıca dikkat çekmektedir. Ona göre burada bahsedilen, insanın vaaz-u nasihat olarak söylenen şeyden habersiz ve gâfil olması değildir. Aksine burada ayet “Allah onlara, gerçek durumu beyan etmeksizin ve onların ileri sürebilecekleri her türlü mazeret kapılarını kapamaksızın...” anlamına gelir.⁷⁴⁴

C- Yüklemine Göre

Gaflet kavramının yüklemine göre incelendiği bu bölümde, kavramın sebep ve sonuçları hem kavramsal hem de eylemsel planda değerlendirilecektir. Kavramsal planda kavramın daha çok eş anlamlılarından yararlanılacağı için birinci bölüme sık sık atıf yapılacaktır. Bunun yanı sıra ayetler bir bütün olarak değerlendirildiğinde, gafletin meydana gelmesiyle ortaya çıkan sonuçlar kavramsal anlamda değerlendirilmeye tabi tutulurken, gâfil kimsenin yapıp etmeleri olması hasebiyle bütün bu sonuçların aynı zamanda gaflet kavramının eylemsel alanını da oluşturduğuna vurgu yapılacaktır.

D- Gafletin sebepleri

Gaflet, bir kimsenin dünyaya gönderiliş amacı demek olan kulluk bilincini elinden alan son derece menfî bir kavramdır. Hiç kuşkusuz kişiyi gaflete düşmeye götüren bir takım sebepler mevcuttur. Tespit ettiğimiz bir takım sebepler daha çok teorik eylem planında seyretmektedir. Gafletin sebeplerinden örneğin kişinin Allah'ı zikretmemesi, ölüm ve ahiret konusunda tefekkürde bulunmaması, söz konusu sebeplerin teorik eylemler kısmını oluşturmaktadır. Esasında bu eksiklikler nazarî fiiller için şemsiye kavram olarak düşünebileceğimiz “iman” noktasındaki sıkıntıdan kaynaklanmaktadır. Bu hususta zafiyeti

⁷⁴² En'âm 6/130.

⁷⁴³ Taberî, a.g.e., VIII, s. 37.

⁷⁴⁴ Râzî, a.g.e., XIII, s. 197.

olan kişide de ibadet etme şuuru olmamakta ve dolayısıyla kulluk yaşantısının pratik eylemler alanında büyük bir boşluk oluşturmaktadır.

Gaflete sebep olan unsurları kavram açısından kategorize ettiğimizde ise kişinin dünyanın süsüne püsüne, zinetine olan düşkünlüğü yani maddeye olan bağlılığı göze çarpmaktadır. Bu, kavramsal alanın maddî çerçevesini oluşturmaktadır. Bütün bunların altında yatan sebep ise kişinin nefesine olan düşkünlüğüdür. Bu ise kavramsal analizin manevî cephesidir.

Gaflete sebep olan bu unsurlara genel olarak baktığımızda hepsi birbirinin tetikleyicisi konumundadır. Örneğin nazarî fiillerden Allah'ı zikretmemek, ölüm ve ahreti ihmal etmeye, bu hususlar üzerinde düşünmemeye yol açar. Bütün bunlar ise insan fiillerinin amelî fiile dökülmüş şekli olan ibadet gerçeğini ortadan kaldırır. Öte yandan bir kavram olarak insanın maddeye düşkünlüğünün arka planında manevî kavramlar kategorisinde zikredebileceğimiz nefse olan düşkünlük yatmaktadır. Böylelikle gaflete sebep olan kavramsal çerçevede, zikri geçen maddî alanın manevî alanla bir çeşit etkileşim içerisinde olduğu söylenebilir. Şimdi de gaflete sebep olan bu unsurları yakından inceleyelim.

1- Allah'ı zikretmeme

Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'ı anmak, O'nu daima hatırlayıp hiç unutmamak manalarında kullanılır. Nitekim Allah Teâlâ “*Kendi kendine, yalvararak ve ürpererek, yüksek olmayan bir sesle sabah akşam Rabbini an. Gâfillerden olma*”⁷⁴⁵ buyurmuştur. Fahreddin er-Râzi buradaki “*Gâfillerden olma*” ibaresinin, kalben yapılan zikri devamlı kılmak ve Allah'ın zikrini bir an bile akıldan çıkarmamak anlamına geldiğini ifade eder. Bir sonraki ayette “*Rabbin katındakiler O'na ibadet etmekten kibirlenmezler*” ifadesiyle de Allah'ın, zikri unutup ibadetle meşgul olmayan gâfillerin bir özelliğinin de tekebbür olduğunu beyan ettiğini ekler.⁷⁴⁶

Sonuç itibariyle Allah'ı anmayan, zikirsiz kalan bir kalp gaflete düşmüş ve huzursuzluk içinde kıvranıyor demektir. Çünkü Kur'ân'da “*Bilesiniz ki, kalpler ancak*

⁷⁴⁵ A'râf 7/205.

⁷⁴⁶ Râzî, a.g.e., XV, s. 109.

*Allah'ı anmakla huzur bulur*⁷⁴⁷ buyurularak gafletin verdiği manevi huzursuzluk beyan edilmiştir. Diğer yandan hakkın zikrinden yüz çevirenin maddi anlamda dar bir geçimle karşı karşıya geleceğine dikkat çekilmiş ve bu durum son derece çarpıcı bir ifadeyle zikredilmiştir: “*Kim de beni anmaktan yüz çevirirse şüphesiz onun sıkıntılı bir hayatı olacak ve biz onu, kıyamet günü kör olarak haşredeceğiz.*”⁷⁴⁸ Dolayısıyla Allah'ı anmamak, O'nu zikretmemek hem bu dünyada gaflete düşmenin, hem de ahiretteki feci bir akıbete uğramanın sebeplerini oluşturmaktadır.

2- Ölüm ve ahireti düşünmeme

Ölüm ve sonrasında karşılaşılabilecek hallerin düşünülmemesi de gafletin sebeplerindendir. Oysa “*Her nefis ölümü tadacaktır*”⁷⁴⁹ ve ahirette dünyadayken yapıp ettiklerinden hesaba çekilecektir. Bu gerçeği hatırlamak insanları ölümle tehdit etmek değildir ancak gaflet perdesini yırtan en etkili şeyin de ölümü hatırlamak olduğu unutulmamalıdır. Onun için Hz. Peygamber (s.a.v.) “*Lezzetleri yakıp yıkan ölümü çokça zikredin*”⁷⁵⁰ buyurmuştur. Bu hadisi “Dünyadan hiç zevk almayın, her türlü zevkten kaçınınız” şeklinde anlamak yerine “Bu yüzden gaflet perdesine bürünmeyin veya gaflet perdesini en etkili şekilde yırtan şeyin ölümü hatırlamak olduğunu unutmayın” şeklinde anlamak daha isabetlidir.⁷⁵¹

Bir takım kimselerin ahiretle ilgili düşüncesizliklerini ise Allah Teâlâ şöyle beyan eder: “*Onlar, dünya hayatının görünen yüzünü bilirler. Ahiretten ise, onlar tamamen gâfildirler.*”⁷⁵² Allah'ın huzuruna çıkmayı unutup gaflete dalan kimselere o gün şöyle denilir: “*Denilir ki: Bu güne kavuşacağınızı unuttuğunuz gibi biz de bugün sizi unutturuz. Yeriniz ateştir, yardımcılarınız da yoktur!*”⁷⁵³

Sonuç itibariyle ölüm ve ahiret hakikatini düşünmemek gaflete sebep olmakta, bu durum ise azap ve dolayısıyla cehennem gibi son derece kötü bir sona yol açmaktadır.

⁷⁴⁷ Ra'd 13/28.

⁷⁴⁸ Tâhâ 20/124.

⁷⁴⁹ Âl-i İmrân 3/185.

⁷⁵⁰ Tirmîzî, De'avât, 66.

⁷⁵¹ Yüce, a.g.mk., s. 32.

⁷⁵² Rûm 30/7.

⁷⁵³ Câsiye 45/34.

3- Maddeye düşkünlük

İnsanoğlunun yüzü bir taraftan maddeye dönükken diğer taraftan manayla da iç içedir. Çünkü bünyesinde hem maddî, hem manevî unsurları taşır. Dünya hayatı da bu iki zıt unsurun mücadele ve mücadeleye meydanı hükmündedir. Dünyaya geliş amacı unutulur ve uyanık davranılmazsa maddenin manaya galip gelmesi kaçınılmaz olur. Burada ulaşılmaması gereken hedef, ruhun dünya hayatıyla imtihanlardan geçirilerek yüceltilmesidir. Dünya, imtihana konu olma görev ve özelliği itibariyle süslü ve çekici kılınmıştır. Ancak ayet ve hadislerde bu özelliğe dikkat çekilerek insanların gaflete düşmemeleri için uyarıldığı görülmektedir⁷⁵⁴:

*“Bilin ki dünya hayatı ancak bir oyun, eğlence, bir süs, aranızda bir övünme ve daha çok mal ve evlât sahibi olma isteğinden ibarettir. Tıpkı bir yağmur gibidir ki, bitirdiği ziraatçıların hoşuna gider. Sonra kurur da sen onun sapsarı olduğunu görürsün; sonra da çer çöp olur. Ahirette ise çetin bir azap vardır. Yine orada Allah'ın mağfireti ve rızası vardır. Dünya hayatı aldatıcı bir geçimlikten başka bir şey değildir.”*⁷⁵⁵

Bu ayetin asıl maksadı dünya hayatının önemsizliğini, ahiretin durumunun saygınlığını ortaya koymaktır.⁷⁵⁶ Bu sebeple Cenâb-ı Hakk, “*Dünya bir oyun, bir eğlence, bir süs ve övünme vesilesidir*” buyuruyor. Yani dünya hayatı tıpkı oyun gibi baki olmayan, devam etmeyen, sona eren, kendisiyle hoşça vakit geçirilen, faydasız, dünyada rağbet edilen batıl bir iştir.⁷⁵⁷ Ve yine ahiretten uzaklaştıran, nefislerin kendisiyle eğlendiği ve meşgul olduğu bir eğlencedir.⁷⁵⁸ Dolayısıyla dünyaya ve ona dair olan şeylere gereğinden fazla değer vermek ve bağlanmak kişiyi yaratılış gayesinden uzaklaştırması hasebiyle gafletin temel sebepleri arasına girmektedir. Nitekim mal ve evlat, helal haram demeden malı çoğaltma yarışı ve bu iş için girişilen ticaret ve alım satım, dünyadan hiç ayrılmayacakmış gibi ona bağlılık, karşı cinse, makama ve çeşitli lezzetlere düşkünlük, kısacası gününü gün etme mantığı kişinin yaratılış gayesinden gaflet etmesine sebep

⁷⁵⁴ Yüce a.g.mk., s. 32.

⁷⁵⁵ Hadîd 57/20.

⁷⁵⁶ Râzî, a.g.e., XXIX, s. 232.

⁷⁵⁷ Taberî, a.g.e., XXII, s. 416; Tabersî, a.g.e., VI, s. 152; Râzî, a.g.e., XXIX, s. 233; Bursevî, a.g.e., IX, s. 370.

⁷⁵⁸ Tabersî, a.g.e., VI, s. 152; Bursevî, a.g.e., IX, s. 370.

olmaktadır. Elbette bunlar aynı zamanda birer nimettir ve insanların tasarrufuna sunulmuştur ancak istenen husus gaflete düşmeyecek gibi denge kurmaktır.⁷⁵⁹

Konuyla ilgili olarak Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

*“Benden sonra dünyaya çiçeğinden ve dünya zînetlerinden önünüze açılacak nimet bollukları, hayat sahneleri sizin için korkmakta olduğum şeylerdendir.”*⁷⁶⁰

Hz. Peygamber bu hadisinde insanlığa sunulan dünya nimetleri sebebiyle insanoğlunun, bizzat Allah’ın bütünüyle zînet olarak nitelendirdiği hayata fazla tamah etmesinin ahireti geri plana atma, önemsememe gibi bir takım zafiyetler doğuracağı endişesinden bahsetmektedir. Bu Hadîs-i Şerîf’in başka rivayetleri de vardır.⁷⁶¹

4- Nefis

Nefis, insana dünyaya geliş amacını unutturan, insanı aldatan, gaflete düşüren, ahireti unutturan, kendisiyle sürekli iç hesaplaşmaya çağırarak huzursuzluk veren psikolojik bir kavramdır. Hz. peygamber (s.a.v.) aciz olan insanın nefisine boyun eğdiğini ve buna rağmen ne çeşit bir çelişkiye düştüğünü şöyle ifade eder:

*“Gerçekten zeki ve akıllı kişi, nefsinin kötü arzularına hâkim olup ölümden sonrası için çalışandır. Aciz kişi ise nefsinin her türlü arzu ve isteklerine uyarak hayatını devam ettirip, Allah’tan her şeyi ve Cenneti isteyen kişidir.”*⁷⁶²

Hadiste geçen “Nefsine hâkim olmak” demek, kıyamet gününde hesaba çekilmeden önce dünyada iken kendisini hesaba çekip hayatını ayarlamak demektir.

Öte yandan acizlik bir çeşit aldanmadır. En büyük aldanış ise dünyayı ahiretten üstün tutmaktır. Bu aldanışın sebebi, dünyanın hazır ve göz önünde olması, ahiretin gayb ve zamanın arkasında bulunmasıdır. Allah Teâlâ bu aldanışın içinde olanlar hakkında şöyle buyurmuştur:

*“Dünya hayatını ahirete tercih edenler, Allah yolundan alıkoyanlar ve onun eğriliğini isteyenler var ya, işte onlar (haktan) uzak bir sapıklık içindedirler.”*⁷⁶³

⁷⁵⁹ Yüce, a.g.mk., s. 32.

⁷⁶⁰ Buhârî, Zekât, 47.

⁷⁶¹ Müslim, Zekât, 42; Nesâî, Zekât, 81.

⁷⁶² Tirmizî, Sıfâtü'l-Kıyâme, s. 25.

⁷⁶³ İbrâhîm 14/3.

Bir diğerkaldanış ise iyi ve itibarlı bir insan olmayı, sahip olduğu mal ve mülkle irtibatlandırmaktır. Allah Teâlâ *“İnsan var ya, Rabbi kendisini imtihan edip de ikramda bulunduğunda ve bol nimet verdiğinde "Rabbim bana ikram etti" der”*⁷⁶⁴ buyurmuştur. Oysa imtihan kimseye üstünlük sağlamaz. Üstünlük ancak bu imtihandan başarıyla çıkmaktır.

Bütün bu kötü vasıflar kişinin dünyadayken nefesine kul olmasından kaynaklanır. Bu ise kişiyi Allah'ı zikretmekten, ölüm ve ahireti düşünmekten alıkoyarken kendisinde dünyaya dair bitmek tükenmek bilmeyen maddî bir arzuyu da beraberinde getirir. Bu da düpedüz bir gaflet sebebidir. Bu durumu Hz. Peygamber (s.a.v.) şu hadisinde açık bir şekilde ortaya koymuştur:

*“Her insan çalışıp da neticede kendi nefisini satar. Artık kimisi nefisini taatle Allah'a satarak azaptan azade eder, kimisi de nefisini arzularına ve şeytana peşkeş çekip satarak helak eder.”*⁷⁶⁵

E- Gafletin sonuçları

Son derece menfî bir kavram olan gafletin neticesinde ortaya çıkan tablo da en az kendisi kadar menfidir. Bu tabloyu kavramsal ve eylemsel planda kategorize edersek, söz gelimi şuuruzluk, cehalet, pişmanlık, gayesizlik ve son tahlilde küfür ve zulüm gaflet kavramının kavramsal plandaki manevi cepesini oluşturacaktır. Kavrama eylemsel planda baktığımızda ise gafletin sonuçlarından yanılmak anlamında sehiv, unutmak anlamında nisyân, şaşkınlık ve zihin karışıklığı sebebiyle idrakin gerçekleşmemesi anlamında zuhûl ve bütün bunların neticesinde Hakk'tan yüz çevirmek anlamında dalal'i teorik eylemler cepesinde zikretmemiz gerekecektir. Eylemin pratiğe dönük yüzü olan İslam, ibadet, itaat, salih amel vb. kavramlar ise gafletin yol açtığı bütün bu unsurlar sebebiyle ya eksik kalacak ya da hiç olmayacaktır. Nitekim Kur'ân'ın sunumuyla gâfil kimsenin son derece ciddi anlamda iman problemi vardır. Bu bağlamda düşündüğümüzde her şeyden önce kendisine yabancı olan gâfilin ubudiyete yabancı kalması ise kaçınılmazdır.

⁷⁶⁴ Fecr 89/15.

⁷⁶⁵ İbn Mâce, Tahâret, 5.

1- Sehiv

Lügat anlamı itibariyle zihnin dağılması, düşünememe, önem vermeme gibi manalara gelen sehiv kelimesinin gafletle ilişkisi açıkça görülmektedir. Bu bağlamda İbn Manzûr Ebû Amr'ın, mufâ'ale babından, pek fazla ülfet etmeyip müsamaha ile muamele etmek, sert davranmamak anlamında (سَاهَا) fiilinin (غَافَلَ) fiili ile aynı manaya geldiğini ifade ettiğini beyan eder.⁷⁶⁶

Bu iki fiilin bir diğer anlamı da alaya almaktır. Bu anlama, aşırı yumuşaklığın meydana getirdiği rahatlık sonucu oluşan vurdumduymazlığın sebep olması muhtemeldir.

Sehiv kavramı ismi-i fail kullanımıyla Kur'ân-ı Kerîm'de bir tanesi Zâriyât diğeri el-Mâun Surelerinde olmak üzere iki yerde geçmektedir. Her ikisinde de planlı ve kasti olarak yapılan bir eylemin sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır:

“Onlar aptallık içinde yanılıp durmaktadırlar.”⁷⁶⁷

“Onlar namazlarında yanılmaktadırlar.”⁷⁶⁸

Gaflet kelimesinin geçtiği ayetlerin çoğunda olduğu gibi, sehiv kelimesinin geçtiği bu iki ayette de eylemi yapan söz konusu kimselerin, dini yalanlayan müşrikler oldukları ayetlerin siyak ve sibakından anlaşılmaktadır. Bu da söz konusu kimselerin eylemlerinde kastî bir davranış sergilediklerinin göstergesidir. Bu davranışların arka planı ise bu kimselerin gaflet içerisinde olmaları oluşturur. Nitekim Rağîb el-İsfehânî de sehiv'i “gafletten doğan hata” olarak tanımlamıştır.⁷⁶⁹

2- Nisyân

“Zikir” ve “hıfz”ın zıttı⁷⁷⁰ olan nisyân bir şeyden gaflet etmek veya o şeyi terk etmek⁷⁷¹ anlamına gelmektedir.

Ebu'l-Bekâ'ya göre nisyân, yeni bir şeyi edinmeye ihtiyaç duyacak şekilde bir şeyin kalpten yok olmasıdır.⁷⁷²

⁷⁶⁶ İbn Manzûr, a.g.e., XIV, s. 406.

⁷⁶⁷ Zâriyât 51/5.

⁷⁶⁸ Mâ'ûn 107/5.

⁷⁶⁹ Rağîb, a.g.e., 431.

⁷⁷⁰ İbn Manzûr, a.g.e., XV, s. 322.

⁷⁷¹ İbn Fâris, a.g.e., V, s. 421.

⁷⁷² Ebu'l-Bekâ, a.g.e., s. 506.

Gafletle nisyân kavramları sebep sonuç ilişkisi içerisindedir. Tehânevî'nin *Keşşâfu Istilâhâti'l-Fünûn*'da belirttiği gibi gaflet genel bir isimdir. Bu bakımdan her nisyân gaflettir ve fakat her gaflet nisyân değildir.⁷⁷³ Çünkü nisyân gafletin bir sonucu konumundadır. Rağıb İsfehânî'nin tanımı da bu yargıyı destekler niteliktedir: “Nisyân, emaneten saklanması, korunması ya da bakımıyla meşgul olunması istenen bir şeyin, ihtiyatla, basiretli bir biçimde ya da yerinde kararlarla, saklanmasını, korunmasını ya da bakımıyla meşgul olunmasını insanın ya hafızasının zayıflığından dolayı ya da kasten terk etmesi ve en nihayetinde onun bilgisinin bu kimsenin kalbinden kalkması ya da silinmesidir.”⁷⁷⁴

Ayrıca gafletin unutkanlığa, dalgınlığa sebep olmasıyla ilgili *el-Keşşaf* müellifi Zemahşerî, Allah'ın “*Fakat bize kavuşmayı beklemeyenleri biz, azgınlıkları içinde bocalar bir halde (kendi başlarına) bırakırız*”⁷⁷⁵ ayetindeki “*Bize kavuşmayı beklemeyenler*” ifadesinde sözü geçen kimselerin, “Kendilerini istila etmiş, zihinlerini dağıtan, dalgınlık ve unutkanlığa sebep olan gafletleri sebebiyle ahiretin akıllarına gelmediği kimseler” olduğunu ifade etmiştir.⁷⁷⁶

3- Zuhûl

Sözlüklerde zuhûl, kasti olarak bir şeyi unuttur gibi terk etmek,⁷⁷⁷ ahdi terk etmek,⁷⁷⁸ şaşkınlık ve zihin karışıklığı sebebiyle idrak edememek,⁷⁷⁹ bir hayret ve şaşkınlık durumunda yanlış tasavvur etmek,⁷⁸⁰ kasten terk etmek, gaflet etmek ya da söz konusu şeyi meşguliyet sebebiyle unutmak⁷⁸¹ gibi manalara gelir.

Kur'ân'da sadece Hacc Suresi'nde geçmektedir ve unutmak anlamında kullanılmıştır:

⁷⁷³ Tahânevî, a.g.e., III, s. 1437.

⁷⁷⁴ Rağıb, a.g.e., s. 803.

⁷⁷⁵ Yûnus 10/11.

⁷⁷⁶ Zemahşerî, *el-Keşşaf*, a.g.e., II, s. 351.

⁷⁷⁷ İbn Manzûr, a.g.e., XI, s. 259.

⁷⁷⁸ Zâvî, a.g.e., II, s. 271.

⁷⁷⁹ Ebu'l-Bekâ, a.g.e., s. 506.

⁷⁸⁰ Tahânevî, a.g.e., III, s. 1437.

⁷⁸¹ İbn Manzûr, a.g.e., XI, s. 259.

*“Onu gördüğünüz gün, her emzikli kadın emzirdiği çocuğu unuttur, her gebe kadın çocuğunu düşürür. İnsanları da sarhoş bir halde görürsün. Oysa onlar sarhoş değillerdir; fakat Allah'ın azabı çok dehşetlidir!”*⁷⁸²

Tahânevî de Âmedî'den rivayetle zuhûl kelimesinin nisyân, sehiv ve gaflet ile olan ilişkisinden bahseder ve ilmin zıttı olduğunu ifade eder.⁷⁸³ Bu ilişkinin bir sebep sonuç ilişkisi olduğunu, gafletin lügat anlamı itibariyle zuhûle sebebiyet verdiğinden çıkarmamız mümkündür. Nitekim **el-Müfredât**'ta isim olarak zuhûl, “İnsanda bir hüzne, kedere veya tasaya ve unutmaya yol açan bir meşgale, iş ya da uğraş” şeklinde geçer. Fiil olarak ise, “Şöyle bir şeyi unuttu veya ihmal etti, onunla ilgili gâfil ve dikkatsiz idi ya da hale geldi veya onu bilerek ihmal etti” anlamında (ذَهَلَ عَنْ كَذَا); “Başka bir şey ya da kişi onun şunu unutmamasına veya ihmal etmesine, şununla ilgili gâfil, dikkatsiz olmasına ya da şunu bilerek ihmal etmesine sebep oldu” manasında da (ذَهَلَهُ غَيْرُهُ) şeklinde kullanıldığı geçmektedir.⁷⁸⁴

4- Şuursuzluk

“Ş.a.r.” maddesinden şuur kelimesi hissetmek, bilmek, algılamak, bir şeyi delilsiz idrak etmek demektir. Psikologlar şuur kelimesini, kişinin benliğindeki ve çevresindeki şeyi algılaması olarak açıklarlar. Ayrıca şuur, aklın hâkim olduğu idrakler ve vicdanlar bütünüdür.⁷⁸⁵ Şuursuzluk ise bütün bunların yokluğu durumunda ortaya çıkar. Esasında şuursuzluk zem ifade eden bir kelimedir.

Ebu'l-Bekâ gafleti, bir şeyin gerekliliği ortada iken bunun idrak edilememesi olarak açıklamıştır.⁷⁸⁶ Bu idrak edilememe durumu gafletin bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

*“Onlar, dünya hayatının görünen yüzünü bilirler. Ahiretten ise, onlar tamamen gâfildirler.”*⁷⁸⁷

Kurtubî Rûm Suresi'ndeki bu ayeti tefsir ederken, ayette sözü edilen kimselerin sadece dünyanın görünen kısmı hakkında bilgi sahibi olduklarını, ahiretin farkında bile

⁷⁸² Hacc 22/2.

⁷⁸³ Tahânevî, a.g.e., III, s. 1437.

⁷⁸⁴ Râğıb, a.g.e., s. 332.

⁷⁸⁵ İbrâhîm Mustafâ v.dğr., **el-Mu'cemü'l-Vasît**, I-II, Çağrı Yayınları, İstanbul ty., s. 487.

⁷⁸⁶ Ebu'l-Bekâ, a.g.e., s. 506.

⁷⁸⁷ Rûm 30/7.

olmadıklarını ifade etmiş, şuuruzluğu adeta insanların içinde buldukları gaflet halinin bir sonucu olarak zikretmiştir. Bu bağlamda ve farkına varmamak anlamında şuuruzluk kelimesini, gafletle olan ilişkisi çerçevesinde şu şiiri aktararak ele almıştır:

“Büyük bir beladır, senin bir arkadaşının,
İşiten ve gören bir adam suretinde olup da,
Malına gelecek her bir musibet noktasında uyanık olduğu halde,
Dinine gelen musibetin ise farkına varmaz.”⁷⁸⁸

Yine Allah Teâlâ gafletlerinin bir sonucu olarak küfre dalan ve doğru yoldan sapan kimselerin sergilemiş oldukları şuuruzluk halini şu şekilde ifade etmiştir:

*“Yeryüzünde haksız yere böbürleneni ayetlerimden uzaklaştıracağım. Onlar bütün mucizeleri görseler de iman etmezler. Doğru yolu görseler onu yol edinmezler. Fakat azgınlık yolunu görürlerse, hemen ona saparlar. Bu durum, onların ayetlerimizi yalanlamalarından ve onlardan gâfil olmalarından ileri gelmektedir.”*⁷⁸⁹

Sonuç itibariyle gâfil olan kimse aynı zamanda şuuruz da olmaktadır. Çünkü gaflet, kişinin algı ve idrak kapasitesini ortadan kaldıran bir durumdur. Hal böyle olunca gafletin kişiyi bilmek, hissetmek, idrak etmek, algılamak anlamına gelen şuuruzluk durumundan, yabancı olmak, fark edememek, idrak edememek, algılayamamak anlamındaki şuuruzluk durumuna geçirdiğini söyleyebiliriz. Bu da kişiyi laik alanda olduğu gibi dinî alanda da büsbütün duyarsız, vurdumduymaz ve aymaz yapmaktadır.

5- Cehalet

Cehl kelimesinin semantik yapısını 3 ana başlık altında toplayan İzutsu'ya göre ilk olarak cehl, en ufak bir kızgınlık anında iradesi kaybedip parlayan, kontrolsüz bir ihtirasla öfkesine kapılıp sonucu düşünmeden hemen körü körüne atılan delikanlı, ateşli, sabırsız kişinin sorumsuz davranışdır ve duygularını frenlemesini, kör ihtiraslarını yenmesini, ne olursa olsun canını sıkmayıp sakin kalmasını bilen kimsenin davranışı olan hilmin zıttıdır. Bu bağlamda düşünüldüğünde hilmin dış görünüşü vekar, ceHLin belirtisi ise zulümdür. Müşriklerin peygambere ve onun arkadaşlarına yaptıkları bütün zulüm hareketlerinin arkasında ceHL ruhu vardır. Peygambere ve ilahi öğretilere karşı inat ve direnç göstermek

⁷⁸⁸ Kurtubî, a.g.e., XVI, s. 401.

⁷⁸⁹ A'râf 7/146.

suretiyle onlar aslında zulümlerini açıkça Allah'a yöneltmiş oluyorlardı. Ancak Kur'ân'a göre kimse Allah'a zulmedemez. Dolayısıyla aslında onlar yine kendilerine zulmediyorlardı. İşte Kur'ân'daki zulmü'n-nefs "kendine kötülük etmek"⁷⁹⁰ deyiminin manası da budur.⁷⁹¹

Izutsu'ya göre cehlin ikinci manası olayların içine nüfuz edememek ve daima sathî düşünmek suretiyle basit ve isabetsiz hükümler vermek. Bu anlamıyla cehl, insanın kendi kendini görememesi ve bu yüzden kendi sınırlarının dışına çıkmasıdır. Bu ise zihnî körlük demektir. Bu zihnî körlüğü ise Kur'ân "Gözler kör olmaz; lâkin göğüsler içindeki kalpler kör olur"⁷⁹² şeklinde ifade eder.

Izutsu cehlin üçüncü manasını ise bir şey bilmemek olarak ifade eder.⁷⁹³ Artık cehlin zıttı hilm değil bilmek, farkında ve bilincinde olmak anlamındaki ilimdir.⁷⁹⁴ Bu bağlamda bilgisizlik anlamında cehalet de gafletin tipik sonuçlarındandır. Bu husus Kur'ân-ı Kerîm'de kimi yerlerde vahiy öncesi durumlarına nispetle peygamberler için de söz konusu olmuştur. Nitekim Allah Teâlâ Yûsuf Suresi'nde gafletin sebep olduğu cehaleti şöyle açıklamaktadır:

*"(Ey Muhammed!) Biz, sana bu Kur'ân'ı vahyetmekle geçmiş milletlerin haberlerini sana en güzel bir şekilde anlatıyoruz. Gerçek şu ki, sen bundan önce (bu haberleri) elbette bilmeyenlerdendin."*⁷⁹⁵

Bu ayetin tefsiri hususunda Zemahşerî ve Tabersî Allah Teâlâ'nın, Kurânî hikmete vahiyden önce sahip olamaması nedeniyle Hz. Muhammed (s.a.v.)'in bu ilim konusunda bilgisiz olduğunu, vahiy öncesinde Kurân ilimlerinden az bir şeyin bile kulağına çalınmadığını ifade ettiğini beyan ederler.⁷⁹⁶ Gaflet burada, haberdar olmamak manasında dinî ve ahlakî planda sorumluluk getirmeyen bir konumdur. Ancak ne var ki sorumluluk getirmeyecek de olsa bir bilgisizlik anlamında bir cehalete sebebiyet vermiştir. Bu sebeple cehalet, gafletin sonuçları arasında zikredilebilir.

⁷⁹⁰ Bakara 2/231; Talak 65/1.

⁷⁹¹ Izutsu, **Kur'ân'da Allah ve İnsan**, a.g.e., ss. 239-245.

⁷⁹² Hac 22/46.

⁷⁹³ Izutsu, **Kur'ân'da Allah ve İnsan**, a.g.e., ss. 245-251.

⁷⁹⁴ İbn Manzûr, a.g.e., ss. 416-418.

⁷⁹⁵ Yûsuf 12/3.

⁷⁹⁶ Zemahşerî, **el-Keşşâf**, a.g.e., II, s. 442; Tabersî, a.g.e., V, s. 356.

Öte yandan nefse hizmet etmek, hevaya uymak ve dünyevî lezzetler peşinde koşmak da cehaletin sebeplerindendir. Nitekim bütün bu unsurlar gafletin tanımını içerisinde bir konuma sahiptir. Böylelikle gaflet bilgisizlik ve koyu cehaletin sebebi olmuş olur. Bu durumu yansıtan en çarpıcı örnek Rûm Suresi'nde geçmektedir. Bu ayette Allah söz konusu kimselerin dünya hayatıyla ilgilendiğini ve dolayısıyla ondan haberdar olduğunu ve fakat ahiret hakkında hiç bir şey bilmediklerini ifade etmektedir. Bu fotoğraf ise gafletten kaynaklanan cehaletlerini gözler önüne sermektedir:

“Onlar, dünya hayatının görünen yüzünü bilirler. Ahiretten ise, onlar tamamen gâfildirler.”⁷⁹⁷

Zemahşerî bu ayetten hareketle, dünyanın zahiri ve batını olduğunu ifade eder. Ona göre dünyanın zahir tarafı, cahil kimsenin bildiği, kişinin dünyanın süsü püsü, eğlencesi, yatı katıyla müreffeh bir yaşam sürmesidir. Dünyanın batını ve hakikat tarafı ise kişinin kendisini taat ve amel-i salih ile donatıp ahirete hazırlanmasıdır.⁷⁹⁸ Bu açıdan bakıldığında gaflet içerisinde olan kimseler dünyanın zahiriyle ilgilenen ve bunun bilgisine sahip olan nitelikte kimselerdir. Bu ise gafletin sonucu olan cehaletin bir çeşit ürünüdür. Hakikatin bilgisine sahip olan kimse ise gafleti bir kenara koymuş, dünyaya geliş gayesinin bilincinde olan ve bu doğrultuda işler yapan kimseler olmaktadır.

Öte yandan “Bilgisizlikle, dünyanın kusurlarını bilmek arasında fark yoktur” diyen Bursevî, bir önceki ayette Allah'ın “bilmezler” (لَا يَعْلَمُونَ) lafzının, din işleri konusundaki bir bilgisizlik ve bu ayetteki “bilirler” (يَعْلَمُونَ) lafzının da dünya işlerini bilmekle alakalı bir bilgi olduğunu dolayısıyla ayetler arasında herhangi bir çelişkinin olmadığını ifade etmiştir. Çünkü birincisinde gerekli olan şeyi bilmekle meydana gelecek olan menfaatin ortadan kalktığı, ikincisinde ise olur olmaz şeyleri bilemeye olan çabalamaları ifade edilmiştir.⁷⁹⁹ Dolayısıyla dünyaya tamah edip sürekli onunla hemhal olan ve bunun sonucunda da ona dair bir takım tecrübeler edinen insanın bilgisi cehaletle eş değerdir. Bu söz konusu cehalet ise gafletin bir sonucudur.

Netice itibariyle cehalet kavramının gerek İslam öncesi kullanımı, gerek Kur'ân kelime yapısı içinde kazandığı anlamı irdelendiğinde şu veya bu şekilde gaflet kavramıyla

⁷⁹⁷ Rûm 30/7.

⁷⁹⁸ Zemahşerî, **el-Keşşâf**, a.g.e., III, s. 500.

⁷⁹⁹ Bursevî, a.g.e., III, s. 6.

olan ilişkisi göze çarpmaktadır. Söz gelimi cahiliyede hilmin zıttı olarak karşımıza çıkan cehlin, fiiliyatta kendini sergilediği vitrin olan zulüm, gafletin tipik sonuçlarından biridir. Cehlin sathî, isabetsiz kararlar almak, kısacası zihnî körlük denilen ikinci semantik anlamı ise bir gâfilin Allah'a karşı haddini aşma cüretini gösterdiği noktaya gelip dayanmakla gafletin sonuçları arasına girmektedir. İlmin zıttı olan cehle gelince bu, ayetlerde, gafletin bir sonucu olarak ya bir kimsenin salt dünya hakkındaki bilgisi -ki bu tefsirlerde bilgisizliğe eşdeğer olarak ifade edilir- şeklinde ifade bulmuş ya da ahirete gözünü kapayıp kulağını tıkayan insanın bilgisizliği olarak beyan edilmiştir.

6- Pişmanlık

Gafletin tipik sonuçlarından biri de pişmanlıktır. Nitekim Gazâlî'ye göre gaflet pişmanlığa, nimetin yitirilmesine sebep olmakla birlikte nedamete ve kınanmaya da yol açmaktadır. Gazâlî, gaflet halinden kaynaklanan pişmanlığı anlatırken şu hikâyeyi aktarır:

Ebû Alî Dekkâk şöyle rivayet etmiştir: “Hasta olan salih bir dostumu ziyaret etmeye gittim. Büyük bir şeyhti. Etrafını talebeleri çevirmişti. Ağlıyordu. Epey yaşlanmıştı. Sordum, “Neye ağlıyorsun? Yoksa dünyaya mı?” “Asla! Tam aksine kaçırdığım namazlara ağlıyorum”, diye cevap verdi. “Nasıl olur, sen namazını kaçırmazdın”, dedim. Bana şu cevabı verdi: “Şu günüme kadar geldim. Ne gafletsiz secdeye vardığım oldu, ne de gafletsiz secdeden başımı kaldırdığım. İşte şimdi de gaflet içinde ölüyorum.” Dekkâk bunun ardında arkadaşının okuduğu şiirini nakleder. Gaflet halinin verdiği pişmanlığı anlatması açısından ilginçtir:

“Yanağımı kabir toprağına koyup yatışımı,
Nice izzet ve nimetten sonra yalnız kalışımı,
Toprak yastığım, yataksız yerde mahpus oluşumu,
Düşündüm bunları ve kıyamet günü kalkışımı,
Hesaba çekilirken hüsrân, hayret ve zilletimi...
Fakat Ey Rabbim, Yaraticım! Sana bağladım ümidimi,
Ki sen Ey İlâhî, bağışlarsın günahkârı.”⁸⁰⁰

⁸⁰⁰ Gazâlî, **Mükâşefetü'l-Kulûb: Muhtasar mine'l-Mükâşefetü'l-Kübrâ**, a.g.e., ss. 34-35.

Böylelikle Gazâlî, gafleti, kişiyi bilinçli ibadet etmekten alıkoyan bir durum olduğunu söylemiş, bunun da pişmanlığa yol açtığını ifade etmiştir.

Pişmanlık duygusunun gafletin tipik bir sonucu olduğu Kur'ân'da da belirtilmiştir. Örneğin Allah Teâlâ Meryem Suresi'nde şöyle buyurmuştur:

*“(Resûlüm!) Sen onları pişmanlık ve üzüntü günü hakkında uyar. Çünkü onlar bir gafletin içine dalmış oldukları halde ve henüz iman etmemişken (bakarsın) iş olup bitmiştir.”*⁸⁰¹

Taberî Allah Teâlâ'nın bu ayette Nebisi Muhammed (s.a.v.)'e şöyle buyurduğunu ifade eder: “Ya Muhammed! Şu Allah'a şirk koşanları, Allah'a karşı aşırıya gittikleri, Allah'a iman ve itaat edenlerin ise cennette yerlerin ayrıldığı hususta, ayrıca iki gurubun da sonrasında ölüm olmayan sonsuz hayatı kesin olarak bilecekleri hasret ve pişmanlık günüyle uyar.”⁸⁰²

Bursevî, ayetteki “hasret günü” ibaresinin, insanların hüznü olduğu veya kötülerin kötü fiiller ya da iyilerin iyi fiillerin yetersizliğinden dolayı pişmanlık duydukları gün olduğunu ifade eder.⁸⁰³ Dolayısıyla bu, birtakım kimselerin dünyaya aşırı bağlılıklarının üzerlerinde yarattığı gaflet duygusu neticesinde bir takım eylemler yapıp ediyor ve pişmanlık duyuyorlar, demektir. Ayetten de gaflet duygusunun içinde pişmanlığa sebep olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Bu pişmanlığın adı ise bir bütün olarak ahiret günü olarak nitelendirilmiştir. Çünkü ahiret hayatı, dünyadayken yapıp edilenlerden hesaba çekilmekle başlayan ve kişiye pişmanlığının fayda vermediği ebedi bir hayattır.

İkinci bir örnek olarak kıyamet sahnelerinden birinin çarpıcı bir dille gözler önüne serildiği bu ayette de inkârcıların söylemlerinden dünyada birer gâfil gibi yaşamaları neticesinde hak ettikleri cezadan dolayı pişmanlık duydukları anlaşılmaktadır:

*“Ve gerçek vaad (ölüm, kıyamet) yaklaşınca, birden, inkâr edenlerin gözleri donakalır! "Yazıklar olsun bize! (derler), gerçekten biz, bu durumdan habersizmişiz; hatta biz zalim kimselermişiz.”*⁸⁰⁴

⁸⁰¹ Meryem 19/39.

⁸⁰² Taberî, a.g.e., XVI, s. 87.

⁸⁰³ Bursevî, a.g.e., II, s. 542.

⁸⁰⁴ Enbiyâ 21/97.

7- Gayesizlik

Gaflet, gerçekleri görmemek, olup bitenleri umursamamak veya göz ardı edip unutmaktır. En büyük gerçeklerden birisi de insanın kısıtlı bir süre dâhilinde imtihan için bu dünyaya gönderilmiş, bu süre zarfında yapıp ettiği her şeyden sorumlu yani bunlardan dolayı ya mükâfatı hak edip cennete veya cezayı hak edip cehenneme gidecek olması, neticede çok ciddi ve dikkatli davranmasının gerekli ve zorunlu olmasıdır.

Kur'ân-ı Kerîm'de kendisine yüklenen anlamıyla gafletin sonuçlarından göze çarpan niteliklerden biri de gayesizliktir. Oysa Allah, her şeyi bir gaye için yaratmış ve insanların hizmetine sunmuştur. Hal böyle olunca yaratılanların en şerefli olan insanın gayesi de Rabbini tanımak, O'nun emirleri doğrultusunda bir hayat sürüp iki cihan saadetine ulaşmaktır. İşte insan bu yaratılış gayesinden gâfil olarak bir hayat sürecektir olursa Ahsen-i Takvîm'den Esfel-i Safilîn derecesine düşecektir. Dolayısıyla insan bu asli gayesini unuttuktan sonra, kendisi için seçtiği bütün hedefler Allah indinde koca bir hiç olacaktır.

8- Hakk'tan yüz çevirme ve dalâl

Haktan yüz çevirme esasında Hak olan yoldan ayrılma ve dolayısıyla sapma da demektir. Kişinin Haktan yüz çevirmesi heva-ü heveslerine boyun eğmesi ile yakından ilgilidir. Çünkü hevânın yerleştiği kalpte, başta şirk olmak üzere bütün olumsuz davranışlar gözlenir ve böyle bir kalbe bütün kötülükler yerleşmeye başlar. Bu kimseler, hevânın bir benzeri olan zanlarının ve keyiflerinin peşinden giderler. Allah'ın gönderdiği hidâyet rehberine aldırılmazlar bile. Nitekim Kur'ân "*Bunlar (putlar), sizin ve atalarınızın taktığı isimlerden başka bir şey değildir. Allah onlar hakkında hiçbir delil indirmemiştir. Onlar ancak zanna ve nefislerinin arzusuna uyuyorlar. Hâlbuki kendilerine Rableri tarafından yol gösterici gelmiştir*"⁸⁰⁵ der.

Yine Kur'ân hevâyı dalâlin başlıca ve en yakın nedeni olarak zikreder. Dini inanışa dair meselelerde hevasına uyan kimsenin doğru yoldan şaşacağı muhakkaktır. Ve hevasına uyan kişiyi izleyenler de kaçınılmaz bir biçimde Allah yolundan uzaklaşacaklardır.⁸⁰⁶ Kur'ân'da bu duruma örnek teşkil eden ayetler şunlardır:

⁸⁰⁵ Necm 53/23.

⁸⁰⁶ İzutsu, **Kur'ân'da Dinî ve Ahlâki Kavramlar**, a.g.e., s. 190.

*“De ki: Allah'ın dışında taptığınız şeylere tapmak bana yasak edildi. De ki: Ben sizin arzularınıza uymam, aksi halde sapıtırım da hidayete erenlerden olmam.”*⁸⁰⁷

*“Eğer sana cevap veremezlerse, bil ki onlar, sırf heveslerine uymaktadırlar. Allah'tan bir yol gösterici olmaksızın kendi hevesine uyandan daha sapık kim olabilir! Elbette Allah zalim kavmi doğru yola iletmez.”*⁸⁰⁸

*“De ki: Ey Kitap ehli! Dininizde haksız yere haddi aşmayın. Daha önceden sapan, birçoklarını saptıran ve yolun doğrusundan uzaklaşan bir topluma uymayın.”*⁸⁰⁹

İbn Mânzûr dalâl kelimesinin, “Gizlenip gaip olmak, gizlemek, defnetmek, kaybolmak, elden çıkıp gitmek, bir şeyi yitirmek, kaybetmek, ihmal etmek, zihninden çıkmak, unutmak, mahvetmek, helak olmak, sapmak, sehven veya kasten yoldan çıkmak, sapkın bulmak, dalalete sokmak, saptırmak, boşa gitmek ve batıl olmak” gibi manalara geldiğini ifade etmiştir.⁸¹⁰ Bilerek veya bilmeyerek yoldan çıkmak anlamına gelen “dâll” ve “dalâl” hem peygamberler hem de kâfirler için kullanılmıştır:

*“(Kardeşleri) dediler ki: Yusuf'a kardeşi (Bünyamin) babamıza bizden daha sevgilidir. Hâlbuki biz kalabalık bir cemaatiz. Şüphesiz ki babamız apaçık bir yanlışlık (dalâl) içindedir.”*⁸¹¹

Öte yandan küfür her türlü şekliyle gerçekten dalâldir. Örneğin vahye iftiralar yağdıranlar, Kur'ân'da yolunu şaşırarak olarak nitelendirilmişlerdir:

*“Sonra siz ey sapıklar (dallûn), yalancılar! Elbette bir ağaçtan, zakkum ağacından yiyeceksiniz.”*⁸¹²

*“Andolsun ki biz, "Allah'a kulluk edin ve Tâğût'tan sakının" diye (emretmeleri için) her ümmete bir peygamber gönderdik. Allah, onlardan bir kısmını doğru yola ilettiler. Onlardan bir kısmı da sapıklığı hak ettiler. Yeryüzünde gezin de görün, inkâr edenlerin sonu nasıl olmuştur!”*⁸¹³

⁸⁰⁷ En'âm 6/56.

⁸⁰⁸ Kasas 28/50.

⁸⁰⁹ Mâide 5/77.

⁸¹⁰ İbn Manzûr, a.g.e., ss. 390-395.

⁸¹¹ Yûsûf 12/8.

⁸¹² Vâkıa' 56/51-52.

⁸¹³ Nahl 16/36.

İrşad ile yakın alakası olması açısından kelime anlamı “kayıtsızlık” ya da “dikkatsizlik” olan gaflet dalâle çok benzemektedir. Ancak dalâlin dinsel kullanımındaki anlamının “irşad çizgisinden kopmak” olmasına karşın, gafletin manası ona karşı tamamı ile kayıtsız kalmaktır. Furkân Suresi’nin “*Yoksa sen, onların çoğunun gerçekten (söz) dinleyeceğini yahut düşüneceğini mi sanıyorsun? Hayır, onlar hayvanlar gibidir, hatta onlar yolca daha da sapıktırlar*”⁸¹⁴ ayetinde kâfirlerin içinde buldukları dalâl hali nedeniyle hayvan sürüsüne kıyas olunduklarına şahit oluyoruz. Onlar için aynı şey tipik nitelikleri olan vurdumduymazlık nedeniyle geçerlidir.⁸¹⁵

*“Allah kimi hidayete erdirirse, doğru yolu bulan odur. Kimi de şaşırtırsa, işte asıl ziyana uğrayanlar onlardır. Andolsun, biz cinler ve insanlardan birçoğunu cehennem için yaratmışızdır. Onların kalpleri vardır, onlarla kavramazlar; gözleri vardır, onlarla görmezler; kulakları vardır, onlarla işitmezler. İşte onlar hayvanlar gibidir; hatta daha da şaşkındırlar. İşte asıl gâfiller onlardır.”*⁸¹⁶

*“(Bu Kur’ân) üstün ve çok merhametli Allah tarafından indirilmiştir. Ataları uyarılmamış, bu yüzden kendileri de gaflet içinde kalmış bir toplumu uyarman için indirilmiştir.”*⁸¹⁷

Sonuç itibariyle gafletin tipik özelliklerinden biri de dalâldir. Bu münasebetle dalâl; gaflet, şaşkınlık, kaybolma ve helâk olma manalarına da kullanılır.

9- Küfr

Toshihiko Izutsu küfür kavramını tanıtırken bu kavramı, zıttı olduğunu ifade ettiği şükür kavramıyla birlikte ele almıştır. Ona göre birer nimet olan Kur’ân ayetlerine insanın verdiği cevap tasdik ise bu imanın bir vechesi olarak şükür, tekzîb ise imanın zıttı olarak küfürdür. Esasında şükürün zıttı küfür değil nankörlüktür. Kur’ân’da kimi ayetlerde küfür de zaten minnetsizlik anlamında nankörlük etmek demektir. Bu kavram dini anlamını kazanmadan önce cahiliye devrinde insanlar arasında ahlakî münasebetleri yöneten temel ahlak kurallarından birisidir. Gerçek şu ki insan tabiatı bu kuralı bozan ters davranışlar da

⁸¹⁴ Furkân 25/44.

⁸¹⁵ Izutsu, **Kur’ân’da Dinî ve Ahlâki Kavramlar**, a.g.e., ss. 188-189.

⁸¹⁶ A’râf 7/178-179.

⁸¹⁷ Yâsîn 36/5-6.

sergiler. Nitekim Kur'ân "*Muhakkak ki insan, Rabbine karşı nankördür*"⁸¹⁸, "*Muhakkak ki insan açıkça nankördür*"⁸¹⁹ der.

Şükür ile küfrü yani nankörlüğü birlikte değerlendiren Izutsu, özel semantik alanda şükür kavramının kolayca iman kavramına geliştiğini, aynı şekilde küfrün de süratle kendi esas manası olan nankörlük manasını kaybedip "inanmama" kavramına dönüştüğünü ve böylece doğrudan doğruya imanın zıttı haline geldiğini ifade eder. Mesela Kur'ân "*Ve size: Melekleri ve peygamberleri ilâhlar edin, diye de emretmez. Siz müslüman olduktan sonra hiç size kâfirliği emreder mi?*"⁸²⁰, "*İman etmelerinden, Resûl'ün hak olduğuna şehadet getirmelerinden ve kendilerine apaçık deliller gelmesinden sonra inkârcılığa sapan bir kavme Allah nasıl hidayet nasip eder?*"⁸²¹, "*Büyüklik taslayanlar dediler ki: "Biz de sizin inandığınızı inkâr edenleriz"*"⁸²² der.⁸²³ İşte inanmama, inançsızlık, inkâr anlamında, imanın zıttı olan küfür, Kur'ân'ın tanımıyla gafletin bir sonucu olarak gözler önüne serilmektedir. Örneğin Kur'ân "*Yoksa siz Kitab'ın bir kısmına inanıp bir kısmını inkâr mı ediyorsunuz? Sizden öyle davrananların cezası dünya hayatında ancak rüsvaylık; kıyamet gününde ise en şiddetli azaba itilmektir. Allah sizin yapmakta olduklarınızdan asla gâfil değildir*"⁸²⁴ der ve inkarcıların yapageldikleri şeylerden Allah'ın haberdar olduğunu söyler.

A'râf Suresi'ndeki "*Biz de ayetlerimizi yalanlamaları ve onlardan gâfil kalmaları sebebiyle kendilerinden intikam aldık ve onları denizde boğduk*"⁸²⁵ ayetiyle ilgili Râzî, ayette sözü geçen kimselerden Allah Teâlâ'nın daha önce defalarca azap ve belayı kaldırdığı halde, onların küfür ve cehaletlerinden vazgeçemediklerini, bu sebeple de kendilerini cezalandırdığını beyan etmiştir.⁸²⁶ Dolayısıyla ayetleri yalanlamaları, üstelik onlara düpedüz kayıtsız davranmaları işte gafil diye nitelenen kimselerin yaptıkları eylemlerdir. Bu eylemler de inançsızlık, inkar anlamında imanın zıttı olan küfrün kapsamına girmektedir.

⁸¹⁸ 'Âdiyât 100/6.

⁸¹⁹ Hac 22/66

⁸²⁰ Âl-i İmrân 3/80.

⁸²¹ Âl-i İmrân 3/86

⁸²² A'râf 7/76.

⁸²³ Izutsu, **Kur'ânda Allah ve İnsan**, a.g.e., ss. 271-273.

⁸²⁴ Bakara 2/85.

⁸²⁵ A'râf 7/136.

⁸²⁶ Râzî, a.g.e., XIV, s. 220.

Genel olarak bakıldığında Kur'ân'da kâfirler, kör, sağır, anlayışları kıt, kalpleri katı, taş gibi, örtülü, paslı, mühürlü, perdeli ve kör olarak nitelendirilirler. Gafletin sonuçlarından biri olarak küfür, ayrıca kâfirlerin bir özelliği olarak inat damarını da barındırır. Mesela Kur'ân “*Andolsun, biz cinler ve insanlardan birçoğunu cehennem için yaratmışızdır. Onların kalpleri vardır, onlarla kavramazlar; gözleri vardır, onlarla görmezler; kulakları vardır, onlarla işitmezler. İşte onlar hayvanlar gibidir; hatta daha da şaşkındırlar. İşte asıl gâfiller onlardır*”⁸²⁷ demiştir. Bir bütün olarak kâfirin niteliklerinin sayıldığı bu ayette, sözü geçen kimselerin gafletlerinde ne derece ileriye gittiklerine bir vurgu vardır. Nitekim **el-Keşşâf** müellifi Zemahşerî bu kimselerin büsbütün gaflette olduklarını, bu konudaki inatçılıkları nedeniyle de cehenneme atılacaklarını ifade etmiştir.⁸²⁸ Nitekim mümin Kur'ân'ın da ifadesiyle, Allah'ı anınca gönlü sükûn bulur, kâfir ise inadı yüzünden kalbi taş kesilir.

10- Zulüm

Gafletin bir sonucu ve küfrün bir vechesi olan zulüm kavramına dikkat çekmek gerekmektedir. “Z.l.m.” lügatta haddi aşmak, bir şeyi uygun olmayan yere koymak, birinin hakkını gasp etmek gibi manalara gelmektedir.⁸²⁹ Hz. Peygamber (s.a.v.) bir kimsenin hakkını gasp etmek manasında zulmü şu şekilde kullanmıştır:

“... Süleyman b. Amr; babası (Amr b. Ahfas)'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: Rasûlullah'ı (s.a) Veda Haccında dinledim. Şöyle diyordu: “Haberiniz olsun, şüphesiz cahiliye faizlerinden olan tüm faizler kaldırılmıştır. Sermayeleriniz ise kendinize aittir. Siz zulmetmeyiniz, zulme de uğramayınız.”⁸³⁰

Bir kutsi hadiste de bu kelime haddi aşmak ve haksızlık etmek manasında şöyle kullanılmıştır:

“Ebû Zer, Peygamber (s.a.v.)'den, Peygamber de Allah Teâlâ'dan aldığına göre, Allah şöyle buyurdu : “Ey kullarım! Ben zulmü kendimden kaldırdım ve sizin aranızda da onu haram kıldım; artık birbirinize zulmetmeyiniz...”⁸³¹

⁸²⁷ A'râf 7/179.

⁸²⁸ Zemahşerî, **el-Keşşâf**, a.g.e., II, s. 222.

⁸²⁹ İbrâhîm Mustafâ, a.g.e., s. 583.

⁸³⁰ Ebû Dâvud, Büyü', 5.

⁸³¹ Buhârî, **el-Edebü'l-Müfred el-Câmi'u li'l-Adâb en-Nebeviyye**, s. 172.

“Z.l.m.” kökünün Kur’ân’da son derece önemli bir rol oynadığını ifade eden Izutsu, zulmün ilk plandaki manasını “yanlış yere koymak” şeklinde açıklar. Ona göre ahlak ilmi sahasındaki ilk ve mühim anlamı ise “muayyen haddi aşmak ve bir başkasının hakkını ihlal etmek” gibi gözükmektedir. Izutsu’ya göre genel olarak kişinin kendi sınırlarını aşması ve yapmaya hiç hakkı olmayan şeyi yapması anlamında adaletsizlikte bulunmak demek olan zulüm, Kur’ân’ın en önemli menfi değer sözcüklerinden biridir. Zulüm çift yönlü bir kavramdır. Allah’tan insana doğru düşündüğümüzde, Kur’ân her vesile ile Allah’ın “bir karınca ağırlığı” ya da “bir hurma lifi” kadar da olsa⁸³² kimseye haksızlık etmediğini yineler.⁸³³

“Ben kullarıma asla haksızlık etmem (zallâm değilim.)”⁸³⁴

Kur’ân’da kötülere verilecek ilahi ceza kavramıyla birlikte çok sık ifade olunduğuna şahit olunan “zulm en-nefs” (kendi kendine ya da kendi canına/ruhuna kötülük etmek) kavramı da buradan gelmektedir:

“Her kim (Allah’ın koyduğu sınırları) aşarsa, canına (kendine) zalimlik etmiştir.”⁸³⁵

İnsandan Allah’a doğru düşünüldüğünde zulüm iki farklı istikamette mümkün olmaktadır. İlkinde zulüm, Allah tarafından koyulmuş sınırların aşılması, birinciden net çizgilerle ayrılmamakla birlikte ikinci istikametteki zulüm ise toplum tarafından tanınan âdab kaidelerini çiğnemek demektir.

Kur’ân’da Allah tarafından tespit edilip insanlara farz kılınmış davranış kurallarına “Hudûdullah” (Allah’ın sınırları) denmektedir. Dünyadayken bu sınırlara riayet edenlere ahirette altından ırmaklar akan cennet bahçeleri va’ad edilmişken, bu sınırları çiğneyenler için ise ebedî cehennem azabı va’id edilmiştir:

“Bu (burada boşanma kaideleri söz konusudur) Allah’ın hudutlarıdır. Onları aşmayın. Allah’ın hudutlarını aşanlar zalimlerdir.”⁸³⁶

Aynı şekilde davranan bir kimse aynı zamanda kendi nefesine yazık etmiş olur:

⁸³² Nisâ 4/52, 49.

⁸³³ Izutsu, **Kur’ân’da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar**, a.g.e., ss. 221-222.

⁸³⁴ Kâf 50/29.

⁸³⁵ Bakara 2/231.

⁸³⁶ Bakara 2/229.

“Bunlar Allah’ın hudutlarıdır ve herkim Allah’ın hudutlarını aşarsa, kendine kötülük (zulm) etmiştir.”⁸³⁷

Gafletin bir sonucu olarak zulüm kavramına geçecek olursak mesela Allah Teâlâ Kureyşli müşriklerin kendilerinden önceki topluluklara kitap indirilmesi sonucu olandan bitenden haberdar oldukları ve fakat kendilerinin bundan mahrum kaldıkları şeklinde bir bahaneleri kalmasın diye yüce Kur’ân’ı indirdiğini, buna rağmen kitabı yalanlayan ve ondan yüz çevirenlerin ise zalimlerin ta kendisi olduğunu beyan ettiği şu ayette bu durum net bir şekilde gözler önüne serilmektedir:

“Kitap, yalnız bizden önceki iki topluluğa (hıristiyanlara ve yahudilere) indirildi, biz ise onların okumasından gerçekten habersizdik” demeyesiniz diye; yahut “Bize de kitap indirilseydi, biz onlardan daha çok doğru yolda olurduk” demeyesiniz diye (Kur’ân’ı indirdik). İşte size de Rabbinizden açık bir delil, hidayet ve rahmet geldi. Kim, Allah’ın âyetlerini yalanlayıp onlardan yüz çevirenden daha zalimdir!..”⁸³⁸

Bu ayette Allah Teâlâ’nın ayetleri yalanlayanla, o ayetlerden yüz çeviren, insanları ondan uzaklaştıran kimsenin küfrünün çok büyük olduğunu beyan ettiğini ifade eden Râzî, ayetleri yalanlama eyleminin sapıklık ve dalâl, onlardan yüz çevirmenin ise Hak’tan men etmek ve saptırmak olduğunu söylemiştir.⁸³⁹ Bütün bu söz konusu eylemler ise ayette de belirtildiği gibi gafletin birer neticesidir.

Dünya hayatıyla oyalanıp ahiret hakikatinin farkına varamayan gâfillerin, kıyamet sahnesiyle yüz yüze gelecekleri o günde, bütün çıplaklığı ile yaşayacakları pişmanlıklarını ifade ederken bu durumun kendi elleriyle bizzat kendilerine yaptıkları zulmün ta kendisi olduğu şeklindeki beyanları, gafletin bir sonucu olarak zulmü ortaya koyması açısından son derece çarpıcıdır:

“Ve gerçek vaad (ölüm, kıyamet) yaklaşınca, birden, inkâr edenlerin gözleri donakalır! “Yazıklar olsun bize! (derler), gerçekten biz, bu durumdan habersizmişiz; hatta biz zalim kimselermişiz.”⁸⁴⁰

⁸³⁷ Talak 65/1.

⁸³⁸ En’âm 6/156, 157.

⁸³⁹ Râzî, a.g.e., XIV, s. 6.

⁸⁴⁰ Enbiyâ 21/97.

Râzî bu ayetle ilgili olarak şunları söylemiştir: “Kıyamet koptuğundan, o kimsenin gözleri yerinden fırlar. O günün şiddetinden ve korktukları şeyin tahakkuk etmesinden ötürü, neredeyse gözlerini kırpamazlar ve “*Yazıklar olsun bize! (derler), gerçekten biz, bu durumdan habersizmişiz*” derler.⁸⁴¹ Bu ise, “Gördüğümüz bildiğimiz, bize ayan beyan olan şeyden gafletteydik, eyvahlar olsun ki belanın büyüğü indi bize” demektir.⁸⁴²

Ayette söz konusu kimselerin gaflette oldukları şeyin mahiyetindeki müphemliği ortadan kaldırmak gerekmektedir. Bu bağlamda Bursevî ayette geçen “bundan” (مِنْ هَذَا) kelimesinin ayete “Diriliş, ceza için Allah’a dönüşün olacağından gafletteydik. Onun hak olduğunu bilmiyorduk” manasını kattığını ifade eder.⁸⁴³ Bu tefsirden gaflet edilen unsurun kişinin bu dünyada yaptıklarından hesaba çekileceği öte dünya fikri hususunda olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim bu gaflet hali daha sonra kâfirlerin dilinde kendi nefislerine zulüm etme olarak ifadelenecektir.

“*Hatta biz zalim kimselermişiz*” ifadesine gelince Taberî bu ifadeyi Allah’a küfreden bu kimselerin dilinden şöyle ifade eder: “Bugün, bizleri kurtaracak olan zorlukları bilmiyorduk. Aksine Rabbimize isyanımız, ibadet hususunda Allah’ı bırakıp da İblis ve ordusuna ibadet etmede kendimize yazık edenlerden idik.”⁸⁴⁴

Benzer şekilde Allah Teâlâ özellikle “zalimler” olarak addettiği kimselerin yapıp ettiklerinden haberdar olduğunu ve bunu aslında onların gaflet ettikleri kıyamet gününe ertelediğini şöyle beyan etmektedir:

“*(Resûlüm!) Sakın, Allah’ı zalimlerin yaptıklarından habersiz sanma! Ancak, Allah onları (cezalandırmayı), korkudan gözlerin dışarı fırlayacağı bir güne erteliyor.*”⁸⁴⁵

Bursevî ayetteki zalimlerin, Mekke ehli ve diğer bütün şirk ve zulüm ehli olduğunu ifade etmiştir.⁸⁴⁶ Bu bağlamda düşünecek olursak zulüm kavramı küfrün bizzat semantik alanına girmiş bulunmaktadır.

Fahreddin Râzî’nin Allah Teâlâ’nın “*Kalbini bizi anmaktan gâfil kıldığımız, kötü arzularına uymuş ve işi gücü aşırılık olan kimseye boyun eğme*”⁸⁴⁷ ifadesine ilişkin

⁸⁴¹ Râzî, a.g.e., XXII, s. 222.

⁸⁴² Taberî, a.g.e., XVI, s. 410.

⁸⁴³ Bursevî, a.g.e., II, s. 665.

⁸⁴⁴ Taberî, a.g.e., XVI, s. 410.

⁸⁴⁵ İbrâhîm 14/42.

⁸⁴⁶ Bursevî, a.g.e., II, s. 282.

tasavvufî tefsiri konuyla ilgisi açısından dikkate değerdir. Ona göre bu ifade, insanın en kötü halinin, onun kalbinin Hakk'ın zikrinden boş, mahlûkatla meşgul olmaya götüren kötü arzularla dopdolu olmasına delalet eder. Bu husustaki sözün özü ise Allah'ı zikretmenin nur, başkasını zikretmenin ise zulmet olduğudur. Çünkü varoluş nur, yokluk ise zulmet kaynağıdır. Allah Teâlâ zatı gereği vücûd'tur ve dolayısıyla gerçek nur O'dur. Allah'tan başkaları zatları gereği mümkünü'l-vücûd'tur ve bu yokluğun karakteri olmakla zulmetin kaynağı olmuş olur. Bu sebeple kalpte Allah'ın zikri parladığında orada nur, ışık ve aydınlık meydana gelir. Ancak kalp mahlûkata yöneldiğinde orada zulüm ve zulmet meydana gelir. Böylece kalp Hakk'tan yüz çevirip mahlûkata yöneldiğinde, bu tam ve katıksız bir "zulmet" olur. Allah'ın bu ifadesinde de Hakk'tan yüz çevirip halka yönelmek kastedilmiştir.⁸⁴⁸ Böylelikle Râzî zulmün gafletin bir sonucu olarak ortaya çıktığını veciz bir şekilde ifade etmiştir.

Öte yandan zulüm kavramını günah bağlamında düşünecek olursak Kur'ân'da zulüm kelimesi her ne kadar bütün günahlar için kullanılmışsa da daha çok Allah'a karşı işlenen günahlar için söz konusudur. İmansızlık ve küfür bu konuda ilk sıradadır. Diğer ana günahlar ise şunlardır: Küfür, şirk, Allah Resulünden yüz çevirme, Cenab-ı Hakk'a karşı yalan söyleme ve peygamberi yalanlama. Özellikle (أَظْلَمُ) "en zalim" kipi Allah'a iftiraya tahsis edilmiştir. Küfür ve şirkin yanında O'na iftiranın bu sığa ile dile getirilmesi konunun vehametini gösterir niteliktedir.⁸⁴⁹ Gaflet kavramının ise zulüm ile aralarındaki ilişkinin günah boyutunda da söz konusu olduğu göze çarpacaktır. Nitekim gâfil insanın yapıp etmelerinde küfür, şirk, tekzîb, Hakk'tan yüz çevirme ve dalâl gibi kimi unsurlar da bulunmaktadır. Bütün bu menfî eylemlerden sonra kişinin kendi nefesine yazık ettiğini bizzat kendisinin itiraf etmesi ise sonuçları itibariyle gaflet kavramının zulüm boyutunun bir ifadesidir.

Neticede ve ilk etapta gaflet, zulme göre daha masum bir anlam yüklenmiş bulunmakla birlikte, zulme sebebiyet vermesi itibariyle gafletin de en az zulüm kadar menfî olduğu söylenebilir.⁸⁵⁰ Gafletin bir sonucu olarak zulmün ise küfrün semantiğinde çok önemli menfî bir yer işgal ettiği ortadadır.

⁸⁴⁷ Kehf 18/28.

⁸⁴⁸ Râzî, a.g.e., XV, s. 167.

⁸⁴⁹ Sadık Kılıç, **Kur'ân'da Günah Kavramı**, Hibaş Yayınları, Konya, 1984, s. 135.

⁸⁵⁰ Yılmaz, a.g.m., s. 148.

III- KUR'ÂN'DA GAFLET KAVRAMININ HEDEFLERİ

Varlığın mantığını aşkınlaştırdığımız sürece biz asla aşkının varlığını konuşmanın ne anlama geldiğini hakkıyla değerlendiremeyiz.⁸⁵¹ Dolayısıyla Kur'ân'ı insanmerkezci bir bakış açısıyla anlamamız gerekir. Çünkü Kur'ân temelde insanı merkeze alan, insanın bilgi, kültür ve düşüncesini kendine malzeme yapan, bununla insanın dareynde mutluluğunu sağlamayı amaçlayan ilahi bir tebligatı anlatır.

İslamın temel gayesi insanı dünyevî ve uhrevî azaptan kurtarıp dünyevî ve uhrevî mutluluğa erdirmekten insanın dünyaya gönderiliş gayesi, fitratının da bir gereği olarak Cenab-ı Hakk'ın nimetlerinin kıymetini takdir edip O'nu tanıyarak kendisine şükretmek ve kulluk vazifelerini yerine getirmektir. Yoksa yaratılan olanca şey insanoğlunun hizmetine herhangi bir gayeye matuf olmaksızın sunulmuş değildir. Nitekim Kur'ân "*Göğü, yeri ve ikisi arasındakileri biz boş yere yaratmadık. Bu, inkâr edenlerin zannıdır. Vay o inkâr edenlerin ateşteki haline!*"⁸⁵² der ve birçok yerde de insanı yaratılış gayesini farkına varmaya çağırır: "*Sizi boş yere yarattığımızı ve sizin hakikaten huzurumuza geri getirilmeyeceğinizi mi sandınız?*"⁸⁵³ Ayette bahsedilen esasında gâfil insanın da zannıdır. Çünkü gâfiller ahiret hakikatine oldukça yabancı davranırlar, hiç yokmuş gibi... : "*Onlar, dünya hayatının görünen yüzünü bilirler. Ahiretten ise, onlar tamamen gâfildirler.*"⁸⁵⁴ Oysa durum hiç de böyle değildir çünkü insan dünyadayken yapıp ettiği her şeyden ahrette hesaba çekilir: "*(Düşün) o günü ki, dağları yerinden götürürüz ve yeryüzünün çırılçıplak olduğunu görürsün. Hiçbirini bırakmaksızın onları (tüm ölüleri) mahşerde toplamış olacağız. Ve hepsi sıra sıra Rabbinin huzuruna çıkarılmışlardır: Andolsun ki sizi ilk defasında yarattığımız şekilde bize geldiniz. Oysa size vâdedilenlerin tahakkuk edeceği bir zaman tayin etmediğimizi sanmıştınız, değil mi? Kitap ortaya konmuştur: Suçluların, onda yazılı olanlardan korkmuş olduklarını görürsün. "Vay halimize! derler, bu nasıl kitapmış! Küçük büyük hiçbir şey bırakmaksızın (yaptıklarımızın) hepsini sayıp dökmüş!" Böylece yaptıklarını karşılarında bulmuşlardır. Senin Rabbin hiç kimseye zulmetmez.*"⁸⁵⁵

⁸⁵¹ Dewi Zephaniah Phillips, *Wittgenstein and Religion*, St. Martin's Press, New York, 1993, ss. 16-20; Recep Alpyağıl, *Wittgenstein ve Kierkegaard'dan Hareketle Din Felsefesi Yapmak*, Anka Yayınları, İstanbul, 2002, s. 196.

⁸⁵² Sâd 38/27.

⁸⁵³ Mü'minûn 23/115.

⁸⁵⁴ Rûm 30/7.

⁸⁵⁵ Kehf 18/47-49.

Gâfil insanın portresi Kur'ân'da, dünyaya gönderiliş amacını unutan veya yadsıyan, ölümden, ahretten, kıyametten, Allah'ın azabından ve dolayısıyla bir bütün olarak ilahi mesajı içeren Allah'ın ayetlerinden habersiz olan bir biçimde sunulmuştur. Çünkü insanın dikkatini ve alakasını süslü bir vitrin halindeki dünyaya çeken ve orada ebedi kalacak vehmini uyandıran şey gaflet duygusudur. Bu duyguyu haber vermekle Kur'ân, insanları dünyevî ve uhrevî azaba sürükleyecek şeyleri bildirmek suretiyle dolaylı bir yoldan kendilerine dünyevî ve uhrevî mutluluğa erdirecek mesajı aşılacaktır.

A- Temel Hedefler

Kur'ân'da gaflet kavramıyla İslamın gözettiği temel gayeler aslında menfî manada ortaya konulmuştur. Çünkü gâfil bir birey gaflet gömleğini çıkarmaksızın ubudiyet vasıtasıyla ilahî kudretin varlığını ruhuna perçinlemekten ve onun gönderdiği mesajın özüne vakıf olmaktan uzaktır. Tersten okuduğumuzda da gafletinden sıyrılmış bir birey islamın öngördüğü Sırât-ı Müstakîm üzere olmakla daha yakındır.

1- Dünyevî ve uhrevî azaptan kurtarma

İslam dininin gözettiği temel gayeler arasında başı çeken unsurlardan biri de insanoğlunu dünyevî ve uhrevî azaba karşı korumak ve kollamaktır. Bunun için Allah Teâlâ çeşitli vesilelerle Kur'ân-ı Kerîm'de insanları uyarır, geçmiş milletlerin içine düştükleri yanlışlardan, sonrakiler için ibret vesilesi olması hasebiyle yeri geldikçe ve lüzumu dâhilinde bahseder. Bu “kızım sana söylüyorum, gelinim sen işit” anlayışı Kur'ân'ın eğitim metodlarından biridir. Buna göre örneğin Bakara Suresi'nde ilgili ayetlerde Allah İsrailoğullarından mîsak/söz aldığını ancak onların sözlerinde durmadıklarını bildirmekte, sonrasında ise bunun bedelinin hem bu dünyada hem de ahirette çok acı olacağını net bir şekilde ifade etmektedir. Bu aynı zamanda sonrakiler için dünyevî ve uhrevî azaba karşı bir çeşit uyarıdır:

“Sonra sizler yine o kimselersiniz ki birbirinizi öldürüyor, içinizden bir gurubu yurtlarından çıkarıyor, onlara karşı günah ve düşmanlık hususunda birleşip yardımlaşıyorsunuz. Eğer onlar esir olarak size gelirlerse onlarla fidyeleşiyorsunuz. Hâlbuki onları yurtlarından çıkarmak size haramdı. Yoksa siz kitabın bir kısmına inanıyorsunuz da bir kısmını inkâr mı ediyorsunuz? Şu halde içinizden böyle yapanların

*cezası dünyada bir rüsvaylıktan başka bir şey değildir. Kıyamet gününde de onlar azabın en çetinine uğratılacaklardır. Allah yaptıklarınızdan habersiz değildir.*⁸⁵⁶

Gafletin sebep olduğu aymazlık sonucu ortaya konan eylemlerden kişinin öte dünyada sorumlu olup azaba müstahak olacağına dair şu uyarı ise son derece açıktır:

*“(Resûlüm!) Sen onları pişmanlık ve üzüntü günü hakkında uyar. Çünkü onlar bir gafletin içine dalmış oldukları halde ve henüz iman etmemişken (bakarsın) iş olup bitmiştir.*⁸⁵⁷

Menfî bir kavram olan gafletin müspet manada kullanıldığı Nûr Suresi’nde geçen ilgili ayette kendilerine suçsuz yere zina isnat edilen kimselerin hakları teminat altına alınmış, iftiracıların ise hem bu dünyada hem de öte dünyada lanete maruz kalacakları, büyük bir azabın da kendilerini bekledikleri bildirilmiştir. Bu durum dünyevî ve uhrevî azabı gerektiren unsurun zikredilmesi yoluyla bireyi dünyevî ve uhrevî azaptan koruma gayesini içinde barındırmaktadır:

*“Namuslu, kötülüklerden habersiz mümin kadınlara zina isnadında bulunanlar, dünya ve ahirette lânetlenmişlerdir. Onlar için çok büyük bir azap vardır.*⁸⁵⁸

2- Dünyevî ve uhrevî mutluluğa kavuşturma

*“Sabah akşam Rablerine, O'nun rızasını dileyerek dua edenlerle birlikte candan sebat et. Dünya hayatının süsünü isteyerek gözlerini onlardan çevirme. Kalbini bizi anmaktan gâfil kaldığımız, kötü arzularına uymuş ve işi gücü aşırılık olan kimseye boyun eğme.*⁸⁵⁹

Kalbi Allah’ın zikrinden gâfil olan bir kalp ne bu dünyada gerçek anlamda huzura kavuşur ne de öte dünyada umduğuna nail olur. Çünkü insanın dünyaya gönderiliş gayesi fitratı da gereği Rabbini tanıyıp ubudiyeti yalnızca O’na tahsis etmesidir. Dolayısıyla bu ayette Hz. Peygamber’in şahsında bütün bir insanlık uyarılmaktadır. Zira Allah’ın zikrinden beri olan, dinini gözetmeyen, işi gücü dünyalık olan kimseler Allah Teâlâ’nın rızasına hak kazanamamış kimseler demektir. Bu ise yokluk demek olan zulmeti, varlık

⁸⁵⁶ Bakara 2/85.

⁸⁵⁷ Meryem 19/39.

⁸⁵⁸ Nûr 24/23.

⁸⁵⁹ Kehf 18/28.

demek olan nura tercih etmektir. Neticede kişiyi dünyevî ve uhrevî mutluluktan uzaklaştıran şey de budur.

Ayrıca bu ifadenin Hz. Peygamber'i muhatap alması onun böyle bir yanlışa düştüğünün göstergesi değildir, aksine bu ifade Hz. Peygamber'in tebliğ görevini yerine getirirken ortaya koyduğu davranış biçimine karşı kendisini bir uyarı niteliğindedir.

B- Yan Hedefler

Gaflet kavramının insanlığa sunduğu temel hedeflerin yanında gözettiği yan hedefler de vardır. Bu yan hedefler aslî hedeflere ulaşmada son derece önemlidir. İnsanın dünyaya gönderiliş gayesinin kendisine hatırlatılması ve kişiye bu dünyadayken yapıp ettiği her eylemden Allah'ın haberdar olduğu bilincinin verilmesi, dinî ve dünyevî planda ciddiyet ve sorumluluk duygusu kazandırır. Dolayısıyla gafletin psikolojik bir zaaf olarak tanımlanması bireyin islamın gözettiği temel hedeflere ulaşma önündeki engeli fark edip eylemlerinde daha dikkatli davranmasını sağlar.

1- İnsana dünyaya geliş gayesini hatırlatma

Kâinata yaratılan her şey belli bir hikmet ve nizama göredir. Bu intizam ve insicam içerisinde yaratılan bütün varlıkların gayesi de Allah'a kulluk etmektir: *“Göklerde ve yerdekilerin hepsi Allah'ı tesbih eder. O, üstündür, hikmet sahibidir.”*⁸⁶⁰ Yaratılanların en şerefli olan insanın da en yüce gayesi marifetullahtır. Onun en üst mertebesi de Allah'a imandır. Bütün noksan sıfatlardan yüce ve en üstün sıfatlarla muttasıf olan Allah'ı tanımak ve O'na kulluk borcunu yerine getirmek, gönül huzurunun da kaynağıdır: *“Bunlar, iman edenler ve gönülleri Allah'ın zikriyle sükûnete erenlerdir. Bilesiniz ki, kalpler ancak Allah'ı anmakla huzur bulur.”*⁸⁶¹

Gaflet, çevresinde olup bitene aldırış etmeyen, gayesiz, umursamaz, tedbirsiz, ihmalkâr, dikkatsiz, uyuşuk, sürekli bir yanılğı içerisinde olan insanın duygusudur. Bu özelliklere sahip olan bir insanın aslî vazifesini yerine getirmesi beklenemez.

Kur'ân'da çok defa dünyanın cazibesine kendini kaptırarak ahiret ve öte dünya hakikatine gözünü kapayıp kulağını tıkayan gâfil insanın portresi çizilmiştir: *“Onlar,*

⁸⁶⁰ Sâf 61/1.

⁸⁶¹ Ra'd 13/28.

dünya hayatının görünen yüzünü bilirler. Ahiretten ise, onlar tamamen gâfildirler.”⁸⁶²
Oysa Allah bu konuda insanları uyarmıştır: *“Kıyamet gününde, biz bundan habersizdik demeyesiniz diye Rabbin Âdemoğullarından, onların bellerinden zürriyetlerini çıkardı, onları kendilerine şahit tuttu ve dedi ki: Ben sizin Rabbiniz değil miyim? (Onlar da), Evet (buna) şahit olduk, dediler.”⁸⁶³*

Netice itibariyle insan fitrî potansiyel anlamında kendisine ilham edilen takva ve fücürdan birini seçecek, bu yolla ya en güzel bir biçimde yaratılmışlığına layık olarak Ahsen-i Takvîm’ini koruyacak ya da uyarılara kulak asmayıp fücûru seçerek Esfel-i Sâfilîn mertebesine düşecektir. Nitekim Allah Teâlâ’nın, gaflet içerisine düşen insanların kendilerini beklediği akıbeti haber vermesi de onlara yaratılış gayelerini hatırlatmak ve söz konusu seçimde varlıkların en şerefli olmaya ulaşır bir yol tutmalarını sağlamaktır.

2- İnsanın hiçbir eyleminden Allah’ın habersiz olmadığını ifade etme

Genel olarak baktığımızda gâfil insan ahirete, hesap kitaba karşı umursamaz davranan, Allah’ın ayetlerinden uzak duran ve dolayısıyla bir bütün olarak ilahî mesajı görmezden gelen bir davranış biçimi ortaya koymaktadır. Allah Teâlâ ise dünyadayken yapılan hiçbir eylemin ahrette cezasız kalmayacağını, kişinin kendisine olan yabancılığı ve vurdumduymazlığının bile Allah’ın nazar-ı itibarından kaçmayacağını her fırsatta bildirmektedir. Çünkü o insana şah damarından bile yakındır: *“Andolsun, insanı biz yarattık ve nefsinin kendisine fısıldadıklarını biliriz ve biz ona şah damarından daha yakınız.”⁸⁶⁴*

İlmiyle her şeyi kuşatan Âlim olan Allah’ın gâfillerin yapıp etmelerinden haberdar olduğunu bildirmesi, dünya hayatının fani ve fakat ahiret hayatının baki olduğunu, dolayısıyla hiç kimsenin yaptığına yanına kar kalmayacağı gibi dini planda gaflete düşmüş insanın da eylemlerinden sorumlu olduğunu gösterir. Örneğin İsrailoğullarının, Hz. Peygamberden önceki peygamberlere, getirdikleri mucizelere ve kendilerine verilen nimetlere karşı takındıkları olumsuz tavrın anlatıldığı ayetlerden sonra içinde buldukları menfî tavrın ne derece katı olduğunun çarpıcı bir teşbihle ifade edildiği şu ayet, peşi sıra

⁸⁶² Rûm 30/7.

⁸⁶³ A’râf 7/172.

⁸⁶⁴ Kâf 50/16.

içinde birçok anlamı barındıran son derece veciz bir cümle ile biter: “Allah yaptıklarınızdan gâfil değildir”.

“Sonra bunun peşinden kalpleriniz yine katılaştı. Şimdi o taş gibi hatta daha da katı. Çünkü öylesi taşlar vardır ki, ondan ırmaklar kaynar. Ve yine öylesi taşlar vardır ki, yarılp ondan sular çıkar. Öylesi de vardır ki, Allah korkusuyla aşağıya düşer. Allah sizin yaptıklarınızdan habersiz değildir.”⁸⁶⁵

Allah Teâlâ geçmiş peygamberlerin Yahudi veya Hıristiyan olduklarını iddia eden Ehl-i Kitap’ın söylemlerine karşı her şeyden haberdar olduğunu bildirdiği şu ayette de zalimlerin maskesini düşürmüştür:

“Yoksa siz, muhakkak ki İbrahim, İsmail, İshak, Yakub ve torunları Yahudiler miydi diyorsunuz? De ki: Siz mi daha iyi bilirsiniz yoksa Allah mı? Yanında Allah’tan olan bir şehadeti saklayandan daha zalim kim olabilir? Allah sizin yaptıklarınızdan habersiz değildir.”⁸⁶⁶

Allah Teâlâ kıyamet sahnelerinden bir temsil olarak sunduğu şu ayette ise pişmanlık denizinde kaybolan insanın profilini sunmaktadır. Hiç kuşku yok ki ahrette kişi dünyadayken yaptığı ile karşı karşıya getirilir. Sorun şu ki pişmanlık fayda vermez:

“Ve şöyle de: Hamd Allah'a mahsustur. O, âyetlerini size gösterecek, siz de onları görüp tanıyacaksınız (ama artık faydası olmayacaktır). Rabbin, yaptıklarınızdan habersiz değildir.”⁸⁶⁷

Dünyadayken olan bitenden gaflet eden kişi ise söz konusu pişmanlığı ölesiye yaşayacaktır. Öyle ki gözleri o günün dehşetinden dışarıya fırlayacak, pişmanlık, kendi nefesine bizzat kendisinin yazık ettiğini itiraf eden insanın dilinde fayda vermeyecektir:

“Ve gerçek vaad (ölüm, kıyamet) yaklaşınca, birden, inkâr edenlerin gözleri donakalır! "Yazıklar olsun bize! (derler), gerçekten biz, bu durumdan habersizmişiz; hatta biz zalim kimselermişiz.”⁸⁶⁸

⁸⁶⁵ Bakara 2/74.

⁸⁶⁶ Bakara 2/140.

⁸⁶⁷ Naml 27/93.

⁸⁶⁸ Enbiyâ 21/97.

Netice itibariyle Allah Teâlâ'nın ilminden hiçbirşey hali olmaz: “*Gaybın anahtarları Allah'ın yanındadır; onları O'ndan başkası bilmez. O, karada ve denizde ne varsa bilir; O'nun ilmi dışında bir yaprak bile düşmez. O yerin karanlıkları içindeki tek bir taneyi dahi bilir. Yaş ve kuru ne varsa hepsi apaçık bir kitaptadır.*”⁸⁶⁹ Dolayısıyla gâfilin gafletinden de haberi vardır ve her fırsatta bunu bildirmesiyle Allah, insanları ölüm gelip çatmadan kendilerine çeki düzen vermeye ve kendilerini dareyn saadetine erdirecek dinî ve ahlakî davranışlarda bulunmaya teşvik etmektedir.

3- Ciddiyet ve sorumluluk bilinci verme

Kur'ân, diğer birçok konuda olduğu gibi, ahlak konularını da her hangi bir ahlak kitabı gibi sistematik olarak ele almamakla birlikte, eksiksiz bir ahlak sistemi oluşturacak zenginlikte nazari prensipler ve ameli kurallar getirmiştir. Bu bağlamda Kur'ân'da birr, takva, amel-i salih, istikamet, husün, hayr, ma'ruf gibi iyi ahlaklılık; ism, dalal, fahşa, münker, bağy, seyyie, heva, fisk, fücür, zulm, gaflet gibi kötü ahlaklılık ile ilgili anlam ifade eden birçok kavram vardır.

Sözlükte yanılarak ya da kasten terk etmek, dikkatsiz, dalgın, ihmalkâr ve unutkan olmak, bir şeyin gerekliliği ortada iken bunu idrak edememek, dış dünyada olup bitene karşı kayıtsız, aldırılmaz davranmak gibi manalara gelen gaflet kelimesinin öznesini oluşturan insanın davranış biçimi, Kur'ân'da şu veya bu şekilde birçok yerde betimlenmiştir. Kur'ân'da sunulduğu şekliyle gâfil insan ciddiyet ve sorumluluktan uzak görünmektedir. Öyle ki bu durum kendisini hayvandan bile daha aşağılık yapmaktadır: “*Andolsun, biz cinler ve insanlardan birçoğunu cehennem için yaratmışızdır. Onların kalpleri vardır, onlarla kavramazlar; gözleri vardır, onlarla görmezler; kulakları vardır, onlarla işitmezler. İşte onlar hayvanlar gibidir; hatta daha da şaşkındırlar. İşte asıl gâfiller onlardır.*”⁸⁷⁰ Oysa Kur'ân insanın sorumluluğuna son derece önem vermiştir. Sorumluluk insanın değerini ortaya koyan bir kavramdır. Sorumluluk ve sorumsuzluk, akıllı varlık olan insanla, akılsız varlıklar arasındaki farkı ortaya koymaktadır.

İnsan önce Allah'a karşı sorumludur. Bu sorumluluk gereği insan, Allah'a ve O'nun vahyettiği gerçeklere inanmak, O'na şartsız olarak itaat etmek; O'nun kelamı,

⁸⁶⁹ En'âm 6/59.

⁸⁷⁰ A'râf 7/179.

eserleri ve nimetleri üzerinde fikretmek, zikretmek ve şükretmek; O'nu her şeyden çok sevmek, O'na günlük ibadetini yapmak; O'na güvenmek, tevbe etmek ve rahmetinden ümit kesmemek zorundadır. Gâfil insan hem dinî hem de dünyevî meselelerde son derece ciddiyetsiz görünmektedir. Nitekim o hayat semeresini yiyip tükettiğinin, baki olan ahiret hayatının gelip çattığının farkında bile değildir: “*İnsanların hesaba çekilecekleri (gün) yaklaştı. Hal böyle iken onlar, gaflet içinde yüz çevirdiler*”⁸⁷¹; “*Onlar, dünya hayatının görünen yüzünü bilirler. Ahiretten ise, onlar tamamen gâfildirler.*”⁸⁷² Üzerinde yaşadığı dünya ve onunla ilgili hususlarda da durum böyledir: “*Kalbini bizi anmaktan alıkoyduğumuz (men eġfelnâ), nefsinin arzusuna uymuş ve işi gücü aşırılık olan kimseye itaat etme!*”⁸⁷³ Nitekim nefsinin arzularına uymuş bir insan, dini meseleler şöyle dursun dünyevi meselelerde de son derece ciddiyetsiz ve sorumsuzdur. Çünkü o sadece ve sadece rahatını ve bugününü düşünür.

Sonuç olarak gâfil insanın Kur’ân’da hem dünyevî hem uhrevî konularda bir takım ciddiyetsizlik ve sorumsuzluk içerisinde olduğu ve bu durumun cezasız kalmayacağı bildirilmiştir. Bu uyarı ile Kur’ân, bireyin ciddiyet ve sorumluluk sahibi olması gerektiği bilincini vermektedir. Nitekim bu niteliklere gaflet içerisinde düşmüş bir birey erişemez

4- Gafletin psikolojik bir zaaf olduğunu ortaya koyma

Kur’ân insanın hem insanî hem de islamî vasıflar itibarıyla mutedil olmasını ister. Çünkü Hz.Peygamber’in ümmeti, bütün ümmetlerin vasatı (tam ortası) durumundadır ve herkese örnek olan ümmettir. “*İşte böylece sizin insanlığa şahitler olmanız, Resûl’ün de size şahit olması için sizi mutedil bir millet kıldık.*”⁸⁷⁴ İlgili ayetin devamı kiblenin Kabe’ye çevrilmesi ile ilgilidir. Çünkü kibleyi Kâbe’ye çevirmekle Allah, artık çok zinde bir tevhid ümmeti meydana getirdiğini işaret etmekte ve bu da Müslümanları orta ümmet yapmaktadır : “*Senin (arzulayıp da şu anda) yönelmediğin kibleyi (Kâbe’yi) biz ancak Peygamber’e uyanı, ökçeleri üzerinde geri dönenen ayırdetmemiz için kible yaptık. Bu,*

⁸⁷¹ Enbiyâ 21/1.

⁸⁷² Rûm 30/7.

⁸⁷³ Kehf 18/28.

⁸⁷⁴ Bakara 2/143.

*Allah'ın hidayet verdiği kimselerden başkasına elbette ağır gelir. Allah sizin imanınızı asla zayi edecek değildir. Zira Allah insanlara karşı şefkatli ve merhametlidir.*⁸⁷⁵

Tevhid inancının hâkim olduğu bir dine mensup olan insandan beklenen bu inancı koruyup yaşatacak gerekli islâmî ve insanî vasıflarla donanması iken Kur'ân'da gâfil insanın kendisine bile fayda vermeyecek olan putlara tapmakta olduğu bildirilmiştir: *“Allah'ı bırakıp da kıyamet gününe kadar kendisine cevap veremeyecek şeylere tapandan daha sapık kim olabilir? (Oysa) onlar, bunların tapmalarından habersizdirler.*⁸⁷⁶ Bu durum ise, büyük oranda dünya hayatına dalmaktan kaynaklanmaktadır: *“İnsanların hesaba çekilecekleri (gün) yaklaştı. Hal böyle iken onlar, gaflet içinde yüz çevirdiler.*⁸⁷⁷

Kur'ân gafletin psikolojik bir zaaf olduğunu, bu zaafın boyutlarını ve derecelerini gözler önüne sererek ortaya koyar. Söz gelimi dünyadan başka yaşantı bilmeyen kâfirlerin, sırf bu dünya yaşantısı ile oyalandıkları için ahiretten gâfil oldukları, bu durumu ancak ahirette kavrayabilecekleri ifade edilir: *“Andolsun sen bundan gaflette idin; derhal biz senin perdeni kaldırdık. Bugün artık gözün keskindir (denir).*⁸⁷⁸

Öte yandan Kur'ân'da kâfirlerin yalnızca dünya hayatını bilip ahiret hayatını hiçe saydıkları, bu tür bir gafletin eseri olarak da o kimselerin kalplerinin mühürlendiği ifade edilmektedir: *“Yeryüzünde haksız yere böbürleneni ayetlerimden uzaklaştıracağım. Onlar bütün mucizeleri görseler de iman etmezler. Doğru yolu görseler onu yol edinmezler. Fakat azgınlık yolunu görürlerse, hemen ona saparlar. Bu durum, onların ayetlerimizi yalanlamalarından ve onlardan gâfil olmalarından ileri gelmektedir.*⁸⁷⁹

Bu zaafın aynı zamanda akletme önünde bir engel olduğu, dolayısıyla bu tip insanların hareketlerini hislerinin idare ettiği, gâfillerin maneviyata karşı akledemez hayvanlara benzetildiği şu ayetle ortaya konmaktadır: *“Andolsun, biz cinler ve insanlardan birçoğunu cehennem için yaratmışızdır. Onların kalpleri vardır, onlarla kavramazlar; gözleri vardır, onlarla görmezler; kulakları vardır, onlarla işitmezler. İşte onlar hayvanlar gibidir; hatta daha da şaşkındırlar. İşte asıl gâfiller onlardır*⁸⁸⁰

⁸⁷⁵ Bakara 2/143.

⁸⁷⁶ Ahkâf 46/5.

⁸⁷⁷ Enbiyâ 21/1.

⁸⁷⁸ Kâf 50/22.

⁸⁷⁹ A'râf 7/146.

⁸⁸⁰ A'râf 7/179.

Netice itibariyle dünyaya yüce bir gayeye matuf olarak gönderilen insandan beklenen, islamî vasıflarını insanî vasıflarla aynı potada eritip islamın kendilerinden beklediği bireyler olmalarıdır. Zira islamî vasıflardaki eksiklik insanî vasıflardaki eksikliklerden kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda nefesine köle olmuş bir insan, dinin kendisinden beklediği kulluk bilincine sahip olamaz. Gâfil insanın da ilahi mesaja kayıtsız kalması öncelikle kendinden habersiz olmasının bir sonucudur. Allah Teâlâ'nın bunu haber vermesi ise kişinin bu yöndeki zaaflarının farkına varıp pişmanlığını bir arınma mekanizması olan tevbe ile ortaya koyarak hem dünyevî hem uhrevî saadete ulaşmasını sağlamaktır.

SONUÇ

En mükemmel şekliyle insanlık âlemine hidayet kaynağı olarak gönderilen son kutsal kitap Kur'ân-ı Kerîm, temel işleyişine göre aslî değerler olarak kabul ettiği “din”, “can”, “akıl”, “iffet” ve “mal”ı korumayı hedef edinmek suretiyle, insanın kurtuluşu meselesiyle ilgilenir. Kur'ân akıl, irade ve fiil kudreti gibi psikolojik melekelerle yaratılmasıyla sahip olduğu imtiyazın, doğal olarak bir yükümlülüğü beraberinde getirdiği insana, hem dünya hem de ahiret saadetine ulaşabilmesi için takip edeceği en emin ve en doğru yol olan dini tebliğâtını ise, “tezkire” (hatırlatma) ve “mev'ıza” (öğüt) olarak sunar. Bu, insanın istihkâkıyla kevnî tekliften gerekli ahlakî kuralları ve edebî ölçüleri tespit edip uygulayabileceği anlamına gelirken, şer'i teklife de lutfen mazhar olması demektir. Bu suretle dinî hidayete sesli ve sessiz olarak davet edilen insandan, bu çağrıya kulak verip en güzel bir biçimde cevap vermesi beklenir. İnsan da bu çağrıya ya tasdik ile cevap verip iman dairesine girer, ya tekzîb ile cevap verip küfre düşer.

Kur'ân sistemi her biri özel bir semantik alan teşkil eden birbirine zıt, kutuplaşmış birçok fikrin üzerine kurulmuştur. Bu kutuplaşmanın odak noktasını ise iman-küfür çifti oluşturur. İnsanın dünyadaki fiileri de kendisini bu kutuptan birine şu veya bu şekilde dâhil eder. Kur'ân da insanı, iman ve küfrünün derecesine göre ya müspet olarak mü'min, müslim gibi kavramlarla ya da menfî olarak kâfir, müşrik, münafık, zalim, gafil gibi kavramlarla niteler. İfade edildiği üzere de gaflet, bu kavram çiftinden menfî olan tarafa dâhildir.

Bu çalışmada, insanın dinî veya dünyevî tavır, davranış ve düşüncelerinde yer alan gaflet duygusunun kavram olarak karşılığı, etimolojik ve semantik tahlillerle lafızlandırılmış ve ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

Gaflet sözlüklerde, haberdar olmamak, bir şeyi yanılarak ya da kasten terk etmek, yanılmak, ihmal etmek, kayıtsız ve tedbirsiz davranmak, dikkatsiz, aymaz, aldırılmaz ve unutkan olmak, boş bulunmak, idrak etmemek, akla/hatıra getirememek gibi manalara gelir. Terim olarak ise bir gerçek ortada iken ihtiyatsız, düşüncesiz ve duyarsız olmaktan

ötürü ona bile bile kayıtsız davranmak, gözü, kulağı anlayışı kapalı tutmak ve o konuda yanılığa düşmek demektir.

Temel İslâm Bilimlerinden Hadis'te bu kavram çeşitlilik arz etmektedir. Genel olarak sözlükteki kullanımlarından “unutmak” anlamını ihtiva eden hadisler olmakla birlikte, işi gücü dünyaya meyletmek ve onunla oyalanmak olan kimseleri betimleyen hadislerde de gaflet kelimesi geçmektedir. Öte yandan uhrevî planda rengi son derece koyulaşan kavram, kimi hadislerde kâfir için kullanılan sıfatlarla birlikte anılmıştır. Bunun yanı sıra tıpkı tasavvufta olduğu gibi gafletin kalbin uykusundan ibaret olduğu, gâfil bir kalp ile yapılan duanın makbul olmadığı ifade edilmiştir.

İslam inanç sisteminde gaflet özünde sözlük anlamına dayanan çok daha geniş bir semantik alana ulaşmıştır. Ana hatlarıyla, kişinin nefsinin arzularına uyararak enfüste ve âfâkta var olan Allah'ın ayetleri üzerinde düşünmemesi, onları anlamaya çalışmaması, Allah'ı zikretmekten uzak kalması, neticede dünyaya gönderiliş gayesini ihmal etmesi veya yok sayması, bu ihmalkârlık ve umursamazlığı bir bütün olarak Allah'ın ayetlerinden, ölümden, ahiret ve azaptan yüz çevirmesi şeklinde küfür ehlinin davranışıyla ortaya koyması anlamına gelen gaflet kavramı, zaman geçtikçe uhrevî rengini büyük ölçüde kaybederek sınırlı bir alana tahsis edilmiş, içinde küfür ögesi barındırmayan ve daha çok tasavvuf ehlinin üzerinde söz söylediği kalbî bir eylem oluvermiştir.

Gaflet, İslâmî Bilimlerden özellikle Tasavvuf'ta, bu dalın kendine özel literatürünün etkisinde özel bir konum elde etmiştir. Bu cümleden olmak üzere Tasavvuf'ta gaflet, kulluk bilincinde olan bir kimsenin ibadet kalitesini düşüren ve kalbin dini eylemlere iştirakını engelleyen bir unsur niteliğindedir. Hakikati örseleyen bu unsur, kalbin uykusu neticesinde kişiden mananın kaybolması anlamına gelir. Çünkü mananın olmadığı yerde hakikatten söz edilemez. Kişiyi nefsinin arzularına kul yapan en büyük musibet ve kasvet olan gaflet öte yandan pişmanlığa, nimetin elden gitmesine sebep olur ve neticede kıskançlığı azdırdığı için kınanmayla son bulur.

Sûfiler nazarında gaflet sadece yerilmesi gereken bir duygu olarak tanımlanmaz. Onlar gafleti, kulluğu yerine getirmeye engel olmayan, nimet anlamında “rahmet” ve kulluktan uzaklaştırıp günaha götüren anlamında “felaket” olmak üzere iki bakış açısıyla değerlendirirler. Devamlı olarak celâl ve cemâl tecellilerini temaşa etmeye güç yetiremeyen âşik ve siddıklar bazen Allah'tan bir rahmet olarak gaflet duygusuna ihtiyaç

duyar. Bu tür gaflet, bir başka isimlendirmeye göre de, ilk planda ilahi bir nimet sayılan, insanı uhrevî işleri ve dinî hükümleri icradan alıkoymayan yalnız dünyaca hayret ve dehşetten alıkoymasıyla “mutedil gaflet” şeklinde anılır. Onun karşısındaki haddi, itidali aşan, çirkin olan, insanı mal, servet ve şöhret peşinde helake sürükleyen diğer gaflet ise “mütecaviz gaflet” şeklinde isimlendirilir.

Temel İslam Bilimlerinden Fıkıh'ta ise bir İslam Hukuk terimi olarak kavram, dalgınlık, tecrübe azlığı, saflık, kâr ve zarardan anlamama manasında “muğaffel” olarak isimlendirilir. Bunun yanı sıra Usulcüler ise gafletin, hitabı anlamayan, çocuk, uyuyan, unutan, sarhoş gibi kimselerin bir özelliği olduğunu ifade ederler.

Din Bilimlerinden Din Psikolojisi açısından gaflet, lügat anlamını aşmak üzere, ahiretten ve ilahî mesajdan haberdar olmamak anlamında, hakikati örten veya örseleyen bir perde misali, psikolojik bir zaaftır. Genel olarak herhangi bir mesuliyet getirmeksizin bilgisizlikten ve bir mesuliyete bağlı olarak duyarsızlıktan kaynaklanır ve bu zaaf neticede bireyin akletme faaliyeti önünde bir engel oluşturur.

Bir kavramın anlam sahasını belirlemek için yapılacak olan en önemli işlerden biri, onun eş ve karşıt anlamlı kullanımlarını belirlemektir. Bu, Kur'ân'da bir kavramı araştırırken başvurulacak anlambilim tahlil ilkelerinden bir tanesidir. Söz gelimi gaflet kavramı bu bağlamda, zihnin dağılması, düşünmemek, önem vermemek, yanılmak anlamında sehiv; terk etmek, hafızadan silinmek, unutmak anlamında nisyân; şaşkınlık ve zihin karışıklığı sebebiyle idrak edememek anlamında zuhûl ve bir şeyi yitirmek, sapmak, sehven veya kasten yoldan çıkmak anlamında dalâlet ile aralarında belli derece farkları bulunmakla birlikte eş anlamlılık ilişkisi içerisindedir. Anlamsal denklemler kabul edebileceğimiz bütün bu kavramlar da bir bütün olarak ilmin zıttıdır. Mutlak manada gafletle aralarında zıddiyet bulunan ifadeler ise, haberdar olmak, basiret sahibi olmak, bilmek, bilgisiyle kuşatmak ve müşahede etmektir.

Gaflet düşüncenin taşınması gerek üç unsurdan doğruluk, faydalılık ve güzelliği ortadan kaldırması itibariye; aklın, düşünce ve duyguların tertemiz bir şekilde faaliyette olması anlamında zikrin; bir şeyi algılamak, idrak etmek, farkında, bilincinde olmak anlamındaki ilmin zıttıdır. Bu özellikleriyle gaflet Kur'ân'da, olmuşu, olanı ve olacak olanı ezeli ve ebedî bilgisiyle bilen yani Âlim olan Allah'tan nefyedilmiştir. Öte yandan tenzihe dayalı tevhid esasının yaratıcı ile mahlûk arasında herhangi bir benzerlik bulunmaması

hususundaki hassasiyetine rağmen, tamamen insanın psikolojik bir travması olan gafletin nefiy ile bile olsa Kur'ân'da "Allah gafil değildir" şeklinde yaratıcı ile tenzihen aynı cümlede yer alması, akıl üstü ve yüce gerçekliklerin insan aklının kavrayış düzeyine indirgenmesi maksadının ötesinde bir anlam taşımaz. Zira kuşku götürmez ki Allah, Alîm, Hakîm, Latîf, Habîr, Semi', Basîr, Hasîb, Rakîb, Şehîd, Muhsî, Hâlık, Bârî, Musavvir, Mucîb, Mubdi', Muîd, Muhyî, Mumît, Hayy, Kayyûm ve Hâdî'dir ve esasında gaflet Allah'ın Kur'ân'da geçen kemâl sıfatlarının her biriyle zıtlık ilişkisi içerisinde.

Kur'ân'da on bir yerde Allah'tan nefyedilen gaflet, iki yerde de Hz. Peygamber'den nefyedilmiştir. Bunlardan bir tanesinde dalgınlık, dikkatsizlik ve hata sonucu ortaya çıkan bilgisizliği çağrıştırmamak üzere "haberdar olmayan" yani vahiy gelmezden evvel peygamberin zihninde kendisinin haberdar edildiği hususların olmayışı anlamında, diğerinde ise gafillerin yaptığı işleri yapmamak hususunda müdavim olması anlamında gaflet kelimesi zikredilmiştir.

Esasında gaflet ancak ve ancak bir beşerin yapıp etmelerinde takındığı tavır olabilir. Nitekim Kur'ân'da çeşitli vesilelerle insanın birtakım şeylerden gaflette olduğu ve bu gafletlerinin de bir takım sonuçlar doğurduğu zikredilir. Kimi ayetlerde gaflet sözlükteki kullanımından olmak üzere, dalgınlık sebebiyle olandan bitenden haberi olmamak, boş bulunmak gibi manalarda kullanılır. Bu çeşidiyle gaflet kişiye herhangi bir mesuliyet yüklemeyiz. Öte yandan Kur'ân'da tek bir örneği olmak üzere gaflet kelimesi "zina gibi kötülüklerden habersiz olmak" manasında da kullanılmıştır. Bu anlamıyla kaçınılması ve uzak durulması gereken bir şeyden habersiz olduğu söylenen kimselerin zımında gafletin menfi kullanımı müspet bir seyir izlemektedir.

Gaflet, insanın Hakk'ka körleşmesi, hakikatten uzaklaşması, küfre sine açmak suretiyle dünyanın mâlâyânî işlerini ahirete tercih ederek kendilerine verilecek olan cezadan dolayısıyla bizzat kendilerinden habersiz olmaları anlamındadır. Kendilerine bildirilen hakikatleri anlama noktasında kafalarını kullanmayan, böylelikle gerçekleri duyamayan ve göremeyen bir duruma gelen, bu durumun ise kendilerini adeta bir hayvan, hatta hayvandan da aşağı bir konuma düşürdüğü bu kimseler, Allah'ın ayetlerini yalanlayan, peygamberin getirdiğini inkâr eden, ahirete sırtını çeviren, kâfirler için kullanılan sıfatlarla birlikte anılmakla aslında kâfirler seviyesinde olmaktadır.

Gafil kimsede fasık ve münafıkların bir davranışı olan Allah'ı unutma eylemi görülmektedir. Allah'ı unutma durumu Kur'ân'da nisyân ve gaflet kavramlarıyla açıklanır. Kişi imanı terk edip Allah'ı unuttuğunda Allah da azap içerisinde kendisini terk etmek suretiyle onu unutmuş gibi görünür. Bu da kişiye nefisini unutturur. Bir kimsenin kendini unutması ise şüursuzlaşmasına ve kendisine yabancılaşmasına yol açar. Kendisine yabancılaşmış bir insan, insan olması hasebiyle sahip olduğu değerden, Allah'ın kendisine verdiği nimetlerden bîhaberdır. Yine kendisine yabancılaşmış bir insan, Allah'ın yaratılıştaki lütfettiği tertemiz ve İslam'a elverişli olan fitratın aksine bir kişilik geliştire geliştire de kişiliğini kaybetme noktasına gelir. Bu sebeple Allah Teâlâ sabah-akşam ve adabınca kendisini zikretmeyi emretmekte, bunun aksini yapanların gafiller olduğunu bildirmektedir.

Gafil, sürekli bahaneler uyduran, Allah'ı zikretmeyen, O'nun ayetlerini tekzîb eden hatta onlara karşı düpedüz umursamaz davranarak haddi aşan, kendi kibri içinde boğulan, irşad yolundan sapmış hatta ona kayıtsız kalmış, ölüm, diriliş vakti, hesap-kitap ve cezayı önemsemeyen, ihmal eden veya reddeden, işi gücü dünya ve onunla ilgili meseleler olan, kişisel arzularına kul olmuş bir kimsedir. Dünyadayken "sahip olmaklık"la ilgilendiğinden, sadece "olmak"tan yani varlığının bir neticesi olarak Allah'a karşı "rıza ve teslimiyet"ten bîhaberdır. Bu yüzden hiç ölmeyecekmiş gibi yaşar ve niçin hiç yaşamamış gibi öldüğünü ise öte dünyaya gözlerini açtığı anda fark eder. Çünkü o herşeyden önce gafletle kendi nefisine zulmeder.

Allah'la ilişkisinin farkında olmayan, gerçeğe bile bile kayıtsız kalan gâfil, inkârcı tutumuyla cehenneme ve ebedî azaba müstahak olacaktır. Nitekim bütün bu özellikleriyle o, kimi zaman kâfir, kimi zaman müşrik, kimi zaman münafık, kimi zaman da zalimlerle beraber anılır. Çünkü gaflet psikolojik de bir travmadır ve bu ruhi bunalım kişiyi manevi tatminsizliğe ve inkâra götürür. Gafletini yaratılışa, âfâkî ve enfüsî delillere ve Kur'ân ayetlerine karşı gösteren gâfilin öncelikle yapması gereken tevbe-istiğfar ve zikir-dua ile Allah'a imana erişmek, akabinde ise imanını fiili boyuta aktararak onu ibadetlerle desteklemektir. Çünkü imansız ibadet olmayacağı gibi ibadetsiz imanın da bir kıymeti yoktur.

Son derece menfî bir kavram olan gafletin neticesinde ortaya çıkan tablo da en az kendisi kadar menfidir. Söz gelimi sehiv, nisyân, zuhûl, şüursuzluk, cehalet, pişmanlık,

gayesizlik, dalâlet, küfür ve zulüm gafletin kavram ve eylem boyutunda sonuçlarını oluşturur. Bunlardan eylemin pratiğe dönük yüzü olan İslam, ibadet, itaat, salih amel vb. kavramlar ise gafletin yol açtığı bütün bu unsurlar sebebiyle ya eksik kalır ya da hiç olmaz. Nitekim Kur'ân'ın sunumuyla gâfil kimsenin son derece ciddi anlamda iman problemi vardır. Bu bağlamda düşündüğümüzde her şeyden önce kendisine yabancı olan gâfilin ubudiyete yabancı kalması ise kaçınılmazdır. Çünkü insanın imana ve ubudiyete yabancılaşmasına sebep olan gaflet duygusu, kişinin dikkatini ve alakasını süslü bir vitrin halindeki dünyaya çeker ve orada ebedi kalacak vehmini uyandırır. Kur'ân da insanları dünyevî ve uhrevî azaba sürükleyecek bu duyguyu tanıtmakla dolaylı bir yoldan insanlığa kendilerini dünyevî ve uhrevî mutluluğa eriştirecek mesajı aşılar.

KAYNAKLAR

- AHMED B. HANBEL Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Muhammed Şeybânî (v. 241/ 855), **Müsnedu Ahmed b. Hanbel**, I-VI, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1402/1982.
- ALPYAĞIL Recep, **Wittgenstein ve Kierkegaard'dan Hareketle Din Felsefesi Yapmak**, Anka Yayınları, İstanbul, 2002.
- ÂLÛSÎ Ebû's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd Hüseyinî (v. 1270/1854), **Ruhu'l-Me'ânî fî Tefsîri'l-Kur'ânî'l-'Azîm ve's-Seb'î'l-Mesânî**, tas. Muhammed Hüseyin 'Arab, I-XXX, Dârü'l-Fikr, Beyrût, 1417/1997.
- APAYDIN H. Yunus, "Gaflet", **T.D.V. İslâm Ansiklopedisi**, I-XXIX (devam ediyor), C. XIII, İstanbul, 1996, ss. 284-285.
- ATEŞ Süleyman, **Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri**, I-XII, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, ty.
- AYDIN Hayati, **Kur'an'da İnsan Psikolojisi**, Timaş Yayınları, İstanbul, 1999.
- BEGAVÎ Muhyî's-Sünne Ebî Muhammed Huseyn b. Mes'ud (v. 516/1122), **Tefsîru'l-Begavî: Me'âlimu't-Tenzîl**, 2.b., I-VIII, Dâru't-Tayyibe, Riyâd, 1414/1993.
- BEYDÂVÎ Ebû Saîd Nasruddîn Abdullah b. Ömer b. Muhammed Beydâvî (v. 685/1286), **Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl**, I-II, el-Mektebetü't-Tevfikîyye, Kâhire, ty.
- BEYHAKÎ Ahmed b. Huseyn b. Ali b. Mûsâ Husrevcirdî Horasânî Ebû Bekir (v. 458h.), **Şü'abü'l-Îmân**, tah. Abdu'l-'Ali Abdu'l-Hamîd Hâmid, I-XIV, Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd, 1423/2003.
- **Sünenü'l-Beyhakî el-Kübrâ**, tah. Muhammed Abdülkâdir 'Atâ, I-X, Mektebetü Dârü'l-Bâz, Mekke, 1414/1994.
- BUHÂRÎ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâ'îl b. İbrâhîm Cu'fî (v. 256/ 870), **el-Câmi'u's-Sahîh**, I-VIII, Çağrı Yayınları, İstanbul, ty.
- **el-Edebü'l-Müfred el-Câmi'u li'l-Adâb en-Nebeviyye**, tah. Muhammed Su'âd Abdülbâki, Dâru'l-Beşâir el-İslâmiyye, Beyrût, 1409/1989.

- BURSEVÎ İsmâil Hakkı (v. 1137/1725), **Rûhu'l-Beyân**, I-IV, Dârü't-Tıbâ'ati'l- 'Âmire, İstanbul, ty.
- BİLGİN Mustafa, "Kur'ân Tefsiri ve Terceme Teknikleri" (**Yayınlanmamış Ders Notları**), - **2006 Ders Dönemi**-, Bursa, 2003.
- CEBÛRÎ Hüseyin Halef, **Avârız'l- Ehliyye 'inde'l-Usûliyyîn**, Câmiatu'l-Kurrâ, Mekke, 1988.
- CESSÂS Ebû Bekr Ahmed b. Alî Râzî (v. 370/ 981), **Ahkâmü'l-Kur'ân**, I-V, tah. Muhammed Sâdık Kamhâvî, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, Beyrût, 1985.
- CEVHERÎ Ebû Nasr İsmâ'îl b. Hammâd (v. 400/ 1009'dan önce), **es-Sihâh Tâcü'l-Lüğa ve Sihâhü'l-'Arabiyye**, I-VI, tah. Ahmed Abdülğafûr Attâr, Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, Beyrût, 1990.
- CEVZÎ Ebû'l- Ferec Cemâlüddîn Abdurrahman b. Alî b. Alî b. Muhammed Bağdâdî (v. 597/ 1201), **Zâdü'l-Mesîr fî 'İlmi't-Tefsîr**, 4. b., I-IX, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrût, 1407/1987.
- **Tezkiretü'l-Erîb fî Tefsîri'l-Garîb**, tah. Ali Hüseyin Bevvâb, I-II, Mektebetü'l-Ma'ârif, Riyâd, 1407/1986.
- CÛRCÂNÎ Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî Seyyid Şerîf Hanefî (v. 816/ 1413), **et-Ta'rifât**, Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrût 1983.
- DÂRİMÎ Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. Fazl (v. 255/ 869), **es-Sünen**, I-II, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1401/1981.
- EBU'L-BEKÂ Eyyûb b. Mûsâ Hüseyin Kefevî (v. 1094/1683), **el-Külliyât fî'l-Mustalahâti ve'l-Furûki'l-Lugaviyye**, tah. Muhammed Mîsrî- Adnan Derviş, 3. b. , Müessesetü'r-Risâle, Beyrût, 1413/1993.
- EBÛ DÂVUD Süleymân b. Eş'as b. İshâk Sicistânî Ezdî (v. 275/ 889), **es-Sünen**, I-V, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1401/1981.
- EBÛ UBEYDE Ma'mer b. Müsennâ Teymî Basrî (v. 209/824), **Mecâzü'l-Kur'ân**, tah. Muhammed Fuad Sezgin, 2. b., I-II, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût, 1401/1981.
- ELMALILI Muhammed Hamdi Yazır (v. 1361/1942), **Hak Dini Kur'ân Dili**, I-VIII, Diyanet İşleri Reisliği Yayınları, Ankara, 1935.
- ENDELUSÎ Ebû Muhammed Abdülhakk b. Galib b. 'Atiyye (v. 546), **el-Muharraru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz**, I-V, tah. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed, Dâru'l- Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrût, 1413/ 1993.
- FERRÂ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh Deylemî (v. 207/ 822), **Ma'âni'l-Kur'ân**, I-III, 3. b., 'Âlemü'l-Kütüb, Beyrût, 1403/ 1983.

- FÎRÛZÂBÂDÎ Mecdüddîn Muhammed b. Yakub (817/1415), **el-Kâmûsü'l-Muhît**, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût, 1406/1986.
- **Besâiru Zevî't-Temyîz fî Letâifi'l-Kitâbi'l-Azîz**, I-VI, tah. Muhammed Alî Neccâr, el-Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrût, ty.
- GAZÂLÎ Ebû Hamîd Muhammed b. Muhammed Ahmed Tûsî (v. 505/1111), **Mükâşefetü'l-Kulûb: Muhtasar mine'l-Mükâşefetü'l-Kübrâ**, Dâru İhyâi'l-'Ulûm, Beyrût, 1985/1405.
- **İhyâu 'Ulûmi'd-Dîn**, çev. Ahmed Serdaroğlu, I-IV, Bedir Yayınevi, İstanbul, 1975.
- GÜVEN Şahin, **Çağdaş Tefsir Araştırmalarında Konulu Tefsir Metodu**, Şûra Yayınları, İstanbul, 2001.
- HÂZİN Ebu'l-Hasen Alâuddîn Alî b. Muhammed b. İbrâhîm Bağdâdî (v. 741/ 1341), **Tefsîru'l-Hâzin; Lübâbü't-Te'vîl fî Meâni't-Tenzîl**, I-IV, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, 1415/1995.
- IZUTSU Toshihiko, **Kur'ân'da Dinî ve Ahlakî Kavramlar**, çev. Selahattin Ayaz, 2. b., Pınar Yayınları, İstanbul, 1991.
- **Kur'ân'da Allah ve İnsan**, çev. Süleyman Ateş, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, ty.
- İBNÛ'L-ESÎR, Ebû's-Sa'âdât Mecdüddîn Mübârek b. Esîriddîn Muhammed b. Muhammed Şeybânî Cezerî (v. 606/1210), **en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadîs ve'l-Eser**, I-V, tah. Tahir Ahmed Zâvî-Mahmûd Muhammed Tanâhî, Dâru İhyâi'l-Kütübü'l-Arabiyye, Kâhire, 1383/1963.
- İBN FÂRİS Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed Râzî Kazvînî Hemedânî (v. 395/ 1004), **el-Mu'cemu Mekâyisi'l-Luğa**, I-IV, tah. Abdüsselâm Muhammed Hârûn, 2. b., Musâ el-Bâbi'l-Halebî, Kâhire, 1971.
- İBN MÂCE Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Kazvînî (v. 273/ 887), **es-Sünen**, I-II, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1401/1981.
- İBN MANZÛR Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem b. Alî b. Ahmed Ensârî Rûveyfî (v. 711/ 1311), **Lisânü'l-'Arab**, I-XV, Dâru Sâdır, Beyrût, ty.
- İBN SİDE Ebu'l-Hasen Alî b. İsmâîl Nehâvî Lugavî Endelüsî (v. 458h.), **el-Muhassal**, I-V, Dâru'l-Fikr, Beyrût 1978/1397.
- İBNÛ'Ş-ŞECERÎ Ebu's-Sa'âdât Hibetullah b. Ali b. Hamza 'Ulvî Hüsnî (v. 542/1147), **el-Emâlî eş-Şecerî**, I-II, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût, ty.
- İBRÂHÎM MUSTAFÂ v.dğr., **el-Mu'cemü'l-Vasît**, I-II, Çağrı Yayınları, İstanbul, ty.

- KÂDÎ ABDÛLCEBBÂR Ebû'l-Hasen Kâdil-Kudât Abdülcebbâr b. Ahmed Hemedânî (v. 415/ 1025), **Müteşâbihu'l-Kur'ân**, tah. Adnân Muhammed Zerzûr, Dâru't-Türâs, Kâhire, 1185/1969.
- KAL'ACÎ Muhammed Revvâs, **el-Mevsûatü'l-Fıkhıyyetü'l-Müeyssere**, Dâru'n-Nefâis, Beyrût, 1421/2000.
- KÂŞÂNÎ Muhsin Muhammed b. Murtazâ b. Mahmûd Feyz (v. 1090/ 1679), **Tefsîru's-Sâfi**, I-V, tas. Hüseyin A'lemî, 2. b., Müessesetü'l-A'lemî, Beyrût, 1402/ 1982.
- KILIÇ Sadık, **Kur'ân'da Günah Kavramı**, Hibaş Yayınları, Konya, 1984.
- KURTUBÎ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh (v. 671/ 1273), **el-Câmi'li Ahkâmi'l-Kur'ân**, I-XXIV, tah. Abdullâh b. Abdulmuhsin Türkî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût, 1427/2006.
- KUŞEYRÎ Ebû'l-Kâsım Zeynüslâm Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik (v. 465/ 1072), **Letâifu'l-İşârât Tefsîr Sûfi Kâmil li'l-Kur'âni'l-Kerîm**, tah. İbrâhîm Besyûnî, 2. b., el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, Kâhire, 1981.
- MEVDÛDÎ Seyyid Ebu'l-A'lâ (v. 1399/1979), **Tefhîmü'l-Kur'ân**, ter. Ahmed Asrar, I-VII, Bengisu Yayıncılık, İstanbul, 1997.
- MEVLÂNÂ Celâleddîn-i Rûmî, Muhammed b. Muhammed b. Hüseyin (v. 672/1273), **Fihî Mâ Fih**, haz. Selçuk Eraydın, trc. Ahmed Avni Konuk, İz Yayıncılık, İstanbul, 1994.
- MUHÂSİBÎ Ebû Abdillâh Hâris b. Esed (v. 243/ 857), **er-Ri'âye li Hukûkillâh**, 2. b., tah. Abdulhalîm Mahmûd, Dâru'l-Ma'ârif, Kâhire, 1990.
- MUKÂTİL B. SÜLEYMAN Ebû'l-Hasen b. Beşîr l-Belhî Ezdî (v. 150/767), **Tefsîru Mukâtîl b. Süleymân**, tah. Abdullâh Mahmûd Şehhâte, I-IV, el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, Kâhire, 1979.
- **el-Eşbâh ve'n- Nezâir fi'l Kur'âni'l-Kerîm**, 2. b., tah. Abdullâh Mahmûd Şehhâte, el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Amme li'l-Kütüb, Kâhire 1414/1994.
- MÜSLİM Ebû'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc Kuşeyrî Nîsâbü'rî (v. 261 h.), **Sahîh-u Müslim**, I-III, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1401/1981.
- NESÂÎ Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb (v. 303/ 915), **es-Sünen**, I-VIII, Çağrı Yayınları, 1401/1981.
- NESEFÎ Ebû'l-Berekât Hafızüddîn Abdullâh b. Ahmed b. Mahmûd (v. 710/ 1310), **Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiki't-Te'vîl**, el-Mektebetü't-Tevfikıyye, Kâhire, ty.
- ÖZTÜRK Mustafa, **Kur'ân Dili ve Retoriği: Kur'ân Metninin Dokusu Üzerine Tartışmalar**, Kitâbiyât Yayınları, Ankara, 2002.

- ÖZSOY Ömer, **Sünnetullah: Bir Kur'ân İfadesinin Kavramlaşması**, Fecr Yayınları, Ankara, 1994.
- PHILLIPS Dewi Zephaniah, **Wittgenstein and Religion**, St. Martin's Press, New York, 1993.
- RÂĞIB Hüseyin b. Muhammed İsfehânî (v. 502/ 1108), **Müfredâtü Elfâzi'l-Kur'ân**, Dâru'l-Kalem, Dimeşk, 1423/2002.
- RÂZÎ Ebû Abdillâh Fahrüddîn Mahmûd b. Ömer b. Hüseyin b. Alî Kureşî Teymî Bekrî Teberistânî (v. 606/ 1210), **et-Tefsîru'l-Kebîr Mefâtihu'l-Gayb**, I-XXXII, Matba'atü'l-Behiyye, Kâhire, ty.
- RIFAT Ahmet, **Tasvîr-i Ahlâk: Ahlak Sözlüğü**, Kervan Kitapçılık, yy., ty.
- SAN'ÂNÎ Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemâm (v. 211/827), **Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîz**, I-II, tah. Mustafâ Müslim Muhammed, I-III, Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd, 1410/1989.
- SEMERKANDÎ Ebû'l-Leys İmâmülhüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm (v. 373/983), **Tefsîru's-Semerkandî**, I-III, Dâru'l-Kütübü'l- 'İlmiyye, Beyrût, 1413/1993.
- ŞEVKÂNÎ Ebû Abdullah Muhammed b. Alî b. Muhammed Havlanî (v. 1250/1834), **Fethu'l-Kadîr: el-Cami' Beyne Fenneyi'r-Rivâyeti ve'd-Dirâyeti min 'İlmi't- Tefsîr**, 2. b., I-V, Mustafâ el-Bab el-Halebî, Kâhire, 1383/1964.
- TABATABÂÎ Seyyid Muhammed Hüseyin (v. 1401/ 1981), **el-Mizân fî Tefsîri'l-Kur'ân**, I-XX, 3. b., Müessesetü Matbû'âtî İsmâ'iliyyân, İnan, 1393/1973.
- TABARÂNÎ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb b. Kâsım, **el-Mu'cemü'l-Kebîr**, tah. Hamdî b. Abdulmecîd Selefî, Mektebetü'l-'Ulûmi ve'l-Hikemi, Mûsul, 1404/1983.
- TABERÎ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (v. 310h.), **Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân**, I-XXX, 2. b., el-Bâbi'l-Halebî ve Evlâduhu, Kâhire, 1373/1954.
- TABERSÎ Ebû Alî Fadl b. Hasen (v. 548/ 1153), **Mecmau'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân**, I-X, Müessesetü'l-A'lemî li'l-Matbûa', Beyrût 1995/1415.
- TAHÂNEVÎ Muhammed Ali b. Ali b. Muhammed Hanefî (v. 1158/1745), **Keşşâfu Istilâhâti'l- Fünûn**, I-IV, Dâru Sadr, Beyrût, ty.
- TİRMİZÎ Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (v. 279/ 892), **el-Câmi'us-Sahîh**, I-V, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1401/1981.
- TÛSÎ Ebû Ca'fer Muhammed b. Hasan b. Ali (v. 460/1067), **et-Tibyân fî Tefsîri'l-Kur'ân**, tah. Ahmed Habîb Kasîr el-Â'milî, I-X, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-A'rabî, Beyrût, ty.
- ULUDAĞ Süleyman, "Gaflet", **T.D.V. İslâm Ansiklopedisi**, I-XXIX (devam ediyor), C. XIII, İstanbul, 1996, ss. 283-284.

- YILMAZ M. Faik, “Kur’ân’da Gaflet Kavramı”, **Dinî Araştırmalar Dergisi**, C. 6, S. 16, Ankara, Mayıs-Ağustos 2003, ss. 141-159.
- YÜCE Abdulkhakim, “En Diri Gönüllere Bile Kezzap: Gaflet”, **Yeni Ümit: Dinî İlimler ve Kültür Dergisi**, C. 20, S. 80, İstanbul, Nisan-Mayıs-Haziran 2008, ss. 31-35.
- ZÂVÎ Tâhir Ahmed, **Tertibu’l-Kâmûs el-Muhît alâ Tarîkati’l-Misbâhi’l-Münîr ve Esâsi’l-Belâğa**, I-IV, 2. b., İse’l-Bâbi’l-Halebî, yy., 1971.
- ZEBÎDÎ Seyyid Muhammed Murtazâ (v. 893/ 1487), **Tâcu’l-‘Arûs**, I-X, **el-Matba‘atü’l-Hayriyye**, Kâhire, 1306/1888.
- ZECCÂC Ebû İshâk İbrâhîm b. Serî b. Sehl (v. 311/ 923), **Me‘âni’l-Kur’ân ve İ‘râbuhu**, I-V, tah. Abdülcelîl Abduh Şelebî, ‘Âlemü’l-Kütüb, Beyrût, 1408/ 1988.
- ZEMAŞERÎ Ebu’l-Kâsım Muhammed b. Ömer Havârizmî (v. 538/ 1143), **Esâsü’l-Belâğa**, I-II, 3. b., el-Hey’etü’l-Mısriyyetü’l-Ammetü li’l-Kütüb, Mısır, 1975.
- Ebû’l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer Havarizmî (v. 538/ 1143), **el-Keşşâf ‘an Hakâiki’t-Tenzîl ve ‘Uyûni’l-Ekâvîl fî Vucûhi’t-Te’vîl**, I-IV, şerh ve dabt ve müracaa Yûsuf Hamedî, Mektebetü Mısır, Mısır, ty.

ÖZGEÇMİŞ

Adı, Soyadı	Büşra	AKDEMİR
Doğum Yeri ve Yılı	Ankara	25/06/1985
Bildiği Yabancı Diller ve Düzeyi	İngilizce	Arapça
Eğitim Durumu	Başlama - Bitirme Yılı	Kurum Adı
Lise	1999 - 2003	Kadıköy Anadolu İmam Hatip Lisesi
Lisans	2004 - 2008	Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Yüksek Lisans	2008	Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Doktora		
Çalıştığı Kurum (lar)	Başlama - Ayrılma Yılı	Çalışılan Kurumun Adı
1.	2010	Diyanet İşleri Başkanlığı
2.		
3.		
Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki Kuruluşlar		
Katıldığı Proje ve Toplantılar		
Yayımlar:		
Diğer:		
İletişim (e-posta):	akdemir_busra@hotmail.com	

Tarih
İmza
Adı Soyadı

Büşra AKDEMİR